

Åtta ordbildningstudier

utgivna av

Sven-Göran Malmgren och Arne Olofsson

November 2003

Projektet Det svenska ordförrådets utveckling 1800–2000

Projektet Det svenska ordförrådets utveckling 1800–2000 finansieras med generösa bidrag från den kulturvetenskapliga donationen, som administreras av Riksbankens Jubileumsfond. I projektet deltar forskare från fem olika universitets- och högskoleorter och lika många discipliner. Projektet startade den 1 januari 2000. Den gängse förkortningen av projektnamnet är ORDAT (Det svenska **ord**förrådets utveckling från **ar**tonhundra till **tju**gohundra).

Resultat från projektets olika delundersökningar publiceras till stor del i föreliggande rapportserie. Redaktörer för rapportserien är prof. Sven-Göran Malmgren och FD Hans Landqvist, båda verksamma vid Institutionen för svenska språket, Göteborgs universitet.

Skrifter som ingår i rapportserien säljs till självkostnadspris och kan rekvireras från ORDAT (att. Hans Landqvist), Institutionen för svenska språket, Göteborgs universitet, Box 200, 405 30 Göteborg.

ISSN 1650-2582

© Författarna

Produktion:
Institutionen för svenska språket
Göteborgs universitet
Box 200
SE - 405 30 GÖTEBORG

Reprocentralen, Humanisten
Göteborg 2003

Förord

Under vårterminen 2003 hölls en fakultetsgemensam kurs i ordbildning vid Humanistiska fakulteten vid Göteborgs universitet. De flesta av de studenter som deltog var forskarstuderande, men även D-nivån var representerad. Organisatörer och huvudlärare var undertecknade, som representerar Institutionen för svenska språket och Engelska institutionen. Som gästföreläsare medverkade professor Magnus Ljung (Stockholms universitet), professor Pavol Stekauer (universitetet i Presov, Slovakien) och docent Mall Stålhammar (Göteborgs universitet).

Efter inledningar om forskningstraditioner på området inom engelska och svenska behandlades teman som produktivitet, lexikalisering samt klassiskspråkig och fackspråkig ordbildning.

De studenter som valt att examineras på kursen gjorde detta i form av de uppsatser som presenteras i denna volym. Även de båda huvudlärarna har bidragit med var sin uppsats.

De flesta av uppsatserna behandlar ämnen som ligger inom ramen för projektet ”Det svenska ordförrådets utveckling 1800–2000” (ORDAT). De båda engelska studierna och studien om dansk ordbildning kan sägas placera svenskan i ett större sammanhang och öppnar möjligheter för intressanta språkjämförelser. Det har därför bedömts som befogat att publicera samtliga studier i en ORDAT-rapport.

Vi tackar alla deltagare för stimulerande medverkan i diskussioner och för intresseväckande bidrag till denna volym.

Sven-Göran Malmgren

Arne Olofsson

Innehållsförteckning

Peter Andersson

Ordbildningselementet *-vänlig*: produktivitet,
suffixstatus och grammatikalisering 1

Elisabeth Gustawsson

Fence-sitters and *hell-raisers*: On the derivational potential of
English verbal idioms 11

Pia Holst

-som och *-bar*: produktiva suffix i danskan? 31

Hanna Karlgren

Ordbildning: problemet produktivitet. En studie över
produktiviteten hos suffixet *-abel/-ibel* i svenskan 1700–2000 51

Einar Korpus

Sportbilar och nya klasskamrater. Om ett ordbildningsfenomen
i reklamspråket 66

Sven-Göran Malmgren

Valideringsperson, validand ... *Nomina patientis* revisited 75

Arne Olofsson

Affiliated to or *affiliated with* – an academic question 80

Catarina Røjder

Torp- och *-röd-*namn i Tanums härad 90

Ordbildningselementet *-vänlig*: om produktivitet, suffixstatus och grammatikalisering

Peter Andersson

Institutionen för svenska språket

1. Inledning

När ett adjektiv som *vänlig* fungerar som sista led i ord av typen *användarvänlig* och *barnvänlig* kan det på grund av en allt svagare koppling till grundordet uppfattas som ett suffix snarare än som en sammansättning. Som en följd av detta kan man hävda att adjektivet *vänlig* genomgått en grammatikaliseringsprocess från självständigt adjektiv till avledningssuffix (jfr nedan). Suffixstatusen hos *vänlig* är dock fortfarande tveksam, vilket denna lilla uppsats kommer att visa. Huvudsyftet är dock att följa *-vänlig*-bildningarnas utveckling genom ett antal korpusar¹ huvudsakligen under 1900-talet. I punkt 2 noteras de ord (med första belägg) som återfinns i SAOB. Dessa ord bildar utgångspunkten för den vidare analysen och produktivitetsdiskussionen. Dessutom kommer en jämförelse med danska och tyska – och i viss mån även engelska – att göras. Frågan är hur produktiva de svenska *-vänlig*-bildningarna är gentemot motsvarigheterna *-venlig*, *-freundlich*, och *-friendly*. Uppsatsen avslutas med en sammanfattande diskussion.

Undersökningar med viss relevans för föreliggande analys har gjorts av Tiisala (1990) och Malmgren (2002). Tiisala (1990) för en diskussion om utvecklingen av substantivet *vis* som tidigt fungerar som ett adverbbildande suffix (jfr *naturligtvis*, *möjligtvis*) och menar att det rör sig om en grammatikaliseringsprocess.² Mer relevant för föreliggande diskussion är Malmgrens (2002) undersökning av (pseudo)suf-

¹ Alla korpusar är hämtade ur Språkbanken (Göteborgs univ.). Hänvisning till den danska och tyska korpusen finns i litteraturförteckningen.

² Hon menar således att *vis* smält samman med huvudordet och tappat kopplingen till sin ursprungliga betydelse.

fixen *-enlig*, *-stridig* och *-vidrig*, som varit mycket produktiva under 1800-talet. Även Malmgren för en diskussion om suffixstatus och menar att alla tre ordbildningselementen ovan bör kunna kallas suffix, eftersom sambandet mellan grundord och efterled inte längre framgår med någon större tydlighet; dessutom förekommer *-enlig* inte längre som adjektiv. Om det sedan rör sig om grammatikalisering är en annan sak. Vi återkommer till detta i den avslutande diskussionen.

2. Äldre *-vänlig*-bildningar

Nedan grupperas de 59 *-vänlig*-bildningarna i SAOB efter det århundrade första belägg är funnet. De som inte längre brukas betecknas – liksom i SAOB – med †.

1600-tal: broder-†, flit-†, kär-†, nabo-†, sväger-†

1700-tal: krist-†

1800-tal: folk-, freds-, aristokrat-, bild-, dansk-, arbetar-, framstegs-, bonde-, djur-, djurskydds-, fransk-, frihets-, försvars-, gäst-, hjärte- (hjärtligt), höger-, konunga-, konungs-, kvinnosaks-, människo-, möss-, natur-, norsk-, nykterhets-, ogästvänlig-, protestant-, påve-, pöbel-, reform-, ryss-, sed-, skydds-, släkt-, soldat-, sparsamhets-, sport-, stor-, svensk-

1900-tal: engelsk-, frihandels-, förbuds-, krigs-, militär-, missions-, polsk-, rysk-, sitt-, slaveri-, slisk- (inställsamt vänlig), små- (i viss mån vänlig), sovjet-, spansk-, spar-, studie-, sår-, tal-

Vi ser att de flesta bildningar med *-vänlig* härstammar från 1800-talet. Två saker måste dock betonas, dels att SAOB inte sträcker sig mer än till bokstaven *t*, dels att artiklarna kan vara till åren komna. SAOB räknar alla de ovan listade *-vänlig*-bildningarna som sammansättningar medan de i denna uppsats betraktas som i varje fall potentiella avledningar. Vissa kan även ses som avledningar av det sammansatta substantivet (*djurvän+lig*, *naturvän+lig* etc.) medan de flesta av de yngre bildningarna måste ses som avledningar av det enkla substantivet (**användarvän*, **kundvän*). Exakt hur det förhåller sig kan dock inte redas ut här. Det bör även nämnas att ett fåtal av *-vänlig*-bildningarna kan betraktas som kopulativa, i synnerhet några av de äldre, t.ex.

kärvänlig (kärleksfull, överdrivet vänlig), och *svågervänlig* (om välgångshälsning i brevingress: svågerlig och vänlig). Ytterligare noterbart hos beläggen i SAOB är att de flesta förled tycks vara personbeteckningar av olika slag.

Den kan nu i ett första steg vara intressant att jämföra med något äldre korpusmaterial för att se vilka av ovanstående belägg som går att hitta och för att se om ytterligare några tidiga bildningar kan läggas till listan. Det äldre materialet är indelat i två grupper utifrån distinktionen "Romanmaterial äldre" (RÄ) och "Pressmaterial äldre" (PÄ).¹ I sökningen efter *-vänlig*-bildningar har jag räknat med alla tänkbara böjningsformer, vilket för svenskans del innebär *-vänlig*, *-vänligt*, *-vänlige*, *-vänliga*, *-vänligare*, samt *-vänligast(e)*.²

Belägg för *-vänlig*-ord i RÄ: djur-, svensk-, bonde-, freds-, arbetar-, syskon-, tysk-(2), folk-(3), kär-(6)³, ogäst-(6), mensko/människo-(10)

Vi finner enbart 11 olika *-vänlig*-bildningar i det äldre romanmaterialet, vilka alla utom *syskon-* och *tysk-* återfinns i SAOB. Det finns dock flera andra av samma slag som *tysk-* upptagna i SAOB (t.ex. *norsk-*, *engelsk-*, *rysk-* etc.).

Belägg för *-vänlig*-ord i PÄ: låne-, sommar-, djur-, lagstiftnings-, gäst-, USA-, junta-, instrument-, industri, engelsk-, spatser-, konst-, målforsknings-, hud-, tal-, trall-, smågårds, barnvagns-, sovjet-, turist-, sitt-, kommun-, fotgängar-, publik-, människo-, djur-, sysselsättnings-, parkerings-, pris-, dans-, små-, bak-(2), barn-(2), sälj-(2), nykterhets-(2) kvinno-(2), reform-(3), väst-(3), ogäst-(4), framstegs-(5), handikapp-(6), miljö-(7)

I Pressmaterialet från 1965 och 1976 är situationen annorlunda. Där återfinns 11 bildningar med 2 eller fler belägg. Ordet *miljövänlig* är det ledande med 7 belägg. I korpusen ORDAT, som innehåller pressmaterial från 1923–1945, återfinns dock inga belägg. Att flera av bildningarna inte finns i SAOB betyder att de bör ha uppstått efter det

¹ RÄ innehåller ca 6 milj. ord och PÄ ca 2 milj. ord. Se källförteckning för vilka textmaterial som ingår i dessa.

² Detsamma har naturligtvis gjorts för de övriga språken.

³ Dessa belägg gäller snarast huvudordet och i så fall borde *-vänlig* här kunna betraktas som ett suffix.

att artiklarna i SAOB är skrivna. Av de ord som förekommer 2 eller fler gånger finns inte *bak-*, *väst-*, *sälj*, *nykterhets-* och *kvinnovänlig* vare sig i SAOB eller i SAOL från 1976. De två mest frekventa, *miljövänlig* och *handikappvänlig*, finns dock representerade i SAOL 1976. Den något lustiga bildningen *bakvänlig* finns publicerad på SVD:s sportsidor 1976:

Framtiden kommer att bli **bakvänlig** på våra idrottsplatser. På initiativ av bandyförbundet skall isstadion i Vänersborg utrustas med eluppvärmda sittplatser.

Vi ska nu vända oss till yngre korpusmaterial för att få en grund till diskussionen om bildningars produktivitet och samtidigt jämföra resultaten med danskt, tyskt och engelskt material.

3. Yngre *-vänlig*-bildningar

Med yngre *-vänlig*-ord avses här sådana som tycks ha bildats 1980 eller senare. För att komma åt dessa använder jag dels en korpus med yngre romanmaterial, dels en med yngre pressmaterial. Dessa båda korpusar kallas fortsättningsvis "Romanmaterial yngre" (RY) och "Pressmaterial yngre" (PY)¹. De belägg som presenterats i PY är de med 3 belägg eller fler, men exempel på sådana som förekommer 1 eller 2 gånger ges också. Resultaten jämförs sedan med yngre danskt, tyskt och engelskt korpusmaterial. Nedan följer de *-vänlig*-ord som förekommer i RY och PY. I RY noteras samtliga 17 ord:

Belägg för *-vänlig*-ord i RY: tysk-, israel-, halv-, förbuds-, moskva-, entente-, hälso-, djur-, mans-, cineast-, hud-, gäst-(2), försvars-(2), människo-(3), barn-(3), kär-(6), ogäst-(18)

Belägg för *-vänlig*-ord i PY: trall-(3), cykel-(3), dans-(3), EMU-(3), konsument-(3), ungdoms-(3), kärnkrafts-(3), hud-(3), företag-(3), tittar-(3), EU- (4), fick-(4), peking-(4), europa-(5), handikapp-(5), näringslivs-(5), integrations-(5), plånboks-(7), gäst-(7), tysk-(7), grepp-(7), företags-(8), kär-(8), ogäst-(9), kund-(10), familje-(12), användar-(14), reform-(24), publik-(26), barn-(32), miljö-(291)

¹ RY innehåller ca 9 milj. ord och PY ca 22 milj. ord.

Vi upptäcker ganska omgående att det är pressmaterialet som är relevant för produktivitetsdiskussionen. Av de 30 ord som har 3 eller fler belägg finns endast 4 representerade i SAOB (*ogäst-*, *gäst-*, *kär-*, *reform-*). SAOL 1976 kompletterar med ytterligare 6 (*handikapp-*, *hud-*, *tysk-*, *barn-*, *miljö-*, *konsument-*). Kvar blir alltså 20 ord med tre eller fler belägg. Dessutom finns ytterligare 94 ord i materialet¹, som endast förekommer vid ett eller två tillfällen. Exempel på dessa är *gnol-*, *gubb-*, *lyssnar-*, *frihandels-*, *slummer-*, *rullator-*, *svälj-*, *turné-*, *ben-*, *klipp-*, *foto-*, och *marschdiscovänlig*. Nu är det också värt att notera att förlederna är av flera olika slag till skillnad från tidigare då de dominerades av personbeteckningar.

Det får heller inte glömmas att ord som *handikapp-*, *barn-* och *miljövänlig* också är förhållandevis nya och således bör ingå i produktivitetsdiskussionen, i synnerhet *miljövänlig* som är den överlägset vanligaste bildningen i materialet. Innan vi tittar närmare på några av de nya bildningarna och diskuterar begreppen produktivitet, suffixstatus och grammatikalisering görs här ett nedslag i danskt och tyskt korpusmaterial.

3.1. -vänlig vs. -venlig, -freundlich och -friendly

Vi kan i ett första stadium kontrastera de 28 högfrekventa -vänligorden i PY mot danska och tyska bildningar med frekvens över 3. Vilka som är nybildningar av dessa kan inte redas ut här, men ett någorlunda korrekt antagande bör vara att det ligger ungefär i linje med vad som konstaterats av det svenska materialet. Den danska korpusen (K2000) består av pressmaterial från åren 1998–2002 (ca. 28 milj. ord) medan den tyska korpusen (BM)² består av pressmaterial från åren 1997–1999 (ca 22 milj. ord). Även korpusen BNC (the British National Corpus, ca 100 milj. ord) har använts för en snabb jämförelse med engelskt material.

Belägg för -venlig i K2000: brugs-(3), energi-(3), integrations-(3), print-(3), rente-(3), sovjet-(3), turist-(3), vest-(3), förhandlings-(3), patient-(3), læser-(4), natur-(4), seer-(4), invandrare-(4), försvars-(5), förbrukare-(6), menneske-(6), dyre-(7), danse-(7), tysk-(8), regerings-(8), kunde-(9), lese-(9), ældre-(13), spædbarns-(14), publicum-

¹ Vilka rimligen måste antas vara nybildningar.

² Berliner Morgenpost.

(20), erhvervs-(25), handicap-(27), familie-(31), børne-(55), reform-(63), bruger-(77), miljø-(315)

I K2000 hittas 33 belägg med högre frekvens än 3, varav endast två finns representerade i ODS (*Ordbog over det danske sprog*), nämligen *reformvenlig* och *menneskevenlig*. Det resultatet ligger alltså helt i linje med resultatet från PY, men med tanke på att Korpus 2000 innehåller cirka 6 miljoner ord mer än den svenska PY-korpusen, samt att enbart 24 ytterligare belägg med frekvens 1–2 hittas antyder det att ordbildningselementet *-venlig* kan vara mindre produktivt i danskan än i svenskan.¹ Högfrekventa (liksom i svenskan) är ord som *børnevenlig*, *brugervenlig* och *miljøvenlig*. Det senare uppgår till hela 315 belägg. Några exempel på bildningar med låg frekvens är *radio-*, *nazi-*, *kvinde-*, *arbejds-*, *skatte-* och *landbrugsvenlig*. Rent allmänt tycks de danska bildningarna bestå av fler gamla grundord än de svenska och tyska, vilket möjligen också förklarar att danskan är mer sparsam med tillfälliga bildningar.

Belägg för *-freundlich* i BM: baby-(3), innovations-(3), investitions-(3), jugend-(3), lese-(3), nutzer-(3), radfahrer-(3), rücken-(3), sänger-(3), tutsi-(3), wasser-(3), magen-(4), mieter-(4), mittelstands-(4), tier-(4), fahrrad-(5), fußgänger-(5), publikum-(5), unternehmer-(5), fremden-(6), patienten-(6), arbeitnehmer-(7), benutzer-(7), hunde-(7), still-(8), frauen-(9), menschen-(9), gast-(12), verbraucher-(12), behinderten-(18), wirtschafts-(23), bürger-(30), kinder-(34), kunden-(54), familien-(64), umwelt-(190)

Vi ser att ordbildningselementet *-freundlich* tycks vara mycket produktivt i tyskan. I korpusen BM finns 36 ord med frekvens över 3 och ytterligare 100 med frekvens 1–2. Exempel på de senare är *allergiker-*, *bücher-*, *hunde-*, *jogger-*, *täter-*, *augen-*, *igel-*, *skater-*, *fernseh-*, *juden-*, *götter-*, *herb-*, *pilz-* och *stoßdämpferfreundlich*.

För engelskans del ges här inga fullständiga sökresultat, dels på grund av att *-friendly*-bildningar förefaller vara en betydligt yngre företeelse i engelskan, dels eftersom BNC innehåller cirka 100 milj. ord, vilket gör att en jämförelse med de övriga korpusarna inte blir helt tillfredsställande. Något av intresse kan ändå nämnas. Efter en

¹ Det kan dock vara en sanning med viss modifikation, eftersom Korpus 2000 inte enbart består av pressmaterial utan även av noveller, personliga brev o.d.

snabbsökning i BNC förefaller det – som redan nämnts ovan – som om *-friendly* är betydligt mindre frekvent som ordbildningselement än i de övriga undersökta språken. Det har förmodligen sin grund i att det tycks vara ett nyare fenomen i engelskan. *Oxford English Dictionary* anger 1982 som årtal för första belägg. Dock betraktas *-friendly* i densamma intressant nog som ett suffix. De belägg som ändå uppgår till ett relativt stort antal (i förhållande till BNC:s storlek) är *user-friendly* (ca 121), och *environment(ally)-friendly* (ca 100). I övrigt är bildningar med *-friendly* förhållandevis ovanliga i BNC.

4. Resultatdiskussion

Produktivitet har dels att göra med antalet olika nya ord, dels antalet belägg på dessa nya ord (Malmgren 2002:174). Dessa kriterier får tjäna som grund för diskussionen om produktiviteten hos ordbildningselementet *-vänlig*. Malmgren för även en diskussion om skillnaden mellan objektiv och subjektiv produktivitet, men denna distinktion – om än relevant – lämnas åt sidan här. Att adjektivet *vänlig* är produktivt som ordbildningselement i alla de undersökta språken (i synnerhet i svenskan och tyskan) är det knappast någon tvekan om. Vissa klara skillnader framträder dock. I tyskan har de mest frekventa orden betydligt fler belägg än i svenskan, men båda språken uppvisar en mängd bildningar med lägre frekvens. Danskan uppvisar visserligen höga siffror på de mest frekventa beläggen men utöver dem finns inte speciellt många. Dessutom tycks danskan sakna de nybildningar som har producerats i svenskan och tyskan under senare år. Av detta följer att ordbildningselementet (med betydelsen) *-vänlig* tycks vara mest produktivt i tyskan, sedan svenskan och minst i danskan. Detta vilar på antagandet att det i huvudsak rör sig om nybildningar i de yngre korpusarna. Vad beträffar engelskan har vi konstaterat att *-friendly*-bildningarna tycks vara betydligt yngre och inte alls så frekventa som i de övriga språken. Intressant är också att förledet (med betydelsen) *-miljö* är det ledande i alla språken.

Vi övergår nu till att kort behandla begreppen suffixstatus och grammatikalisering. För att ett språkligt element skall kunna räknas som ett suffix är det formella kravet att det tappat kopplingen till det självständiga ordet. Det är dock inte självklart hur denna gränsdragning skall göras. Ett andra kriterium har naturligtvis med frekvens att göra. Om det självständiga ordet inte tycks användas i något större utsträckning medan det däremot i allt högre grad används som

ett ordbildningselement kan det vara motiverat att tala om en pågående grammatikaliseringsprocess. Grammatikalisering ses prototypiskt som den utveckling en språklig enhet genomgår då den övergår från att vara ett lexikalt innehållsord till att vara ett grammatiskt formord eller affix. Under denna utveckling antas grundordet blekna i betydelse och genomgå mer eller mindre regelbundna strukturella förändringar. Genom *-vänlig*-bildningarnas höga produktivitet försvagas kopplingen till huvudordet och i sådant skede kan vi möjligen tala om att adjektivet *vänlig* börjat sin "vandring" mot ett suffix. Själva grundtanken inom grammatikaliseringssteori är att utgångsenheten finns kvar och "färgar" den nya (grammatiska) enheten, dvs. utvecklingen antas ske gradvis. Det kan ta åtskilliga århundraden innan utvecklingen är avslutad, vilket innebär att adjektivet i sig inte måste försvinna bara för att det i en viss funktion har status av ett suffix.¹

Är då adjektivet *vänlig* på väg att bli ett suffix, dvs. är adjektivet *vänlig* mitt inne i en grammatikaliseringsprocess? Svaret är på intet sätt självklart. Det kan vara klart motiverat att svara ja utifrån ovanstående resonemang. Möjligen används också adjektivet *vänlig* allt mindre till förmån för t.ex. *snäll*². Studerar vi några av de nya *-vänlig*-bildningarna kan vi dock konstatera att en koppling till adjektivet finns kvar hos flera av dem, jfr bl.a. de högfrekventa *barnvänlig* 'bra/passande för barn' (? 'vänlig mot barn'), *publikvänlig* 'bra/passande/designad för publiken' (? 'vänlig mot publiken'), och *miljövänlig* 'bra för/vänlig mot miljön' etc. Ändå är det en viss skillnad på dessa nyare bildningar mot de äldre *djurvänlig* (vänligt inställd till/vänlig mot/bra för djur), *människovänlig* ('vänligt inställd till/vänlig mot/?bra för människor), och *tyskvänlig* (vänligt inställt till/vänlig mot/*bra för tyskar) etc. I dessa fall är kopplingen till huvudordet inte tveksam på samma sätt som i de tidigare exemplen. Om vi sedan betraktar några ovanligare varianter i materialet framstår sambandet som mycket svagt, *sväljvänlig* (*vänlig mot sväljandet) och *slummervänlig* (*vänlig för/mot slummer). Variationen på förleden har ökat kraftigt under senare delen av 1900-talet, vilket har resulterat

¹ Grundläggande grammatikaliseringsstermer här är *persistence* (ihållighet), *divergence* (klyvning) och *layering* (skiktning), jfr Andersson 2002.

² En sökning i Språkbanken visar att ordet *vänlig* ligger på samma nivå i pressmaterial mellan 1965 och 1998 medan det i korpusen *Aldre romaner* (3,7 milj. ord) finns något fler (38) än i den yngre romankorpusen *Bonniersromaner II* (3,7 milj. ord). Söker man på ordet *snäll* är förhållandet tvärtom. Det har ökat med cirka 100 belägg från "äldre romaner" till *Bonniersromaner* medan det är små skillnader i pressmaterialet. I talspråkskorpusen GSM återfinns endast 2 belägg på adjektivet *vänlig*.

i en något annorlunda betydelserektion mellan leden. På så vis uppfyller *vänlig* i ord som *barnvänlig*, *publikvänlig*, *sväljvänlig* etc. vissa typiska kriterier på grammatikalisering som betydelseförsvagning och förlust i syntaktisk räckvidd.

5. Sammanfattning

Även om bildningarna med *-vänlig* är mycket frekventa och uppfyller vissa grundläggande krav på grammatikalisering bör man vara försiktig med att hävda att ordet *vänlig* är ”nedgraderat” till ett suffix. Det är svårt att se att *vänlig* kommer att reduceras fonologiskt (som är vanligt i en grammatikaliseringsprocess) och samtidigt är det inte helt lätt att se de inom grammatikalisering ofta anförda processerna metonymi och metaforik som bakomliggande faktorer till utvecklingen. Det hela beror förstås på hur termen *grammatikalisering* får lov att användas. I detta fall är det troligt att det rör sig om *analogi* utifrån äldre bildningar av samma typ. De äldre kopulativa bildningarna och exempel som *djurvänlig*, *människovänlig* (som kan vara avledda av det sammansatta substantivet) etc. bör ha fungerat som föregångare och gett upphov till den vidare spridningen. Likaså kan de ha bildats efter mönster av andra bildningar av samma typ eller under påverkan av de övriga språken.¹

Avslutningsvis kan nämnas att en annan typ av bildning möjligen har börjat konkurrera med de aktuella *-vänlig*-bildningarna. En sökning på Internet² visar att bildningar som *barnbra* och *miljöbra* verkar sprida sig (jfr även *trendriktig* vs. *trendrätt*). Det återstår således att se om *bra* kan börja sprida sig som ordbildningselement likt ”kollegan” *vänlig*.

6. Källor

Vad beträffar det elektroniska korpusmaterialet nedan anges först mina egna beteckningar på korpusarna medan de ingående delkorpusarna anges med sina autentiska namn i kursiv.

¹ Dessvärre finns ingen möjlighet att på ett enkelt sätt kontrollera första belägg i danska och tyska.

² www.google.com

Tryckta arbeten

Andersson, Peter 2002. *Det förstås. Utvecklingen av svenska självklarhetsadverb under 1800- och 1900-talet*. Göteborg. (Rapporter från ORDAT. 14.)

Malmgren, Sven-Göran 2002. (Pseudo)suffixen *-enlig*, *-stridig*- och *-vidrig* i svenskan 1750–2000. I: *Folkmålsstudier* 2002:41. S. 167–176.

Tiisala, Seija 1990. *Naturligtvis – från ord till suffix*. I: *Svenskans beskrivning* 17. Åbo. S. 357–365.

SAOB = *Ordbok över svenska språket utgiven av Svenska Akademien*. Lund 1897–. (Jämte tillhörande databas, OSA-databasen.)

SAOL = *Svenska Akademiens ordlista*. 10. uppl. 1976.

Elektroniskt material

RÄ = ”Romanmaterial äldre”: *Äldre svenska romaner + Strindbergs romaner och dramer*, ca 6 milj. ord (spraakbanken.gu.se)

PÄ = ”Pressmaterial äldre”: *Press 65, Press 76*, ca 2 milj. Ord (spraakbanken.gu.se)

RY = “Romanmaterial yngre”: *Bonniersromaner I och II*, ca 9 milj. ord. (spraakbanken.gu.se)

PY = ”Pressmaterial yngre”: *Press 97 och 98*, ca 22 milj. ord. (spraakbanken.gu.se)

K2000 = *Korpus 2000* ca 28 milj. ord. (korpus.dsl.dk/korpus2000/)

BM = *Berliner Morgenpost 1997–1999*, ca 22 milj. ord. (www.ids-mannheim.de/cosmas2/)

Fence-sitters and hell-raisers: On the derivational potential of English verbal idioms

Elisabeth Gustawsson
English Department

1. Introduction

Idioms and other fixed expressions are characterised – as the latter name suggests – by their fixed quality: wording, word order, voice, mood, as well as tense are often fixed. However, since the 1970s or so, idiom research has been concerned with the fact that idioms are actually surprisingly flexible. Such research has mainly taken a syntactic perspective. The aim of this paper is to investigate the potential of English verbal idioms from a word formation point of view, namely, how verbal idioms may generate compound **agent nouns** ending in *-er*.

2. To the definition of verbal idioms

The umbrella term **idioms** includes different kinds of lexical units whose meaning is not the sum of the individual words (see e.g. Kuiper and Allan 1996:282). The term **verbal idiom** is used here for expressions that consist of a verb (usually transitive), a central determiner (including zero), and a noun (usually an object), in which the meaning of the noun or of both the noun and the verb is figurative or metaphorical, e.g. *break the ice*. The concepts “figurative” and “metaphorical” are not easily defined, but I selected the idioms with Chitra Fernando’s explanation in mind: “*Spill the beans*, for example, has nothing to do with *beans*” (Fernando 1996:36). A verbal idiom may also feature an adjective, a personal pronoun and/or a preposition, as in *pass with flying colours* and *lose your head*. While these criteria do not constitute an exhaustive definition of the term verbal idiom, the

rough definition provided by these criteria suffices for the present paper.

The fixed expressions called **verbal idioms** in the present paper are also called **phrasal verb idioms, tournures** (cf. Hudson 1998: 15, 42), **pure idioms** (cf. Moon 1998:4), and **traditional idioms** (*Longman Dictionary of English Idioms* 1979:ix). It is also worth noting that some scholars (e.g. Wood 1964) use the term “verbal idiom” for completely different types of linguistic constructions.

3. Previous research

Within the research into the flexibility of idioms, attempts have been made to explain the ability or reluctance of idioms with regard to grammatical and syntactic alterations. One of the first studies of the flexibility of idioms is Bruce Fraser’s article “Idioms within a Transformational Grammar” (Fraser 1970), where he tries to classify idioms into six levels of frozenness depending on the number of transformations – such as nominalization, insertions and particle movements – they can be subjected to without losing their idiomatic meaning. Anne Cutler shows in her article “Idioms: The Colder the Older” that “idiomatic expressions which are least susceptible to syntactic operations are also those which have been in use in the language in their idiomatic form for the longest time” (Cutler 1982: 319). In *Idioms and Idiomaticity*, Chitra Fernando (1996) discusses permutations of different kinds, including what she calls **compressions**, which are nominalizations of a predicate consisting of a verb and an object, such as *hair-splitting*, *backslapping*, *brick dropper*, *eye-opener*, and *ice-breaker* (Fernando 1996:49–50). However, she does not discuss the mechanisms behind this kind of productivity. Nor does Rosamund Moon go into depth about the reasons for the ability or inability of idioms to be transformed, but concludes her discussion about passivization of FEIs, fixed expressions and idioms, thus: “It is not easy to define rules for the acceptability of passive forms, although semantics may well account for motivation. There are analogies with uses of the simple verb outside the FEI [...], or with its deep meaning” (Moon 1998:109). In general, factors that influence the flexibility of an idiom are **age** (as noted by Cutler 1982), **analysability**¹, **literal**

¹ The terms analysability and transparency concern the metaphor in an idiom; for example, most speakers understand that in *blow off steam*, *blow off* corresponds to ‘release’, and *steam* corresponds to ‘anger’. Hence, *blow off steam* is an

meaning (as implied by Moon), and the **type of verb** in the idiom (cf. Gustawsson 1998:29). In the following, it will be showed that additional and more specific rules apply to idioms as regards agent nominalization by means of suffixation.

4. Method

Cambridge International Dictionary of Idioms (henceforth CIDI) was scrutinized from the letter D to the letter K, and 85 idioms were selected that fitted the pattern VERB + (PREPOSITION/CENTRAL DETERMINER/ADJECTIVE) + NOUN. Negated phrases were excluded (e.g. *not budge/give an inch*). The reason for starting at D was simply because I wanted some new idioms to test; in previous studies I have worked with idioms found under A to C in dictionaries of idioms (Gustawsson 1999, 2002). The number is arbitrary, as well; starting out with a round number of 100 idioms, the number was reduced as the work progressed and I realised that some idioms did not fulfil the criteria. However, 85 idioms is still a feasible number for an investigation of this kind; cf. Fraser (1970) and Cutler (1982), who base their conclusions on 131 and 106 idioms, respectively. The idioms used in this study are listed in Appendix 1. They were tested in *The British National Corpus* (henceforth the BNC), a corpus of 100 million words, consisting predominantly of written British English. At least two queries were carried out for each idiom: one query on the canonical form in order to establish the presence of the idiom in the corpus (idioms that were not found at all in the corpus were not used for further queries), and then a query on the agent noun form OBJ-V-er (*fence-sitter*). In many cases, queries were also carried out on other nominalizations of the idioms (above all the forms V-er of OBJ, V-ing of OBJ and OBJ-V-ing, see 6.1 below).

5. General remarks on the formation of agent nouns in English

5.1. One-word verbs

The suffix *-er* is very productive and regular in English to denote a person or apparatus that carries out the action denoted by the verb to

analysable/transparent idiom. Idioms can be more or less analysable, and at the end of the scale are such idioms as *kick the bucket*, ‘die’, where the metaphor is completely opaque (cf. Hudson 1998: 70–71).

which the suffix is added: “for every verb (with a few exceptions such as copulas like *be*, *have*, *become*), a syntactic frame exists in which an *-er* form is predictable” (Quirk et al. 1985:1547)¹. Most of the idioms in the investigation contain one-word verbs such as *eat*, *give* and *play*, which can be turned into agent nouns without any problem.

5.2. Phrasal verbs

There are five competing patterns for forming agent nouns (subject nominalization) of phrasal verbs.

The first [one] is to add *-er* to the verbal base before the particle, as in *dropper-in*, *finder-out*, *see-er-off*. The second, a very rare one, is to add *-er* to the particle, as in *come-outer*. The third is to prepose the particle and add the *-er* to the verb, as in *onlooker* [...]. The fourth is to add the *-er* to both the verb and the particle, as in *breaker-inner*, *cleaner-upper*. The fifth is to omit the particle completely, as in *waiter* (from *to wait on somebody*) [...]. Of these, the first and fourth tend to feel very clumsy, and as a result tend to be used mainly in colloquial speech; the second, as I said, is very rare, because the suffix seems to be added in the wrong place; the third and fifth both lose the coherence of the verb + particle unit [...]. (Bauer 1983:288-289)

Five of the tested idioms contain phrasal verbs (*put out feelers*, *put on/up a front*, *give up the ghost*, *pour your heart out*, *bring the house down*). The criteria used here for phrasal verbs are the possibility to place the particle either before or after the object, stress on the particle, and/or lexical rather than compositional meaning of the verb-particle combination (“idiomatic” versus “free” combinations in Quirk et al.’s terms, cf. Quirk et al. 1985:714, 1153–1154; Sköldberg 2002:70). None of the idioms containing phrasal verbs occurred as agent nouns, however.

6. Results

6.1. An overview

Not surprisingly, most of the 85 idioms did not occur in any derived forms. Only 5 out of the 85 tested idioms occurred in the derived

¹ Although perhaps not “predictable” as regards meaning and usage, it is worth noting that the *Oxford English Dictionary* (henceforth the OED) lists both *beer* ‘one who is or exists’ and *haver* ‘one who has or possesses’.

form, namely *sit on the fence*, *break somebody's heart*, *raise hell*, *break the ice* and *stick to your knitting*. Most of the matches can be found in Appendix 2 (some very similar instances were left out for reason of space). The result may seem to confirm the fixed nature of idioms. However, idioms may occur in many derived forms other than agent nouns. For most of the 85 idioms, queries were performed not only on the agent noun form OBJ-V-er, but also on V-er of OBJ (*player of the game*), and on the action noun forms V-ing of OBJ (*wringing of hands*) and OBJ-V-ing (*fence-sitting*). These queries showed that action noun forms are more frequent than agent noun forms; the derivation OBJ-V-ing is about three times as frequent as OBJ-V-er, and V-ing of OBJ slightly more frequent than OBJ-V-er. V-er of OBJ is the least frequent form of them all¹.

Moreover, many of the verbal idioms tested here take a great many different verbs. For example, the noun phrase in the idiom *be banging/hitting one's head against a brick wall* was found with the following verbs in the BNC (the query performed on different spellings and number of *brick wall*): *bat/beat one's head against*, *be up against*, *bump into*, *charge through*, *come up against*, *face*, *fly headfirst into*, *get one's head against*, *hit*, *knock one's head against*, *run into*, *run up against*. Given the lexical interchangeability, it is reasonable to assume that some interesting derivations constructed with other verbs were missed in the queries.

Finally, idioms may of course have the **potential** for derivation although no instances were found in the BNC. For example, an informal survey showed that native speakers have no problem understanding and even accepting sentences such as *The hill at the end of the race was a real gut-buster* or *The lawyer was such a hair-splitter!*²

¹ Many idioms that did not occur in any of the four tested derivational forms occurred in other forms, usually so-called truncations, where only part of the idiom is used (cf. Moon 1998:131), for example, *Time for a bit of hardball*, *I decided* (BNC source code GUN 3518) (cf. *play hardball*).

² Eight native speakers were asked to comment on the following derivations constructed by me: 1. Will you be the **fort-holder** whilst I run some errands? 2. The hill at the end of the race was a real **gut-buster**. 3. The lawyer was such a **hair-splitter**! 4. When Mark's girlfriend broke up [with him], he was really depressed, but he wouldn't talk about it. Then I took him out for a drink, and that was a real **heart-opener**. Although the first and last ones were labelled "stilted", most informants understood the intended meanings and could identify the underlying verbal idioms. Instances of all four words were later found on the Internet, although some with a somewhat different meaning than the ones I intended in the test sentences.

As mentioned above (5.2), none of the idioms that contain phrasal verbs occurred as agent nouns, nor in any of the other derived forms tested.

6.2. *Established derivations*

Some derivations are listed in dictionaries. Between CIDI, *Collins Co-build Dictionary of Idioms* and *Longman Dictionary of English Idioms*, the following derivations were listed in the entries for *split hairs*, *wring your hands*, *break somebody's heart*, *raise hell* and *break the ice*: *hair-splitting*, *hand-wringing*, *wringing of hands*, *heartbreak*, *heartbreaking*, *heart-broken*, *broken-hearted*, *hell-raiser*, *hell-raising*, *ice-breaker*, *ice-breaking*¹. It could be assumed that idioms that may generate **one** derived form, would be more likely to occur in other derived forms, and this is usually the case. In the queries on the four different derivations described above in 6.1, most of the idioms occurred in more than one derived form – or in no derived form at all. Only a few idioms occurred in one of the derived forms.

There were matches in the BNC for all of the established derivations, as well as one instance of a derivation used as an adverb: *her heart-breakingly beautiful new album* (ED7 1757).

An exception from the tendency to occur either in more than one derivational form or in none at all, is *split hairs*, which did not occur in any other derivation but the lexicalised *hair-splitting*.

6.3. *Factors that influence the flexibility*

6.3.1. *Transitivity*

The most conspicuous quality shared by the five idioms that occur in agent noun forms is that they all contain **transitive verbs**, except for

¹ Interestingly, *heartbreaker* is not listed in any of the dictionaries of idioms, but is listed in regular dictionaries such as *Longman Dictionary of Contemporary English* and *Norstedts stora engelsk-svenska ordbok*. (*Ice-breaker* is listed in both dictionaries, but information about the figurative use is included only in later editions of *Longman*; neither *hand-wringing* nor *hell-raiser* is listed in any of them.)

*sit on the fence*¹. The verb *break*, which can be both transitive and intransitive, is used in its transitive sense in *to break the ice*.

Out of curiosity, eight idioms containing intransitive verbs were also tested: *go the extra mile*, *go with the flow*, *go/be at it/something hammer and tongs*, *be foaming at the mouth*, *come under fire*, *get to first base*, *fall through the floor*, and *get in/into gear*. These idioms displayed no derivations at all, despite the fact that the agent noun forms of the verbs are used in other compound agent nouns. For example, *getter* occurs in *go-getter* (where *get* is transitive), and *goer* occurs in *movie-goer*, but none of the idioms containing *get* and *go* occurred as COMPLEMENT-V-*er*.

Hindering the creation of agent nouns out of these idioms are the **prepositions**. A VERB + PREPOSITION + COMPLEMENT construction can only be turned into a COMPLEMENT-VERB-*er* derivation if the preposition is understood and retrievable. For example, the choice of preposition is natural for phrases like *go to the movie* or *sit on the fence*, for which there are derived agent nouns. But a **floor-faller* would be interpreted as ‘someone who falls **to** the floor’, rather than to be derived from *fall through the floor*.

It is also worth noting that *go-getter* deviates from the agent nouns discussed here by being a VERB + VERB compound instead of a COMPLEMENT + VERB compound, and that *movie-goer* is a **literal** agent noun (as opposed to e.g. the theoretical **with-the-flow-goer*). The reluctance of intransitive verbs to be derived is in line with their reluctance to passivization and other transformations (see e.g. Gustawsson 1999).

6.3.2. Subject roles

It also seems as if the **semantic role** of the subject affects the flexibility. For example, neither *eat humble pie*, *come under fire* nor *play gooseberry* exhibit any derivations. In sentences such as *She came under fire*, *He had to eat humble pie* and *I didn’t want to play gooseberry*, the pronouns are grammatical subjects, but the semantic role is something like Patient, the “undergoer”, or Experiencer, the “living entity that experiences the action or event denoted by the predicate” rather than Agent, the “doer”, or “instigator of the action

¹ The combination *sit on* can be regarded as transitive in its literal sense, since it can occur in passive constructions: *This chair is just a show-piece and has never been sat on*.

denoted by the predicate” (Aarts 2001:94), since the grammatical subjects have to submit to certain circumstances rather than controlling the action.

Compare also Bauer’s discussion on the influence of semantic roles regarding the subject nominalizations *dilutee*, *embarkee*, *retiree* and *standee*:

The only reason I can think of why these should use the *-ee* suffix rather than *-er* is that, although the people concerned are potential subjects for the verbs in the bases, they are felt to be **affected by circumstances rather than acting of their own free will**. This “explanation” is far less convincing for *embarkee* than for the other three items. (Bauer 1983: 290; my bold print.)

Hence, the derivational potential of a verbal idiom may not be possible to fully explain in grammatical terms, such as transitivity of the verb and retrievability of prepositions, but explanations may also have to be sought in the semantic qualities of the idiom, such as the semantic role of the subject.

6.3.3. *Animateness*

It can also be noted that the subjects in the derivable idioms are usually **animate**, although constructions with inanimate subjects are often possible, such as *the new guest* [+ANIMATE]/*the joke* [-ANIMATE] *turned out to be an ice-breaker*. No derivations were found for idioms in which the subjects are **normally inanimate**, such as *open the floodgates* and *raise eyebrows*. CIDI gives the following examples of these idioms:

If they win their case it could open the floodgates to others with similar compensation claims.
 Anna’s miniskirt raised eyebrows at the board meeting.
 The player’s huge transfer fee raised a few eyebrows in the football world.

6.3.4. Meaning

Another prerequisite for successful derivation is presumably that the **meaning is useful**, in particular that the agent noun form denotes a **characteristic trait or habit**. Hence, it is hardly surprising that neither *move/step up one gear* nor *bury the hatchet* occurs in suffixed forms. It is hard to think of situations where words like **gear-mover*, ‘person who increasingly works faster’ or **hatchet-burier* ‘person who habitually makes peace with enemies’ would be useful. Theoretically, a slack teacher or boss could be an **off-the-hook-letter*, or a choleric person could be a **ceiling-hitter*, but the tenor of both *to let somebody off the hook* and *to hit the ceiling* comprises a notion of ‘an occasional event’. The only idiom in the imperative in the investigation, *Hold your horses!*, did not display any derivations either, presumably due to the ‘one off’-connotations rather than due to its mood.

6.3.5. Frequency

Although it is true that many of the idioms that occur in derived forms are frequent, high frequency is not at all the determining factor. As can be seen in the table below, three of the idioms that were found in derived forms appeared more than 20 times in their canonical forms, but the two remaining ones seem much more infrequent¹. Furthermore, some high-frequent verbal idioms did not occur in any derived forms at all, such as *come under fire* (84 matches), *keep one’s head* (175 matches, but many matches had to do with *keeping one’s head down*), *blow the gaff* (58 matches) and *hit/strike home* (42 matches). It is possible that a query on the canonical form of an idiom is a poor indicator of its actual frequency. Some idioms (like *play footsie*) may occur without their verb phrase, other idioms may occur in passive constructions (*the floodgates were opened*), but neither form would show up in a query on the canonical form. Still, there does not seem to be any clear or certain correlation between frequency and derivations.

¹ Note that the figures in Table 1 and Appendix 3 are very rough; it is nearly impossible to find all instances of a verbal idiom in its canonical form in a corpus without time-consuming work that is beyond the scope of this investigation. Therefore, I performed queries that would catch the biggest number of canonical instances. Such queries will of course produce erroneous hits, and miss some canonical instances, but the queries give an indication of how often the idiom is used.

Table 1. *Indications of frequencies of the canonical forms of the five idioms that occurred in suffixed agent noun forms*

Idiom	Query syntax	Number of matches
sit on the fence	(sit sits sittings sat)*fence/4	32
break sb's heart	(break breaks broke breaking)*heart/3	116
raise hell	(raise raises rose raising) hell	13
break the ice	(break breaks broke [etc]) the ice	47; most incl. the idiom
stick to your knitting	stick*knitting/5	2

Legend to query syntax: | = ‘or’, * = ‘followed by’, /4 (etc) = ‘within 4 (etc) words’

6.4. Factors that do not seem to affect the derivational potential

It could be assumed that if there is no lexicalised agent noun to go with a verb, or if such an agent noun form is very unusual, then that verb would not be nominalised when part of a verbal idiom. But the assumption does not seem to be correct, as I found an instance of *upsetter of apple-carts* in another investigation, although *upsetter* is rarely used in the sense ‘one who upsets, overturns, disarranges’ (OED). Furthermore, none of the verbs in the tested idioms lack agent noun forms. Admittedly, some are rare and/or obsolete, but the OED lists even *burier*, *crosser* and *foamer*.

Some lexicalised agent nouns have a slightly unexpected meaning (i.e., not just ‘person or apparatus that V-s’), for example *burner*, *breather*, *drawer*, *wrapper*, and *flyer*. However, since context disambiguates, the fact that a certain agent noun form is already “taken” should be no obstacle for using it in another sense. Adams (1973:201) gives a good example: “[C]ontext [...] is enough to distinguish between the three uses of *break-down* in *I did a break-down of the figures, we had a break-down on the motorway* and *she suffered a break-down*”. Then again, Bauer reports the usage of *waitee* ‘person waiting in a waiting-room’, and claims the use of *-er* is blocked because *waiter* is a profession (Bauer 1983:287–289).

In the case of derivations of verbal idioms, however, the complement would probably prohibit literal interpretation. For example, it should be clear in the world as we know it that a *finger-pointer* is not a kind of dog, nor *finger-burner* a part of a stove.

7. Concluding remarks

This investigation has shown that agent nouns derived from verbal idioms are **low-frequent**, but often amusingly creative as in the cases of *knitting-sticker* and *fence-sitter*. Other derivations such as action nouns seem to be more frequent. One of the first prerequisites for derivations ought to be that the verbal idiom is reasonably **transparent** (cf. Moon 1998:22–23), which is true for most of the idioms in the investigation. Next, derivations are more likely to be possible if the verb in the idiom is **transitive**. If the verb is followed by a preposition, the preposition must be a normal collocate of the verb. In addition, there are some semantic aspects: The meaning must be useful, and the person or apparatus denoted by the agent noun should **habitually** carry out the action denoted by the verb. (Compare also the fact that *gut-buster* and *hair-splitter* sounded better to native speakers than *fort-holder* and *heart-opener*, and that the discarded ones both denote temporary actions.) Finally, the subject of the verbal idiom should normally be **animate** and the **Agent**, rather than inanimate and the Patient or Experiencer.

References

- Aarts, Bas. 2001. *English Syntax and Argumentation*. 2nd edition. Basingstoke: Palgrave.
- Adams, Valerie. 1973. *An Introduction to Modern English Word-formation*. London: Longman.
- Bauer, Laurie. 1983. *English Word-formation*. Cambridge: CUP.
- Cambridge International Dictionary of Idioms*. 1998. Cambridge: CUP.
- Collins Cobuild Dictionary of Idioms*. 1995. London: HarperCollins.
- Cutler, Anne. 1982. Idioms: The Colder the Older. *Linguistic Inquiry* 13:317–320.
- Fernando, Chitra. 1996. *Idioms and Idiomaticity*. Oxford: OUP.
- Fraser, Bruce. 1970. Idioms within a Transformational Grammar. *Foundations of Language* 6:22–42.
- Gustawsson, Elisabeth. 1999. *What's the Matter with Idioms? – Lexical and Syntactic Variability of English Verbal Idioms*. Stockholm: The Bank of Sweden Tercentenary Foundation.

- Gustawsson, Elisabeth. 2002. Adjectives in Verbal Idioms. In: Sven-Göran Malmgren, Kerstin Norén and Mall Stålhammar (eds.), *Fem studier i lexikologi*. (MISS, Meddelanden från Institutionen för Svenska Språket 39.) Göteborg: Göteborg University. P. 1–10.
- Hudson, Jean. 1998. *Perspectives on Fixedness: Applied and Theoretical*. (Lund studies in English 94.) Lund: Lund University Press.
- Kuiper, Koenraad and W. Scott Allan. 1996. *An Introduction to English Language: Sound, Word and Sentence*. London: Macmillan.
- Longman Dictionary of Contemporary English*. 1978. Harlow and London: Longman.
- Longman Dictionary of English Idioms*. 1979. Harlow and London: Longman.
- Moon, Rosamund. 1998. *Fixed Expressions and Idioms in English: a Corpus-based Approach*. Oxford: Clarendon Press.
- Norstedts stora engelsk-svenska ordbok*. 1993. 2nd ed. Stockholm: Norstedts.
- Oxford English Dictionary*. Ed. J. A. Simpson and E. S. C. Weiner. 2nd ed. Oxford: Clarendon Press, 1989. *OED Online*. Oxford University Press. August 2003. <<http://dictionary.oed.com>>
- Quirk, Randolph, Sidney Greenbaum, Geoffrey Leech, and Jan Svartvik. 1985. *A Comprehensive Grammar of the English Language*. London: Longman.
- Sköldberg, Emma. 2002. Idiom, tvetydighet och kreativa skribenter. In: Sven-Göran Malmgren, Kerstin Norén and Mall Stålhammar (eds.), *Fem studier i lexikologi*. (MISS, Meddelanden från Institutionen för Svenska Språket 39.) Göteborg: Göteborg University. P. 70–81.
- Stora engelsk-svenska ordboken*. 1988. 1st ed. Stockholm: Norstedts.
- The British National Corpus*, <http://info.ox.ac.uk/bnc>, The Zurich BNCweb Query System, <http://escorp.unizh.ch/>
- Webster's Revised Unabridged Dictionary online*, http://humanities.uchicago.edu/forms_unrest/webster.form.html
- Wood, Frederick. 1964. *English Verbal Idioms*. London: Macmillan.

Appendix 1: The tested idioms

1. eat humble pie	32. give sb food for thought	63. break somebody's heart
2. go the extra mile	33. shoot yourself in the foot	64. hang your head in shame
3. raise eyebrows	34. hold the fort	65. keep one's head
4. kill the fatted calf	35. allow/give sb/sth (a) free rein	66. lose your head
5. put out feelers	36. put on/up a front	67. lose heart
6. sit on the fence	37. blow the gaff	68. open your heart
7. mend (your) fences	38. play to the gallery	69. pour your heart out
8. have a field day	39. give the game away	70. catch/get hell
9. play the field	40. run the gauntlet	71. raise hell
10. have a finger in every pie	41. get in/into gear	72. climb/get on one's high horse
11. point the finger at sb	42. move/step up a gear	73. shoot from the hip
12. put the finger on sb	43. give up the ghost	74. hit the ceiling/roof
13. burn your fingers	44. give it a shot/whirl	75. pick holes in sth
14. cross your fingers	45. act/play the goat	76. hit/strike home
15. breathe fire	46. cook sb's goose	77. get/let sb off the hook
16. come under fire	47. play gooseberry	78. Hold your horses!
17. draw (sb's) fire	48. cut the Gordian knot	79. bring the house down
18. hang/hold the fire	49. jump the gun	80. break the ice
19. play with fire	50. spike sb's guns	81. keep up with the Joneses
20. get to first base	51. bust a gut	82. twist/turn the knife
21. have the first call on	52. raise (sb's) hackles	83. stick to your knitting
22. drape/wrap yourself in the flag	53. split hairs	84. take a knock
23. fly/show/wave the flag	54. go/be at it hammer and tongs	85. tie the knot
24. run sth up the flagpole	55. tip your hand	
25. get/take the flak	56. wait on sb hand and foot	
26. fan the flames	57. wring your hands	
27. open the floodgates	58. play hardball	
28. fall through the floor	59. keep sth under your hat	
29. go with the flow	60. bury the hatchet	
30. pass with flying colours	61. be banging/hitting your head against a brick wall	
31. be foaming at the mouth	62. bury your head in the sand	

Appendix 2: The instances of derived agent nouns

sit on the fence

Even Mr Kravchuk, a skilled and habitual **fence-sitter**, has unequivocally urged parliament to reject nuclear weapons. (CRA 3101)¹

raise hell

It's a **hell-raiser** with 24-carat cuff-links and rounded vowels, it's a freshly squeezed orange juice with a large shot of vodka – and like a Mickey Finn, the beauty of the Bentley is that you don't know quite what you've let yourself in for. (A6W 832)

Sunday's 4-0 derby thrashing of Bristol City raised the signal that the 65-year-old former **hell-raiser** is truly back in business. (CBG 9937)

Bleached hair, a diamond stud ear-ring and a reputation for being something of a **hell-raiser** were wonderful extras for the media to latch on to. (K4J 1407)

break someone's heart (some very similar matches omitted)

Bill (Andrew Hall) is fighting for his job and careless about his wife; Ian (Paul Venables) has already lost his job; and Dan (Steven Hartley) is a mindless **heart breaker**. (K97 2812)

Why do you have to be a **heart breaker**. (KD9 1683)

Milton-Humberside's eyes narrowed as he sipped his lethal cocktail of Foster's lager and concentrated lime juice – a drink for gamblers, **heartbreakers**, hell-raisers. (ASD 1774)

Hawkins believes it will reinforce the growing view that Shelley, not Harriet, was the **heartbreaker**. (AHA 221)

Miles was a **heartbreaker**, and no mistake. (H0F 1679)

”**Heartbreaker**,” teased his wife. (H7P 1193)

¹ The source codes are those of the BNC.

break the ice

"DID YOU know," enquires Anthony Newley, by way of an **ice-breaker**, "that Leonard Rossiter died in this dressing-room?" (A54 120)

Over by the volleyball court a crowd of older children gathered to look at postcards of Scotland (always an **icebreaker**, particularly if you can find a picture of someone in a kilt). (AK6 1826)

AFTER the photographers were ushered out of the Cabinet Room yesterday morning, John Major's first words to his colleagues were "welcome back" – a suitably downbeat successor to "well, who'd a thought it?", his **icebreaker** after Mrs Thatcher's downfall. (AKV 120)

Sometimes the guests meet up while they're having their make-up done and it's a great **ice-breaker**, sitting there together with your hair scraped back and having your face powdered. (CH8 256)

The programme began with an initial **ice-breaker** and a video about the condition. (EE8 1180)

I think, I to be quite honest, correct me if I'm wrong, with regard to the publicity group, that the publicity group really was to get something out that was going to act as an **icebreaker** to the members. (F7J 717)

You know I mean [...] when Ros was telling me what happened at the last meeting [...] was that was gonna be acting as an **icebreaker** as opposed waiting till the last minute [...]. (F7J 723)

"Even when there's an awful atmosphere he's wagging his tail. He's definitely an **ice-breaker**." (FPJ 1712)

She had needed an **ice-breaker**. Perhaps this was it. "A father's love is very special," she began softly. Lucenzo flinched. "Is it?" he said abruptly. "I never knew mine." (H94 1686)

Excellent fun and a good **icebreaker** for the kids. (HAC 8526)

You have an **ice-breaker**, and then, and then on to the important stuff. (K6V 683)

stick to your knitting

Why should a mixed bag of businesses perform better under the direction of a headquarters team, rather than as individual firms responding to external commercial pressures? The question goes to the heart of the debate between conglomerateers and **knitting-stickers**. Much of the head-office slashing now going on is an attempt by conglomerates to act like specialists – while remaining conglomerates. (ABF 308)

Appendix 3: (Indications of) frequencies for canonical forms of idioms in the BNC

Idiom	Query syntax and number of matches
eat humble pie	(eat eats eating ate eaten)*humble pie/3: 14 m.
go the extra mile	(go goes going went gone)*extra mile/3: 5 m.
raise eyebrows	(raise raises [etc])*eyebrows/3: 57 m., some lit.
kill the fatted calf	(kill kills killing killed)*fatted calf/3: 2 m.
put out feelers	(put puts putting)*out feelers/3: 5 m.
sit on the fence	(sit sits sitting sat)*fence/4: 32 m.
mend (your) fences	(mend mends [etc])*fence/4: 4 m., some lit.
have a field day	(have has having had)*field day/4: 55 m.
play the field	(play plays played playing) the field: 16 m.
have a finger in every pie	finger in every pie: 6 m.
point the finger at sb	(point points [etc]) the finger at: 37 m.
put the finger on sb	put the finger on: 4 m.; 3 contained the idiom.
burn your fingers	(burn burnt)*(finger fingers)/5: 15 m.; 6 metaph.
cross your fingers	(cross [etc])*fingers/3: 56 m. ('luck'/'lying')
breathe fire	(breathe [etc]) fire: 28 hits, most incl. the idiom
come under fire	(come [etc]) under fire: 84 hits; most incl. the idiom
draw (sb's) fire	(draw [etc])*fire/3: 17 hits. NB: Mainly Am idiom
hang/hold the fire	(hang hung [etc] hold holds [etc]) fire: 16 m.
play with fire	(play plays [etc]) with fire: 40 m. (a few lit. ones)
get to first base	first base: 12 m., some literal, some figurative.
have the first call on sth	the first call on: 5 m.
drape oneself in the flag	(drape [etc] wrap [etc])*in the flag/3: 2 m.
show/wave the flag	(show showed [etc] fly [etc]) the flag: 52 m.
run sth up the flagpole	up the flagpole: 7 hits, most incl. the idiom.
get/take the flak	(get [etc] take took taking) (the flak flak): 4 m.

fan the flames	(fan fans fanning fanned) the flames: 19 m.
open the floodgates	(open opens opened [etc]) the floodgates: 29 m.
fall through the floor	(fall [etc]) through the floor: 12 m., mainly idiomat.
go with the flow	with the flow: 41 m.; most incl. the idiom
pass with flying colours	flying colours: 44 m.
foaming at the mouth	foaming at the mouth: 18 m.
give sb food for thought	food for thought: 65 m.
shoot oneself in the foot	(shoot [etc])*in the foot/3: 28 m.
hold the fort	(hold holding holds held) the fort: 26 m.
give sb (a) free rein	(allow [etc] giving gave)*free rein/3: 14 m.
put on/up a front	(put [etc])* ^(up a front on a front) /3: 4 m.; but other verbs are also used.
blow the gaff	(gaff gaffs =NN0 INN1 INN2): 58 m.
play to the gallery	(play plays playing) to the (gallery galleries): 7 m.
give the game away	give the game away: 23 m.
run the gauntlet	(run ran runs running) the gauntlet: 32 m.
get in/into gear	(get gets got getting) (intolin) gear: 13 m.
move/step up a gear	(move [etc] step steps [etc]) up a gear: 19 m.
give up the ghost	(give gives gave giving) up the ghost: 21 m.
give it a shot/whirl	(give gives [etc]) it a (shot whirl): 4 hits; 2 idiomat.
act/play the goat	(act acts [etc] play plays [etc]) the goat: 3 hits
cook sb's goose	(cook cooks cooking cooked)*goose/3: 2 m.
play gooseberry	(gooseberry [plur])=NN1 INN2): 64 hits; c. 10 idiom.
cut the Gordian knot	Gordian knot: 9 m.
jump the gun	(jump jumps jumped jumping) the gun: 30 m.
spike sb's guns	(spike spikes spiked spiking)*guns/3: 7 m.
bust a gut	(bust busts busting busted) a gut: 7 m.
raise (sb's) hackles	(raise raises [etc])*hackles/3: 11 m., mostly fig.
split hairs	(split [etc]) hairs: 7 hits. Infreq., but derivations.
go at it hammer & tongs	hammer and tongs: 9 m.

tip your hand	(tip tips [etc])* (hand hands)/3: 2 hits, 1 proper hit.
wait on sb hand & foot	(wait waiting [etc])* hand and foot/3: 11 m.
wring your hands	(wring wringl wrings wringing)* hands/3: 64 m.
play hardball	hardball: 1 match, a truncation
keep sth under your hat	(keep keeps kept keeping)* hat/3: 9 m.
bury the hatchet	(bury buried buries burying) the hatchet: 12 m.
be banging/hitting your head against a brick wall	against a (brick wall brick-wall brick wall): 2 m.
bury your head in the sand	head in the sand: 18 m.
break sb's heart	(break breaks broke [etc])* heart/3: 116 m.
raise hell	(raise raises rose raising) hell: 13 m.
hang your head in shame	(hang hangs [etc])* head in shame/5: 8 m.
keep one's head	(keep [etc])(my [etc]) head: 175 m.; c. 90 idiomatic.
lose your head	(lose [etc])* (head heads)/5: 79 m.; many idiomatic.
lose heart	(lose [etc.])* (heart [pl])/5: 66 m.; mostly idiomatic
open your heart	(open [etc])* (heart hearts)/5: 87 hits, some figurative
pour your heart out	(pour pours poured pouring)* heart/3: 11 m.
catch/get hell	(catch [etc])* hell/3: 66 hits; mostly <i>get the hell out of</i> ; but at least 1 match incl. the idiom proper
climb on one's high horse	high horse: 18 m.
shoot from the hip	(shoot shoots shooting shot) from the hip: 4 m.
hit the ceiling/roof	hit*(ceiling [plur] roof [pl])/5: 35 m.; many idiomatic.
pick holes in sth	pick*holes/3: 16 m.; most incl. the idiom.
hit/strike home	hit home: 42 m.; most seemed to incl. the idiom.
get/let sb off the hook	(let [etc]) get gets getting got off the hook: 20 m.
Hold your horses!	hold your horses: 7 m.; all seemed to incl. the idiom
bring the house down	(bring brought [etc]) down the house: 3 m.
break the ice	(break [etc]) the ice: 47 m., most incl. the idiom.
keep up with the Joneses	(keep keeping keeps kept)* Joneses/5: 8 m.
twist the knife	(turn twist)* knife/5: 16 m.

stick to your knitting	stick*knitting/5: 2 m.
take a knock	(takeltakestookltakenltaking)*knock/5: 41 m.
tie the knot	(tieltiestiedltying)*the knot/5: 42 m.

***-som* och *-bar* – produktiva suffix i danskan?**

Pia Holst

Institutionen för svenska språket

Inledning

I en uppsats tar Sven-Göran Malmgren upp termen *produktivitet* och betonar att det i detta begrepp ingår villkoret att ordbildningsprocessen ska vara inhemsk. Malmgren definierar produktiviteten som att ”ett ... antal språkbrukare skapar nya ord med hjälp av suffixet och att åtminstone någon del av dessa nybildningar tas i bruk inom språksamfundet” (Malmgren 2001:303). Jag kommer att använda mig av denna definition i en undersökning av den nutida produktiviteten av ett par danska suffix, *-som* och *-bar*. Detta är huvudsyftet med uppsatsen, men jag kommer också dels att göra utblickar mot äldre danska, dels att göra jämförelser med svenskan i kontrastivt syfte och i syfte att med hjälp av detta närliggande språk kunna göra bedömningar om tiden för ords uppkomst i danskan.

Material och metod

Genom att använda mig av *Baglænsordbog*, utgiven av den danska språknämnden (1988), och genom utdrag från den danska Korpus 2000, vars innehåll är hämtat från åren 1998–2002, har jag fått fram de adjektiv avledda med *-som* och *-bar* som förekommer i texter skrivna under perioden 1950–2002 och av vilka åtminstone några kan vara bildade under denna period. Jag har valt att titta på just denna period, eftersom den kan anses återspegla modern danska. Etymologin för ord som uppkommit under denna period är inte välbelagd, och det stora uppslagsverk som bl.a. behandlar danska ords etymologi från och med medeltiden avslutas med året 1950 (*Det Danske Sprogs Historie*, se nedan). Jag har även valt att använda samma periodindelning som i

Det danske sprogs historie (härefter *DSH*) eftersom tiden för ords första belägg inte klargörs i detalj i detta uppslagsverk, vilket har gjort det svårt att göra en annan indelning. Vidare har jag behövt ta ställning till hur lång tid som förflutit mellan ett ords uppkomst och dess antonyms första belägg, när det i vissa fall inte funnits någon dokumenterad etymologisk grund. I detta fall har förhållandet att *DSH* endast placerat ett ords tidpunkt för första belägg inom perioder och inte exakt årtal gjort att jag har behövt göra en generalisering: att förlägga antonyms första belägg till perioden omedelbart efter tiden för grundordets uppkomst.

Det bör tilläggas att jag för dateringen av *-som-* och *-bar-*avledningarna bara i begränsad utsträckning har använt mig av en till synes närliggande källa, *Ordbog over det danske sprog (ODS)*. Orsaken är dels att ODS endast täcker perioden 1700–1950, dels att det är betydligt mer tidskrävande att fastslå årtal för första belägg i ODS än i dess svenska motsvarighet SAOB/OSA. För en sista kontroll av ord som efter de första grovsorteringarna fortfarande är *möjliga* sena bildningar (1950–2002) har jag dock konsulterat ODS.

För jämförelserna med svenska har källorna varit Språkbanken och OSA-databasen¹. Det finns ingen motsvarighet till den svenska OSA-databasen på danska vilket har gjort att tid för första belägg på danska inte kunnat bli lika exakt. Detsamma gäller de ord som kommer efter OSA-databasens sista ord *talkumera* (SAOB/OSA är ännu ej avslutad).

Ytterligare danska källor – av mer sekundär karaktär – har varit *Politikens Nudansk Ordbog – med etymologi* (2000, härefter *PN*), *Nye Ord – Ordbog over nye ord i dansk 1955–1998* (1999, härefter *NO*) och *Dansk Frekvensordbog – baseret på danske romaner, ugeblade og aviser 1987–1990* (1992).

Denna uppsats begränsning har gjort att jag inte har haft möjlighet att kontrollera alla befintliga ordböcker och därför inte kunnat göra alltför djupgående undersökningar om ett ords möjliga etymologi. Jag reserverar mig därför också för möjligheten att ett ord som tycks vara nybildat kan återfinnas i någon icke inkluderad ordbok eller fackordbok. Följaktligen kan mina antaganden betraktas som preliminära eftersom det inte alltid går att fastställa om vissa ord är nybildningar i danskan eller inte. Det kan även noteras att jag utgått från baklängesordboken, som är tryckt 1988, och att den möjligtvis kan innehålla ord som uppstått tillfälligt runt denna tid men som nu inte reflekteras i det danska språket. Sådana ord tar jag inte ställning

¹ Databas inom Språkbanken där uppgifter om tidpunkt för ett ords första belägg kan sökas (SAOB/OSA).

till i uppsatsen. I övrigt använder jag mig av frekvensordboken men bara i syfte att påvisa förekomst och inte för att få reda på huruvida ett ord är frekvent eller inte. Av utrymmesskäl analyserar jag inte varje enskilt ord utan har valt att kommentera ett urval av ord från den gruppindelning jag gjort enligt förekomst i de olika ordböckerna eller i Korpus 2000. Enskilda ord i undersökningen kan vara fackspråksanknutna och därför ovanliga, vilket gör att de kanske har existerat i språksamfundet utan att återfinnas i de korpusar eller ordböcker som jag har begagnat mig av i denna undersökning.

Suffixet *-som* genom tiderna

Med hjälp av OSA-databasen kan man för svenskans del komma fram till att produktiviteten hos suffixet *-sam* (som motsvarar da. *-som*) verkar ha minskat (jfr Malmgren 2001). Under 1800-talet finner man 57 första belägg av adjektiv med suffixet *-sam*. Perioden 1900–1950 finner man 25 första belägg av sådana adjektiv, åren 1951–1999 endast 5 (fram till *talkumera*). Men hur förhåller det sig då med danskan? Följer detta språk samma mönster?

Med hjälp av den danska baklängesordboken och Korpus 2000 fick jag fram 77 ord varav 42 återfanns i *DSH*. En översikt över dessa 77 adjektivs första belägg med utgångspunkt i *DSH* och utan hänsyn till mönstrets produktivitet illustreras av tabell 1 (dateringarna, och därmed frekvenstalen, är givetvis högst provisoriska, eftersom många ord som saknas i *DSH* och därför preliminärt tilldelats perioden 1950–2002 mycket väl kan vara äldre):

Tabell 1. *Antal ord och tid för första belägg för adjektiv avledda med suffixet -som i baklängesordboken och Korpus 2000 med utgångspunkt i DSH.*

1100– 1350	1350– 1500	1500– 1600	1600– 1750	1750– 1870	1870– 1950	1950– 2002
1	2	17	1	14	8	35

Det finns alltså 35 adjektiv som inte inkluderas i *DSH* och *möjligen* kan ha bildats i danskan efter 1950. De kommer att undersökas närmare nedan.

Om man utgår från *DSH*, fördelar sig alltså orden tidsmässigt sett som i tabell 1. Vid en närmare undersökning av de 42 ord som ingår i *DSH* visar det sig att det enstaka exemplet mellan åren 1100 och 1350

är en inhemska bildning, och att ett av de två adjektiven i perioden 1350–1500 är ett lån. Av de 17 adjektiv som har sitt första belägg under åren 1500–1600 är 2 ord lån från tyskan, och det ensamma belägget i perioden 1600–1750 är lån. I gruppen av de 14 beläggen under 1750–1870 är 3 ord lån (1sv./1 ty.). Mönstret är någorlunda detsamma för perioden 1870–1950: 2 ord är lån (1sv./1no.), och de andra 6 adjektiven är inhemska. Detta resulterar i att 9 ord kan uteslutas från tabellen ovan, eftersom de är lån, och 68 adjektiv återstår som det totala antalet ord i tabellen. Enligt *DSH* är åren 1500–1600, 1750–1870 och 1870–1950 produktiva perioder då nya adjektiv med *-som* bildades inom danskan. Dessa perioder kan alltså sägas återspegla en inhemska produktivitet. Men hur är det i modern danska? Har den inhemska produktiviteten fortsatt?

Suffixet *-som* och dess produktivitet i modern danska

Det kan alltså med utgångspunkt endast i *DSH* synas vara en stor ökning i antal belägg mellan åren 1950 och 2002. Med hjälp av flera ordböcker och de angivna korpusarna ska jag nedan undersöka om det kan förhålla sig så att *-som* är ett produktivt adjektivsuffix inom det danska språksamfundet. Det kan vara svårt att avgöra om något av de 35 adjektiven vid något tidigare stadium har förekommit i danskan, detta på grund av att de inte återfinns i någon av de ordböcker jag använt mig av. Av denna anledning kommer jag att jämföra ordens förekomst i svenskan och utgå ifrån att om de har en motsvarighet i detta språk vars första belägg legat längre bak i tiden är det mycket sannolikt att ordet inte oberoende av detta faktum bildats inom det danska språket, bl.a. på grund av den geografiska närheten mellan dessa språk.

Nygamla bildningar

I svenskan kan man anta att produktiviteten av suffixet *-sam* har minskat men vid en närmare titt på Språkbanken tycks språkbrukarna fortfarande konstruera nya adjektiv där detta suffix ingår (med reservation för typografiskt betingade fel). Dessa nya ordbildningar är visserligen byggda på redan introducerade avledda adjektiv (*tacksam*, *verksam*, *tveksam*, *gemensam*) och därför inte utan vidare relevanta i produktivitetdiskussionen, men kanhända stärker dessa nyare samman-

sättningar suffixet i språkbrukarnas medvetande; de slutar trots allt med suffixet *-sam*. Exempel på sådana ord är *mobbningstacksam* (P96), *teaterverksam* (DN87), *EG-tveksam* (DN87) och *kommungemensam* (P96)¹. Dessa adjektiv visar att en viss form av produktivitet existerar även om ord som t.ex. *EG-tveksam* sannolikt inte dyker upp i svenskan särskilt frekvent efter det att Sverige gick med i EU (EG). Mönstret för ordbildning av detta slag finns sannolikt i språkbrukarnas sinnen, och jag har nu hört nya ord som följer denna mall (t.ex. *eurotveksam*).

Tendensen att forma nya ord på detta sätt verkar vara densamma i danskan. Av de 35 ord som inte återfinns i *DSH* finns sju som dessutom inte är med i *PN* (2000), *NO* (1999) eller baklängesordboken (1988). De är endast belagda i Korpus 2000 och kan möjligen vara nybildningar. Dessa sju sammansättningar innehåller suffixet *-som* men är byggda på redan existerande avledningar (*tryckfølsom*, *vindfølsom*, *berøringsfølsom*, *konjunkturfølsom*, *skadefølsom*, *radiofølsom* och *oupfindsom*). Inte heller här är det alltså fråga om nybildningar med suffixet *-som* utan om sammansättningar. Det redan befintliga *følsom* (*DSH*: 1750–1870) har använts för att bilda nya ord. Endast två av dessa (*vindfølsom* och *konjunkturfølsom*) återfinns i frekvensordboken. De resterande fem är inte inkluderade i någon av ordböckerna utan bara just i den danska korpusen. Vidare sträcker sig *NO* mellan åren 1955 och 1998 och frekvensordboken (i vilken två av orden ingår) mellan 1987 och 1990, och man kan därför anta att de ovanstående sju orden var så pass nya eller inte tillräckligt frekventa 1999 när *NO* utgavs att de inte inkluderades. För övrigt skulle man kunna hävda att dessa sju ord ingår i en fackterminologi, men flera av orden kan likaväl användas av alla språkbrukare i vardagssituationer, vilket gör att de ändå tillhör det allmänna språksamfundet. Är de då bildade inom danskan? Man kan notera att tre av orden även finns i svenskan men då endast i Språkbankens konkordanser: *konjunkturfølsom* (sv. *konjunkturkänslig*; P96, 97, 98), *skadefølsom* (sv. *skadekänslig*; P97, 98), *vindfølsom* (sv. *vindkänslig*; P76, 98). Dessa ord tycks ha uppkommit under samma period som i danskan, och man kan därför omöjligt säga om de dykt upp i det ena språket före det andra. När det gäller denna grupp ser jag det som sannolikt att alla sju adjektiven kan vara bildade i danskan efter 1950. Men återigen, denna grupp bidrar egentligen inte till produktiviteten hos suffixet *-som*.

¹ Enda sökmöjligheten för att få fram belägg för adjektiv med suffixet *-sam* på en samlad lista från Språkbankens konkordans var att söka på pluralform (*-samma*).

Substantiv skärs ner till adjektiv?

Ett annat – möjligen äldre – tillvägagångssätt att i danskan bilda adjektiv med *-som* tycks enligt *DSH* vara att göra om substantiv till adjektiv bland annat genom att utesluta suffixet *-hed* (sv. *-het*) i t. ex. *uvirksom* av *uvirksomhed* (*DSH*; 1750–1870), *tålsom* av *taalsomhed* (*DSH*; 1870–1950). Eftersom *DSH* inkluderat substantivet *taalsomhed* och placerat det i perioden 1870–1950, och ordet *tålsom* inte återfinns i någon del av detta uppslagsverk, skulle man kunna tro att adjektivet bildats någon gång efter 1950. En jämförelse av detta ord med motsvarande i svenskan är inte möjlig, eftersom *SAOB* inte sträcker sig längre än till ordet *talkumera*, men däremot kan en jämförelse med ett annat danskt adjektiv vara motiverad. Adjektivet *uvirksom* har inga tidiga belägg i danskan och skulle kunna antas utgöra en reduktion av den möjliga föregångaren i substantivisk form. Det har dock en motsvarighet i svenskan (sv. *overksam*, 1790) och en substantivisk form (sv. *overksamhet*, 1790). Dessa båda ords första belägg är daterade till samma år och det troliga när det gäller svenska språket skulle kunna vara att substantivet är avlett från adjektivet. *SAOB* kommenterar detta under uppslagsordet *overksamhet* genom att beskriva detta substantiv som ett ord som kan antas vara en avledning av *overksam*. I *DSH* nämns inte *uvirksom* men dock den substantiviska formen *uvirksomhed* och då i gruppen med suffixet *-hed*, som inkluderas under benämningen *produktiva suffix* (*DSH*; 363 III). Det är inte min avsikt att göra en djupgående undersökning av alla adjektiv, men detta möjliga tillvägagångssätt att bilda adjektiv kräver något vidare studier för att överhuvudtaget kunna kommenteras. En konsultation av *Ordbog over det danske sprog* ger 1764 som året för första belägg. Följaktligen anser jag det rimligt att adjektivet på samma sätt som i svenskan uppkommit före substantivet för att just resultera i detta avledda substantiv. Även adjektivet *tålsom* skulle kunna beskrivas på samma sätt. Det är därför sannolikt att de två adjektiven *uvirksom* och *tålsom* inte uppkommit mellan åren 1950–2002. Tiden för adjektivens första belägg tycks vara någorlunda densamma i danskan och svenskan. Det kan även röra sig om översättningslån, men eftersom jag i denna uppsats inte gör några ingående jämförelser med andra långivande språk, väljer jag att här benämna ordet *tålsom* som troligen bildat inom danskan fast då under perioden 1750–1870 och *uvirksom* som en antonym till *virksom* (1764) möjligtvis bildad 1870–1950.

Nybildade antonymer?

En grupp av adjektiv är antonymer till adjektiv med *-som* vilka bildats med hjälp av prefixet *u-* (sv. *o-*). När man skriver ordböcker behöver man ta ställning till om man ska inkludera dessa kanske något självklara antonymer till adjektiv. Ingen av de nyare ordböcker jag använt ger någon kommenterar till denna grupp av ord, men samtliga (inkl. *DSH*) har tagit med belägg av detta slag av antonymer. *Ubetænksom*, *utvivlsom*, *ufølsom*, *ubehjælsom*, *uagtsom* och *ubeslut-som* är exempel på antonymer som är tagna ur baklängesordboken men som inte finns i *DSH*. De är däremot förklarade i *PN* och registrerade i frekvensordboken (som behandlar ord t.o.m. 1990). Man skulle därför kunna anta att dessa ord producerats någon gång mellan 1950 och 1990. Men många av orden har funnits länge i svenska språket (1538–1832) och det är bara *utvivlsom*, *ufølsom* och *ubehjælsom* som inte har direkta motsvarigheter (alltså liknande adjektiv med suffixet *-som*) i svenskan. Antonymen *utvivlsom* antar jag inte höra till perioden 1950–2002, eftersom *tvivlsom* enligt *DSH* bildades i danskan mellan åren 1500 och 1600 och kanske snarare hör hemma i gruppen ord som har sina första belägg 1600–1750. Adjektivet *følsom* är enligt *DSH* en nybildning hos poeten Ewald och är daterad till ca 1750–1775. Det är därför troligt att dess antonym uppkommit senast under perioden 1870–1950. *Ubetænksom* och *uagtsom* har motsvarigheter i svenskan (sv. *obetänksam*, 1647, och *oaktsam*, 1538), och *DSH* har daterat *betænksom* till omkring år 1400, *agtsom* som ett lån från perioden 1500–1600. Därför anser jag det rimligt att anta att dessa ords antonymer har existerat i danskan före 1950 och möjligen kan placeras under perioden 1500–1600 som bildade i danskan, respektive 1600–1750. Angående *ubehjælsom* förklarar *PN* att en antonym har skapats till ett föråldrat *behjælsom*. *PN* nämner inte tid för första belägg för ordet *behjælsom*, men vid jämförelse med *behjæplig* (*PN*, ca 1400) och det enligt *DSH* inhemskt bildade *hjælsom* (1500–1600) är det inte helt osannolikt att det skulle kunna ha uppkommit någon gång mellan åren 1500–1600, som är en period då adjektivsuffixet *-som* var produktivt. Vidare kan man även se på det förhållandet att *ubehjælsom* som återfinns i Korpus 2000 och i *PN* är den antonym som tycks användas av språkbrukarna, medan däremot *uhjælsom*, som inte har något belägg i korpusen eller inkluderats i någon utav ordböckerna förutom baklängesordboken, inte har vunnit vidare spridning. Eftersom *ubehjælsom* sannolikt uppkommit före det att *behjælsom* blivit föråldrat och försvunnit helt ur språket och man kan

anta att *uhjælpsom* inte vunnit större spridning, gör jag bedömningen att *ubehjælpsom* skulle kunna höra till perioden 1600–1750.

Orden *umeddelsom* och *umorsom* återfinns inte i svenskan eller någon av ordböckerna men dock i baklängesordboken, frekvensordboken och Korpus 2000 och skulle kunna vara nybildningar. Men *morsom* har enligt *DSH* sitt första belägg 1500–1600, och jag antar att antonymen, som ju finns med i de ovanstående material, skulle kunna ha uppkommit 1600–1750. *Utålsom*, *uskønsom*, *uskånsom* och *uhjælpsom* finner man bara i baklängesordboken, men de två senare adjektiven har funnits i svenskan tidigare (1536–1649) och är troligen inte bildade i danskan. Enligt mitt resonemang ovan (s. 5) utgår jag ifrån att ordet *tålsom* kan vara bildat inom danskan under perioden 1750–1870. Det är därför sannolikt att *utålsom* uppkommit någon gång före 1950. Någon motsvarighet till *uskønsom* finns inte i det svenska språket, och ordet kan ha bildats inom danskan. Troligtvis kan detta ha skett före 1950, eftersom *skønsom* enligt *DSH* har sitt första belägg 1700–1750.

Övriga ord

Vidare fann jag andra ord som *skånsom* (endast i Korpus 2000 och frekvensordboken), som har en föregångare i svenskan (1612) och sannolikt inte är någon inhemsk ordbildning. Adjektivet *påhitsom* (endast i *PN* och frekvensordboken) kan möjligen vara format utifrån redan existerande *hittepåsom* som enligt *DSH* uppkom under åren 1870–1950. *Påhitsom* skulle därför kunna tänkas vara bildat inom danskan efter denna period. *Omtænksom* och *skæmtsom* som endast återfinns i baklängesordboken har existerat länge i svenska språket (1635–1741) och kan antas vara lån eller översättningslån. I baklängesordboken och ingen annanstans fanns också *ynksom*, som inte tycks ha något belägg i svenskan och synes vara ett ord som uppstått inom danskan, möjligtvis efter 1950.

Efter dessa överväganden återstår 21 *-som*-adjektiv som ännu inte säkert daterats tidigare än 1950. Kontroll i ODS visar dock att 14 av dem, bl.a. *skånsom*, *påhittsom* och *ynksom*, har tidigare förstabelägg (se bilagan). Kvar blir bara 7 adjektiv som alla egentligen är sammansättningar med *-følsom*. De tas ändå med i tabell 2, men de bidrar alltså inte till produktiviteten av suffixet *-som*. Slutsatsen måste bli att detta suffix troligen inte är produktivt i nutida danska.

Tabell 2. *Antal ord som är avledda med suffixet -som i baklängesordboken och/eller Korpus 2000 och som kan antas vara resultat av inhemsk dansk ordbildning.*

1100– 1350	1350– 1500	1500– 1600	1600– 1750	1750– 1870	1870– 1950	1950– 2002
1	1	16	12	17	15	7

Suffixet *-bar* genom tiderna

I baklängesordboken och i Korpus 2000 fann jag sammanlagt 118 adjektiv med suffixet *-bar*. Av dem återfanns förvånansvärt nog bara 37 ord i *DSH*. Följaktligen kan 81 av dessa adjektiv potentiellt vara bildade i danskan efter 1950. En tidsmässig översikt över de totalt 118 adjektiven med suffixet *-bar* skulle, med utgångspunkt i *DSH* och utan hänsyn till produktivitet, fördela sig på följande sätt (tabell 3; preliminära dateringar och frekvenstal):

Tabell 3. *Antal ord och tid för första belägg för adjektiv som är avledda med suffixet -bar med utgångspunkt i DSH.*

1100– 1350	1350– 1500	1500– 1600	1600– 1750	1750– 1870	1870– 1950	1950– 2002
1	1	10	0	19	6	81

Generellt sett följer suffixet *-bar* samma mönster som suffixet *-som*. Perioderna 1500–1600, 1750–1870 och 1870–1950 har flest belägg (perioden 1950–2002 ej inräknad). Av de enstaka beläggen under perioderna 1100–1350 och 1350–1500 är det tidigare belägget lån och det senare av inhemsk ordbildning. Av de tio beläggen under tiden 1500–1600 är inga lån. Åren 1750–1870 är 1 av de 19 adjektiven ett direkt lån, 9 översättningslån och 9 av inhemsk ordbildning. Perioden 1870–1950 är till synes inget av de 6 beläggen lån. Av de 37 orden som återfinns i *DSH* återstår 25 adjektiv som troliga ordbildningar före 1950 i danskan. Man kan sålunda anta att suffixet *-bar* har haft en inhemsk produktivitet under dessa perioder. Det kan med utgångspunkt endast från *DSH* synas vara en mycket stor ökning i produktivitet under åren 1950–2002. Jag ska undersöka nedan om det kan förhålla sig så med hjälp av även andra ordböcker än *DSH* samt korpusarna.

Suffixet *-bar* och dess produktivitet i modern danska

Med utgångspunkt endast i *DSH* kan det tyckas vara många ord med adjektivändelsen *-bar* som har sitt första belägg under perioden 1950–2002. Det skulle kunna peka på en markant ökning i förekomst och eventuellt en ökad produktivitet. I svenskan tycks adjektivändelsen *-bar* ha avtagit i produktivitet om man hänvänder sig till OSA-databasen. Där fick jag fram 691 adjektiv varav 248 belägg var inom perioden 1750–1870, mellan åren 1870–1950 fanns 353 belägg och 1950–1999 endast 17 ord. Jag har inte företagit någon ingående undersökning av vilka bland orden i de olika perioderna som är lån respektive inhemska ordbildning, men man kan se en markant skillnad i förekomst. Jag ska nu granska om utvecklingen kan vara densamma i danskan eller om det ökade antalet belägg mellan åren 1950 och 2002 även kan tyda på ökad produktivitet.

Nyare ord

Sex av de 81 danska adjektiven är inte med i någon källa förutom Korpus 2000: *akkumulerbar*, *håndterbar*, *ikkekonsumerbar*, *overførbbar*, *testbar* och *usårbar*. Tre av dessa ord återfinns i svenskan: *usårbar* (sv. *osårbar*; första belägg 1794), *håndterbar* (sv. *hanterbar*; första belägg 1899) och *overførbbar* (sv. *överförbar*, vars första belägg endast återfinns i Språkbankens konkordans, DN87). En intressant detalj är att en redan existerande synonym till *usårbar* fanns med i *PN*, nämligen *usårlig*. Detta kan bero på att antonymen är *sårbar*, och att suffixet *-bar* därför är ett naturligare val än *-lig* (från *usårlighet*). För övrigt är det svårt att med säkerhet avgöra huruvida t.ex. *usårbar* och *håndterbar* kommit in i danskan via svenskan eller inte men dessa ord borde möjligtvis ha dykt upp tidigare och i något annat sammanhang än i Korpus 2000. De andra tre orden tycks ha en klar dansk anknytning och ha bildats inom det danska språksamfundet. Följaktligen är det möjligt att alla sex adjektiven tillhör perioden 1950–2002 eftersom de inte står att finna i någon av de ordbokskällor som använts eller i baklängesordboken (1988).

Tillfälliga nybildningar?

Vidare finns en kategori innehållande 49 adjektiv som endast förekommer i baklängesordboken. En del av dessa ord kan vara lån, och vissa adjektiv kan man finna i t.ex. svenskan under perioden 1794–1936 (t.ex. *läsbar* (sv. *läsbar*, 1794), *magnetiserbar* (sv. 1843), *svejsbar* (sv. *svetsbar*, 1844), *kipbar* (sv. *kippar*, 1925) och *stabelbar* (sv. 1936). Av den anledningen att det inte finns något annat att jämföra med (än svenskan) i detta fall och att många av dessa ord skulle kunna anknytas till fackterminologi, anser jag det troligt att dessa ord kan ha funnits i det danska språket före 1950. Jag ser det även som sannolikt att de inte är nybildningar inom danska språket, eftersom de har föregångare i svenskan vars första belägg ligger längre bak i tiden. Denna beskrivning kan gälla 23 av de 49 adjektiven. Dock finns inga belägg i svenskan för 26 av orden som t.ex. *tipbar*, *lakerbar*, *perforerbar* och *sporbar* och det kan tyda på att de speglar den inhemska produktiviteten och är bildade någon gång under tidigare hälften av perioden 1950–2002. Man kan även ta i beaktande att de 49 orden inte finns med i ordboken *Nye Ord*, som ju sägs återspegla nya ord som uppkommit under perioden 1955–1998, vilket kan ses som förvånande eftersom de ingår i baklängesordboken som gavs ut 1988 av den danska språknämnden. Skautrup har inte inkluderat något av adjektiven, trots att hans gedigna uppslagsverk (*DSH*) sträcker sig från medeltiden till 1950. Adjektiven verkar inte heller förekomma i någon speciell utsträckning i dagens moderna danska eftersom de inte har tagits upp i frekvensordboken, *PN* eller *Korpus 2000*. Detta skulle kunna tyda på att orden varit tillfälliga nybildningar som till största delen försvunnit ur språksamfundet. En del av orden kan dessutom ha varit fackspråksanknutna och inte absorberats av språksamfundet. Huruvida dessa ord varit eller är nollfrekventa eller inte tar jag inte ställning till i denna uppsats. Måhända har det varit den danska språknämndens avsikt att försöka bevara dessa ord. Trots detta kan det sägas att dessa 26 adjektiv möjligen återspeglar en inhemsk produktivitet.

Etablerade ord

Som en annan grupp adjektiv finns 10 ord som förekommer i baklängesordboken och som är förklarade i *PN* (2000) eller *NO*. Några av dem är t.ex. *demonstrerbar*, *vaskbar*, *bærbar* och *citerbar*.

Två ord är även med i frekvensordboken (*vaskbar*, *bærbar*). I denna grupp finns alltså ord som finns med i en nyare ordbok såväl som i baklängesordboken vilket visar att de möjligen är mer frekventa och faktiskt används i det danska språket i modern tid. Förutom detta är de inte med i *DSH*, vilket gör att man skulle kunna anta att de kan ha uppkommit efter 1950. Dock uppträder sex av adjektiven i svenskan under tidigare perioder: *uholdbar* (sv. *ohållbar*, 1854), *dechiffrerbar* (sv. 1889), *analyserbar* (sv. 1889), *daterbar* (sv. 1892), *bærbar* (sv. *bärbar*, 1898), *isolerbar* (sv. 1899). Fem av dessa sex adjektiv skulle kunna hänföras till fackterminologi och har därför troligen kommit in i danskan tidigare än 1950, även om detta inte gett något vidare utslag i språksamfundet. *Uholdbar* är sannolikt ett översättningslån. Följaktligen noterar jag fyra ord som troligen har bildats inom danskan efter 1950 och fem som även de skulle kunna ha bildats i danskan, men då under perioden 1870–1950.

Inlånade adjektiv

Den sista kategorin med adjektivsuffixet *-bar* är de 15 ord som återfinns i Korpus 2000 och till stor del även i *PN* och frekvensordboken, bl.a. *verificerbar*, *uidentificerbar*, *ukontrollerbar*, *skærbar* och *smørbar*. Men 10 av dessa 15 adjektiv existerade i svenskan långt före 1950 – mer exakt har de förstabelägg mellan 1755 och 1901, t.ex. *ufarbar* (sv. *ofarbar*, 1755), *formbar* (sv. 1855), *reproducerbar* (sv. 1901). Jag anser det sannolikt att dessa ord kan vara lån och inte bildats i danskan helt oberoende av de svenska föregångarna. Jag antar därför att endast 5 av de 15 adjektiven är möjliga ordbildningar inom det danska språksamfundet efter 1950.

Som ett resultat av granskningen av ovanstående grupper skulle det av dessa 81 adjektiv med ändelsen *-bar* kunna finnas 43 ord som möjligtvis kan vara nybildningar inom det danska språket. Jag har tagit en del stickprov i ODS och det är ingen tvekan om att åtskilliga av dem verkligen är moderna bildningar, t.ex. *akkumulerbar*, *kvantificerbar* och *programmerbar*. Det står därför klart att *-bar* är ett produktivt suffix i den nutida danskan, liksom i svenskan (jfr Malmgren 2001). Tabell 4 nedan visar samma perioder som tabell 3 men har uteslutit de ord som inte kan antas utgöra nya inhemska ordbildningar. Det måste dock sägas att inte alla de 43 orden som här hänförs till perioden 1950–2002 har kontrollerats i ODS.

Tabell 4. *Antal ord som är avledda med suffixet -bar i baklängesordboken och/eller Korpus 2000 och som kan antas vara resultat av inhemsk dansk ordbildning.*

1100– 1350	1350– 1500	1500– 1600	1600– 1750	1750– 1870	1870– 1950	1950– 2002
0	1	9	0	12	7	43

Sammanfattning och slutord

Huvudsyftet med denna uppsats har varit att undersöka de båda suffixen *-som* och *-bar* och deras produktivitet i nutida danska. Undersökningen har dock även varit syftat till att ge en översiktlig bild av den inhemska ordbildningen med dessa suffix längre bak i tiden. Den nutida produktivetsbedömningen har varit möjlig p.g.a. tillgängligheten på nätet av den danska Korpus 2000 och den svenska Språkbanken. Jag anser det också ha kommit fram i uppsatsen att det enbart med hjälp av ordböcker och utan dessa nätburna korpusar är mycket svårare att göra antaganden om denna nyare grupp av ord, eftersom ordböcker inte alltid på ett adekvat sätt kan återspegla samtida språk.

Undersökningen visar att suffixet *-bar* är produktivt i nutida danska, medan *-som* troligen är improduktivt. Exakt samma sak gäller för de motsvarande svenska suffixen *-bar* och *-sam*. Det finns ingen anledning att tvivla på att suffixet *-bar* kommer att vara produktivt under överskådlig tid. Huruvida suffixet *-som* kommer att ”återupplivas” är mer osäkert; möjligen är det en smula positivt för suffixet att åtskilliga nybildade sammansättningar med efterleden *-følsom* kan noteras.

Litteratur

- Becker-Christensen, Christian et al. 2000. *Politikens Nudanskordbog – med Etymologi*. København.
- Bergenholtz, Henning 1992. *Dansk Frekvensordbog baseret på danske romaner, ugeblader og aviser 1987–1990*. København.
- ODS = *Ordbog over det danske sprog*. København 1919–55.
- Jarvad, Pia 1999. *Nye Ord – ordbog över nye ord i dansk 1955–1998*. København.

Malmgren, Sven-Göran 2001. Förnybart, reliabelt och tvåsam
föräldraskap. Om subjektiv och objektiv produktivitet hos några
suffix. I: Sture Allén et al. (red.) *Gäller stam, suffix och ord.*
Festskrift till Martin Gellerstam. Göteborg.

Skautrup, Peter 1944–68. *Det danske sprogs historie.* I–IV.
København.

Språkbanken.<<http://spraakbanken.gu.se>>

Bilaga: ordlistor

I första kolumnen har jag angett vilket ord som avses, i andra vilket material uppgifter om ordet är hämtade ur, i tredje huruvida jag, utifrån de källor jag använt och principen om ords produktivitet, anser att ordet är utav dansk ordbildning eller är lån. Materialet som hänvisas till är DSH (*Det danske sprogs historie*), BO (*Baglænsordbog*) samt K2000 (Korpus 2000).

Adjektiv avledda med suffixet *-som*

Perioden 1100–1350

Adjektiv	Material	Kommentar
langsom	DSH, BO	dansk

Perioden 1350–1500

Adjektiv	Material	Kommentar
glämsom	DSH, BO, K2000	Dansk
betänksom	DSH, BO, PN, K2000	Lån

Perioden 1500–1600

Adjektiv	Material	Kommentar
Bjærgsom	DSH, BO, K2000	Dansk
Ensom	DSH, BO, K2000	Dansk
Grusom	DSH, BO, K2000	Dansk
Hjælpsom	DSH, BO, K2000	Dansk
Morsom	DSH, BO, K2000	Dansk
Møjsom	DSH, BO	Dansk
Nøjsom	DSH, BO, K2000	Dansk
Nænsom	DSH, BO, K2000	Dansk
Snaksom	DSH, BO	Dansk
Smitsom	DSH, BO, K2000	Dansk
Sparsom	DSH, BO, K2000	Dansk
Tvivlsom	DSH, BO, K2000	Dansk
Varsom	DSH, BO, K2000	Dansk
Vildsom	DSH, BO	Dansk
Voldsom	DSH, BO, K2000	Dansk
Ubetänksom	BO, PN, K2000, FR	Dansk
Agtsom	DSH, BO	Lån
Sælsom	DSH, BO, K2000, FR	Lån
Vagtsom	BO, PN, K2000	Lån

Perioden 1600–1750

Adjektiv	Material	Kommentar
Frygtsom	BO, PN, K2000	Dansk
Skånsom	BO, K2000	Lån
Skæmksom	BO	Lån
Skønsom	DSH, BO, K2000	Dansk
Slidsom	BO, PN, K2000	Dansk
Trælsom	BO	Dansk
Uagtsom	BO, PN, K2000	Dansk
Ubehjælpssom	BO, PN, K2000	Dansk
Uhjælpssom	BO	Dansk
Umorsom	BO, K2000, FR	Dansk
Utvivlsom	BO, PN, K2000, FR	
Ynksom	BO	Dansk

Perioden 1750–1870

Adjektiv	Material	Kommentar
Brydsom	DSH, K2000	Dansk
Følsom	DSH, BO, K2000, FR	Dansk
Ilsom	BO, DSH	Dansk
Meddelsom	BO, PN, K2000	Dansk
Mistænksom	DSH, BO, K2000	Dansk
Opfindsom	DSH, BO, K2000	Dansk
Pinsom	DSH, BO	Dansk
Plagsom	DSH, BO, K2000	Dansk
Rædsom	DSH, BO, K2000	Dansk
Skyndsom	DSH, BO	Dansk
Stræbsom	DSH, BO, K2000	Dansk
Tålsom	BO, PN	Dansk
Tænksom	DSH, BO, K2000	Dansk
Uskånsom	BO	Dansk
Uskønsom	BO	Dansk
Virksom	DSH, BO, K2000	Dansk
Yngelsom	BO	Dansk
Foretagsom	K2000	Lån
Opmærksom	DSH, BO, K2000	Lån

Perioden 1870–1950

Adjektiv	Material	Kommentar
Arbejdsom	DSH, BO, K2000	Dansk
Eftertænksom	BO, PN, K2000	Dansk
Hittepåsom	DSH, BO	Dansk
Hygsom	DSH, BO	Dansk
Overfølsom	DSH, BO, K2000	Dansk
Oupmærksom	DSH, BO, K2000	Dansk
Oupfindsom	K2000	Dansk
Påhitsom	BO, PN	Dansk
Ubeslutsom	BO, KN, K2000	Dansk
Ufølsom	BO, PN, K2000	Dansk
Umeddelsom	BO	Dansk
Uskånsom	BO	Dansk
Utålsom	BO	Dansk
Uvejsom	DSH, BO	Dansk
Uvirksom	BO, PN, K2000	Dansk
Beslutsom	DSH, BO, K2000	Lån
Lønsom	DSH, BO, K2000	Lån
Omtænksom	BO	Lån

Perioden 1950–2002

Adjektiv	Material	Kommentar
Berøringsfølsom	K2000	Dansk
Konjunkturfølsom	K2000	Dansk
Lysfølsom	BO, PN, K2000	Dansk
Radiofølsom	K2000	Dansk
Skadefølsom	K2000	Dansk
Trykkfølsom	K2000	Dansk
Vindfølsom	K2000	Dansk

Adjektiv avledda med suffixet -bar***Perioden 1100–1350***

Adjektiv	Material	Kommentar
åpenbar	DSH	Lån

Perioden 1350–1500

Adjektiv	Material	Kommentar
dyrebar	DSH	Dansk

Perioden 1500–1600

Adjektiv	Material	Kommentar
frugtbar	DSH, BO	Dansk
gangbar	DSH, BO	Dansk
kostbar	DSH, BO	Dansk
Middelbar	DSH, BO, K2000	Dansk
Sejlbar	DSH, BO, K2000	Dansk
Strafbar	DSH, BO	Dansk
Stridbar	DSH, BO, K2000	Dansk
Ufrugtbar	DSH, BO, K2000	Dansk
Ærbar	DSH, BO, K2000	Dansk

Perioden 1600–1750

Adjektiv	Material	Kommentar
ufejlbar	DSH	Dansk

Perioden 1750–1870

Adjektiv	Material	Kommentar
Brugbar	DSH, BO	Dansk
Brændbar	DSH, BO, K2000	Dansk
Fængbar	DSH, BO	Dansk
Følbar	DSH, BO	Dansk
Holdbar	DSH, BO	Dansk
Mærkbar	DSH, BO	Dansk
Sangbar	DSH, BO, K2000	Dansk
Sigtbar	DSH, BO	Dansk
Sårbar	DSH, BO	Dansk
Tændbar	DSH, BO	Dansk
Umiddelbar	DSH, BO	Dansk
Valgbar	DSH, BO, K2000	Dansk
Betalbar	DSH, BO	Lån
Definerbar	DSH, BO	Lån
Delbar	DSH, BO	Lån
Farbar	DSH, BO	Lån
Hørbar	DSH, BO, K2000	Lån
Jagtbar	DSH, BO	Lån
Strækbar	DSH, BO	Lån

Perioden 1870–1950

Adjektiv	Material	Kommentar
Dyrkbar	DSH, BO, K2000	Dansk
Manøvrerbar	DSH, BO	Dansk
Registrerbar	DSH, BO	Dansk
Salgbar	DSH, BO, K2000	Dansk
Styrbar	DSH, BO, K2000	Dansk
Vendbar	DSH, BO, K2000	Dansk
Uholdbar	BO, PN	Dansk

Perioden 1950–2002

Adjektiv	Material	Kommentar
Administrerbar	BO, PN	Dansk
Akkumulerbar	K2000	Dansk
Bygbar	BO	Dansk
Bærbar	BO, PN	Dansk
Citerbar	BO, PN	Dansk
Deformerbar	BO	Dansk
Demonstrerbar	BO, PN	Dansk
Demonterbar	BO	Dansk
Deriverbar	BO	Dansk
Differentierbar	BO	Dansk
Distraherbar	BO	Dansk
Dokumenterbar	BO	Dansk
Drejbar	BO	Dansk
Falsificerbar	BO	Dansk
Flytbar	BO, PN, K2000	Dansk
Håndterbar	K2000	Dansk
Ikkekonsumerbar	K2000	Dansk
Kipbar	BO	Dansk
Kombinerbar	BO	Dansk
Kritiserbar	BO	Dansk
Kvantificerbar	BO	Dansk
Lakerbar	BO	Dansk
Mandbar	BO	Dansk
Manipulerbar	BO	Dansk
Maskinlæsbar	BO, NO	Dansk
Meldbar	BO	Dansk
Omkobbelbar	BO	Dansk
Overførbare	K2000	Dansk
Perforerbar	BO	Dansk
Placerbar	BO	Dansk
Programmerbar	BO, K2000	Dansk
Regulerbar	BO, K2000	Dansk
Smørbar	BO, K2000	Dansk
Sporbar	BO	Dansk
Tipbar	BO	Dansk

Testbar	K2000	Dansk
Transporterbar	BO	Dansk
Trykbar	BO	Dansk
Tænkbar	BO	Dansk
Udefinerbar	BO, K2000	Dansk
Udokumenterbar	BO	Dansk
Uidentificerbar	BO, K2000	Dansk
Ukontrollerbar	BO, K2000	Dansk
Usårbar	K2000	Dansk
Vaskbar	BO, PN, K2000	Dansk
verificerbar	BO, K2000	Dansk
analyserbar	BO, PN	Lån
blandbar	BO	Lån
Daterbar	BO, PN	Lån
Dechifrerbar	BO	Lån
Diskuterbar	BO	Lån
Fikserbar	BO	Lån
Formbar	BO, K2000	Lån
Identificerbar	BO, PN, K2000	Lån
Isolerbar	BO, PN	Lån
Justerbar	BO, PN, K2000	Lån
Konstaterbar	BO, K2000	Lån
Kontrollerbar	BO, PN, K2000	Lån
Kørbar	BO	Lån
Lokaliserbar	BO	Lån
Læsbar	BO, PN, K2000	Lån
Magnetiserbar	BO	Lån
Monterbar	BO	Lån
Målbar	BO	Lån
Møblerbar	BO	Lån
Nedfeldbar	BO	Lån
Negligierbar	BO	Lån
Observerbar	BO	Lån
Omstilbar	BO	Lån
Patenterbar	BO	Lån
Realiserbar	BO, K2000	Lån
Reproducerbar	BO, K2000	Lån
Resorberbar	BO	Lån
Skærbar	BO, K2000	Lån
Stabelbar	BO	Lån
Stilbar	BO	Lån
Substituerbar	BO	Lån
Svejsbar	BO	Lån
Synbar	BO	Lån
Ufarbar	BO, K2000	Lån
Usigtbar	BO	Lån

Ordbildning – problemet produktivitet

En studie över produktiviteten hos suffixet *-abel/-ibel* i svenskan 1700–2000

Hanna Karlgren
Institutionen för svenska språket

Inledning

Det främsta syftet med denna uppsats är att introducera en metod som eventuellt kan användas för att fastställa produktiviteten hos för svenskan främmande ordbildningselement. Metoden kan eventuellt användas för att avgöra om ett ord, avlett med ett för svenskan främmande ordbildningselement, har bildats genom en inhemsk ordbildningsprocess eller om det har lånats in i svenskan i sin helhet.

I denna uppsats kommer metoden användas för att, med hjälp av *Svenska Akademiens ordboks* (SAOB:s) elektroniska motsvarighet OSA-databasen¹, kartlägga produktiviteten hos det för svenskan främmande suffixet *-abel/-ibel* under perioden 1700–2000. Det är dock främst själva metoden, och inte de resultat som framkommer av undersökningen, som utvärderas i uppsatsen.

Suffixet *-abel/-ibel*² har med all sannolikhet kommit in i svenskan via franska låneord, men det har sitt ursprung i latinet. Det används för att bilda s.k. passiva möjlighetsadjektiv (passiva verbaladjektiv), dvs. det ”förekommer i adjektiv som uttrycker att det är möjligt att utföra den handling som anges av det verbala grundordet” (Söderbergh 1968:131). Sådana adjektiv kan oftast skrivas om ”som (lätt) kan” + det

¹ Med hjälp av SAOB/OSA kommer vi att kunna få fram uppgifter om hur många ord avledda med suffixet *-abel/-ibel* som har sitt förstabelägg under den aktuella perioden (se bl.a. Malmgren 2002:61).

² Enligt SAG (II:182) kan *-abel/-ibel* ses som varianter av samma suffix. ”Fördelningen mellan respektive varianter går ofta tillbaka på latinets regelsystem men måste i svenskan ses som lexikalt betingad.” Ett problem, som jag dock inte kommer att ta upp i denna uppsats, är att förklara hur svenskan av egen kraft kan välja ”rätt” mellan *-abel* resp. *-ibel* (givet att många *-abel/-ibel*-ord är bildade i svenskan).

verbala grundordet i s-form, dvs. passiv infinitiv, t.ex. *acceptabel* 'som kan accepteras', *presentabel* 'som kan presenteras' osv.

Suffixet kombineras huvudsakligen med transitiva verbala grundord på *-era* (som då förlorar detta suffix), t.ex. *acceptera* – *acceptabel*, *diskutera* – *diskutabel*, *presentera* – *presentabel* osv. Vid en del adjektiv på *-abel/-ibel* saknas dock denna verbstam. Undantagsvis kan suffixet även användas för att bilda "icke-participiella adjektiver till substantiver" (Noreen 1906:170), t.ex. *fashionabel*, *komfortabel*, *miserrabel* och *räntabel*.

De båda suffixen *-bar* och *-abel/-ibel* konkurrerar med/kompletterar varandra på så sätt att *-abel/-ibel* kombineras med vissa verb på *-era* och *-bar* med andra verb på *-era* (och med övriga verb), även om *-bar* nog tenderar att vara det vanliga suffixet vid verb på *-era*" (jfr Malmgren 1994:64). Det parallella ordparet *reparabel* – *reparerbar* utgör ett exempel på hur suffixen *-abel/-ibel* och *-bar* konkurrerar med varandra.

Problemet produktivitet

Begreppet *produktivitet* är viktigt i ordbildningsläran. "Ett prefix eller suffix anses vara produktivt om det används i nutiden för att bilda nya ord. Ett villkor är också att själva ordbildningsprocessen sker i svenskan, alltså att de nya orden inte är inlånade i sin helhet" (Malmgren 2001b:302). Denna definition av produktivitetsbegreppet är utgångspunkten för den metod som skall beskrivas och tillämpas i denna uppsats.

Malmgren konstaterar att det ofta är svårt eller kanske t.o.m. omöjligt att avgöra om en ny avledning med ett främmande suffix är ett lån eller en inhemsk bildning. Följaktligen är det svårt att avgöra om ett för svenskan främmande prefix eller suffix är ett produktivt ordbildningselement i svenskan eller inte. Thorell (1981:123) uppger t.ex. att suffixet *-abel/-ibel* är produktivt i (nu)svenskan, medan SAG (II:183) anser att det är improduktivt.

När man undersöker produktiviteten hos ett för svenskan främmande ordbildningselement, t.ex. ett suffix, måste man alltså ta hänsyn till huruvida de ord som är avledda med detta suffix har bildats genom en inhemsk (svensk) ordbildningsprocess eller om hela avledningen har lånats in i språket (svenskan) i sin helhet, dvs. om det är frågan om verkliga nybildningar eller om det rör sig om lånord.

En metod som torde kunna användas för att avgöra detta, och som kommer att tillämpas i denna uppsats, innebär, i korthet, att man utgår från avledningarnas grundord. Om grundordet redan har funnits i svenskan under ett visst antal år, t.ex. 20 år eller mer, när avledningen uppstår, finns det enligt min mening anledning att anta att avledningen kan vara ett resultat av en inhemsk ordbildningsprocess. Om grundordet däremot har funnits i svenskan i mindre än 20 år, kom in i svenskan efter avledningen eller om det t.o.m. inte finns något svenskt grundord, kan man misstänka att avledningen har lånats in i svenskan i sin helhet.

Det problematiska produktivetsbegreppet har behandlats tidigare av bl.a. Malmgren (2001b) och Lange (2002). Malmgren anser att produktivetsbegreppet bör problematiseras och föreslår därför att man skall skilja mellan *objektiv* och *subjektiv produktivitet* hos t.ex. suffix. ”Objektiv produktivitet skulle rätt och slätt vara det som traditionellt kallas produktivitet, alltså antalet nybildningar med hjälp av suffixet under en viss tidsperiod (som inkluderar nuet). Den subjektiva produktiviteten är den bild språkbrukarna kan göra sig av suffixets användbarhet på grundval av dessa nybildningar” (2001b:305).

Lange menar att ordbildningsläror i regel ”förmedlar intrycket av att överskatta de produktiva krafterna i språket” (2002:21), och han beskriver bl.a. en metod som han anser kan användas för att avgöra om olika suffixavledningar – med främmande suffix – är resultat av en inhemsk ordbildningsprocess eller är inlånade i sin helhet. På så vis hoppas han kunna fastställa i vilken grad främmande suffix är produktiva i svenskan.

Han väljer att betrakta en svensk avledning som uppvisar formell likhet med ett ord i ett eller flera levande europeiska kulturspråk (som svenskan har mycket kontakt med och som dessutom har hög prestige) som ett troligt lånord. Om nästan alla ”svenska” ord avledda med ett visst suffix uppvisar formell likhet med ord från ett annat levande europeiskt kulturspråk, och om det visar sig att de motsvarande utländska ordens förstabelägg är äldre än de svenska, anser Lange att man måste betvivla suffixets produktivitet i svenskan, eftersom detta tyder på att orden är inlånade.

Lange anser att ett ordbildningselement endast kan betraktas som produktivt i svenskan om det för en rimligt stor andel ord inte existerar formellt lika motsvarigheter i andra levande europeiska kulturspråk (under förutsättning att även grundordet existerar i det svenska språket). De resultat som framkommer om man använder Langes metod tyder alltså på att ord avledda med för svenskan främmande

suffix, i större utsträckning än vad man tidigare har trott, har lånats in i svenskan i sin helhet, och med denna utgångspunkt kan många för svenskan främmande ordbildningselement över huvud taget inte betraktas som produktiva i svenskan.

Den problematiska källsituationen

Det material som har använts i undersökningen har samlats in med hjälp av den sökfunktion som finns i SAOB:s elektroniska motsvarighet OSA-databasen. Jag sökte på **bel* under perioden 1700–2000, för att på så vis få fram alla ord avledda med suffixet *-abel/-ibel*. Eftersom jag inte kunde begränsa antalet träffar, genom att avancera sökningen till att bara gälla avledningar¹, och dessutom sökte på **bel*, som ju inte är något suffix, fick jag manuellt sortera bort alla de ord där slutet av ordet inte utgjordes av det aktuella suffixet, som t.ex. i ordet *bibel*.

Eftersom SAOB (och följaktligen också OSA) har vissa begränsningar är källsituationen lite komplicerad, något man bör vara medveten om när man använder den för att samla in material till den här typen av undersökningar. SAOB:s begränsningar har tidigare behandlats utförligt av bl.a. Malmgren (2002), varför jag endast i korthet återger hans beskrivning av dessa.

Ett grundläggande problem med SAOB är att den ännu inte är avslutad; ord med begynnelsebokstav *t* och framåt är ännu inte behandlade. Detta innebär att det inte finns några ord avledda med suffixet *-abel/-ibel* registrerade med begynnelsebokstav *t* t.o.m. *ö*. Jag kommer dock att bortse från det i denna undersökning och således endast betrakta *-abel/-ibel*-ord med begynnelsebokstav *a* t.o.m. *s*.

Ett annat problem med SAOB är att ord med begynnelsebokstav *a* t.o.m. *s* är fullständigt behandlade bara fram till slutet av 1800-talet. För alfabetets tidiga begynnelsebokstäver beskrivs endast ordförrådets utveckling en bit in på 1900-talets första decennier, eller kanske ännu mindre. Därför finns t.ex. inte *-abel/-ibel*-ord med tidiga begynnelsebokstäver registrerade i ordboken om de har sitt förstabelägg under 1900-talet. Någon absolut heltäckande bild av produktiviteten hos suf-

¹ Det finns nämligen vissa inkonsekvenser i OSA-databasen. De båda orden *navigabel* (1628) och *reducibel* är t.ex. inte kategoriserade som *-abel/-ibel*-avledningar i OSA-databasen utan som huvudord, trots att de givetvis är avledningar, något som tydligt framgår om man kontrollerar dem i SAOB.

fixet *-abel/-ibel* under perioden 1700–2000 är således inte möjlig att ge enbart med hjälp av SAOB¹.

Periodindelning

Jag har strävat efter att teckna en så korrekt bild som möjligt av produktiviteten hos suffixet *-abel/-ibel* under perioden 1700–2000. Den problematiska källsituationen i kombination med ett ganska omfattande material gör att jag, i stället för att dela in den aktuella 300-årsperioden i sex stycken 50-årsperioder, väljer att använda mig av en periodindelning som utarbetats av Malmgren (2002:61ff).

Han konstaterar att perioden 1750–2000 förhållandevis problemfritt kan täckas på ett någorlunda likformigt sätt om man kompletterar SAOB/OSA med ytterligare en källa, *Nyord i svenskan från 40-tal till 80-tal* (NYORD), och i stället för 50-årsperioder undersöker tjugoårsperioder. I denna undersökning, där jag ju strävar efter att undersöka perioden 1700–2000, blir således 1700–1720 den första tjugoårsperioden som undersöks. Övriga tjugoårsperioder blir 1750–1770, 1800–1820, 1850–1870 och 1900–1920.

En sjätte tjugoårsperiod borde följaktligen bli 1950–1970, men eftersom det endast finns ett fåtal *-abel/-ibel*-avledningar registrerade i SAOB efter 1920² och ordbildningslärorna är oense om huruvida suffixet bör betraktas som produktivt eller inte i nusvenskan³ väljer jag att undersöka perioden 1921–2000 med hjälp av SAOB i kombination med de två ordböckerna *Nyord i svenskan från 40-tal till 80-tal* (NYORD1) och *Nyordsboken* (NYORD2).

¹ Ytterligare ett problem med SAOB är att antalet källor, och därmed antalet excerpter (kortare textutdrag) som ligger till grund för ordboken, i stort sett blir större ju närmare nutiden man kommer, åtminstone under 1800-talet. Detta påverkar naturligtvis antalet upptagna nyord med förstabeläggsår, dvs. man kan redan av detta skäl förvänta sig fler nyord per år i SAOB ju närmare nutiden man kommer (se t.ex. Malmgren 2002:63).

² I SAOB finns det bara tre stycken *-abel/-ibel*-ord registrerade med förstabeläggsår efter 1920; *odiskutabel* (1929), *okontrollabel* (1934) och *reliabel* (1947).

³ Malmgren (2001b) har redan genomfört en undersökning av vilken han drar slutsatsen att suffixet *-abel/-ibel* inte är produktivt i nusvenskan, och han påpekar att det dessutom kan ifrågasättas om suffixet någonsin varit produktivt i svenskan. Med denna undersökning vill jag visa att suffixet tidigare har haft en viss produktivitet i svenskan.

Metodbeskrivning

Den metod som har tillämpats för att avgöra om *-abel/-ibel*-avledningarna är bildade i svenskan eller inte, innebär att man utgår från *-abel/-ibel*-ordens eventuella grundord, dvs. från de verb på *-era* som (teoretiskt) har avletts med suffixet *-abel/-ibel*. Om *-abel/-ibel*-ordet saknar grundord, dvs. om det inte finns något motsvarande verb på *-era* i svenskan, t.ex. *impossibel* (1626), eller om det finns ett verb på *-era*, men detta kom in i svenskan efter *-abel/-ibel*-avledningen, t.ex. *superabel* (1630) vars ”grundord” *superera* (1744) inte kom in i svenskan förrän nästan 100 år senare, utgår jag från att det aktuella ordet har lånats in i svenskan i sin helhet.

Om *-abel/-ibel*-ordet däremot har ett grundord på *-era* i svenskan eller om ett sådant har lånats in i svenskan före *-abel/-ibel*-ordets uppkomst, t.ex. *praktikabel* (1630) vars grundord *praktisera* enligt SAOB fanns i svenskan redan 1538, dvs. omkring 100 år tidigare, finns det enligt min mening anledning att anta att avledningen kan vara ett resultat av en inhemsk ordbildningsprocess.

En restriktion är dock att grundordet, om det är inlånat, måste ha funnits i svenskan under en viss tidsrymd före *-abel/-ibel*-avledningens uppkomst, för att denna skall kunna betraktas som en avledning bildad genom en inhemsk ordbildningsprocess. I denna uppsats sätter jag ”karenstiden” till 20 år. Ordet *infallibel* (1635) kommer således att betraktas som en svensk avledning eftersom dess grundord, *fallera* (1580), enligt SAOB, redan fanns i svenskan omkring 50 år tidigare. Ordet *acceptabel* (1629) kommer däremot att betraktas som inlånat i sin helhet eftersom grundordet, *acceptera*, enligt SAOB inte fanns i svenskan förrän 1628.

Materialanalys

Resultatet av undersökningen kommer att redovisas ur ett helhetsperspektiv, dvs. siffrorna för de olika delperioderna kommer att ställas mot varandra, så att det tydligt framkommer hur produktiviteten hos suffixet *-abel/-ibel* har utvecklats under den undersökta 300-årsperioden. Eftersom siffrorna för respektive period inte utan vidare är jämförbara med varandra kommer de att räknas om i procent. Ett urval av de med suffixet *-abel/-ibel* avledda orden i materialet kommer att användas som exempel för att illustrera de iakttagelser som görs. En

översikt över analysresultatet lämnas även i en tabellbilaga (se slutet av uppsatsen).

En del av *-abel/-ibel*-orden i materialet finns i både icke-prefigerad och prefigerad form. Ordet *disputabel* (1654) förekommer t.ex. både prefigerat med *o-*, *odisputabel* (1648), och prefigerat med *in-*, *indisputabel* (1716). Av dessa räknas bara den icke prefigerade formen, dvs. *disputabel*, men med den äldsta, i det har fallet *o*-prefigerade, formens förstabeläggsår, dvs. (*o-*)*disputabel* (1648).

Produktiviteten hos suffixet *-abel/-ibel* i svenskan 1700–2000

Produktiviteten 1700–1920

I SAOB/OSA finns det ca 100 *-abel*-ord och knappt 50 *-ibel*-ord. Endast ett urval av dessa ingår dock i det material som har undersökts i denna uppsats. Samtliga avledningar i materialet har analyserats utifrån den metod som har beskrivits tidigare, och en översikt över analysresultatet lämnas i en tabellbilaga, som består av sex stycken tabeller, en för var och en av de delperioder som har undersökts.

I tabellerna presenteras materialets avledningar, det årtal som SAOB anger som avledningens första belägg, avledningens grundord, grundordets år för första belägg samt en kommentar där det står ”svensk” respektive ”inlånad” beroende på om jag, utifrån den metod som beskrivits i uppsatsen, har bedömt att avledningen har bildats genom en inhemska ordbildningsprocess (svensk) eller om den har lånats in i svenskan i sin helhet (inlånad). (Se tabell 1 för exempel).

Tabell 1. *Exempel på hur avledningarna i materialet har analyserats och klassificerats i tabellbilagan*

Avledning	1:a belägg	Grundord	1:a belägg	Kommentar
kupabel	1701	kupera	1645	Svensk
exkysabel	1702	exkysera	1607	Svensk
imaginabel	1705	imaginera	1630	Svensk
konversabel	1711	konversera	1617	Svensk
passabel	1711	passera	1525	Svensk

Redan utan att ta hänsyn till huruvida de *-abel/-ibel*-avledningar som ingår i materialet är bildade genom en inhemska ordbildningsprocess eller inlånade i språket i sin helhet kan vi se att antalet nya *-abel/-ibel*-

avledningar blir mindre och mindre ju närmare nutiden vi kommer (tabell 2).

Tabell 2. *Antal ord avledda med suffixet -abel/-ibel i SAOB med förstabeläggsår 1700–1720, 1750–1770, 1800–1820, 1850–1870 och 1900–1920*

1700–1720	1750–1770	1800–1820	1850–1870	1900–1920
16	10	12	7	6

Det äldsta *-abel/-ibel*-ordet i SAOB är *petardabel* (1613), vilket innebär att suffixet 1700, dvs. vid den tidpunkt då denna undersökning tar sin början, har funnits i det svenska (skrift)språket i åtminstone 100 år. Suffixet bör därmed ha haft tid att i viss mån etablera sig som ett produktivt ordbildningselement i det svenska språket.

Genom att tillämpa den metod som har beskrivits tidigare i uppsatsen får vi en uppfattning om vilka av *-abel/-ibel*-avledningarna i materialet som kan betraktas som "svenska" (se tabell 3).

Tabell 3. *Antal ord avledda med suffixet -abel/-ibel i SAOB med förstabeläggsår 1700–1720, 1750–1770, 1800–1820, 1850–1870 och 1900–1920 fördelade på "troligtvis inlånade" resp. "troligtvis svenska" ord*

Ordens ursprung:	1700–1720	1750–1770	1800–1820	1850–1870	1900–1920
Trol. inlånade	3 (19%)	4 (40%)	2 (17%)	2 (29%)	2 (33%)
Trol. svenska	13 (81%)	6 (60%)	10 (83%)	5 (71%)	4 (67%)

(Jag väljer att även redovisa siffrorna i tabell 3 omräknade till procent trots att frekvenstalen är små).

Malmgren (2001a:183) antyder att ord avledda med ett främmande suffix till en början torde ha lånats in i sin helhet, fram till dess att "det fanns tillräckligt många ord för att bilda ett mönster", enligt vilket nya avledningar kan bildas inom språket. Tabell 3 visar dock att den inomspråkliga produktionen av ord avledda med suffixet *-abel/-ibel* är tämligen konstant under den undersökta perioden, även om det totala antalet nya ord avledda med suffixet minskar.

Malmgrens teori bekräftas emellertid om vi går längre tillbaka i tiden, och följaktligen undersöker perioden 1650–1670. Under perioden finns det totalt 23 ord avledda med suffixet *-abel/-ibel* i SAOB. Av

dessa är åtminstone 12 (52%) inlånade i sin helhet, medan bara 11 (48%) har bildats genom en inhemsk ordbildningsprocess. Den inomspråkliga produktionen av ord avledda med *-abel/-ibel* tycks sedan accelerera så snart suffixet och dess bildningsmönster har etablerats i det svenska språket, dvs. redan under perioden 1700–1720, och förhållandet mellan de inlånade respektive svenska *-abel/-ibel*-orden är sedan tämligen konstant, åtminstone fram till 1920.

Produktiviteten 1920–2000

Efter 1920 finns det, som jag tidigare påpekat, mycket få nybildningar med suffixet *-abel/-ibel* registrerade. I SAOB finns det bara tre stycken, *odiskutabel* (1929), *okontrollabel* (1934) och *reliabel* (1947). Av dessa kan bara *okontrollabel* betraktas som en modern svensk nybildning med hjälp av suffixet *-abel*. Anledningen är följande.

Eftersom *diskutabel* (1898) har ett tidigare förstabeläggsår än *odiskutabel* (1929) är *odiskutabel* en *o*-avledning snarare än en *-abel/-ibel*-avledning, dvs. *odiskutabel* har bildats genom *o*-avledning av *diskutabel* och inte genom *-abel*-avledning av **odiskutera*. Därmed har det ju snarare med prefixets, inte suffixets, produktivitet att göra. Även *okontrollabel* är i och för sig prefigerat med *o*-, men eftersom ordet inte har någon icke-prefigerad motsvarighet måste det ändå betraktas som en *-abel*-avledning. Därmed kan vi konstatera att suffixet var ett produktivt ordbildningselement i svenskan åtminstone fram till 1934.

Ordet *reliabel* kom in i svenskan efter *okontrollabel*, men enligt SAG (II:183) är det ett exempel på ett ”nytt” ord i svenskan som är ”resultat av inlån”, och ordet saknar ju mycket riktigt ett grundord i svenskan. I NYORD (varken i 1 eller 2) finns det inte registrerat några nybildningar på *-abel/-ibel*. NYORD1 tar i och för sig upp *konvertibel* (1958), ”men här är det på sin höjd fråga om ökad användning, eftersom ordet i samma betydelse enligt SAOB är belagt redan 1854” (Malmgren 2001b:306). Produktiviteten av ord avledda med *-abel/-ibel* ser alltså mycket begränsad ut efter 1920, och efter 1934 tycks suffixets produktivitet ha upphört helt, i varje fall i allmänspråket.

Malmgren (2001b) har undersökt produktiviteten hos suffixet *-abel/-ibel* i nusvenskan, och han kommer fram till att SAG:s bedömning att suffixet är improduktivt i nusvenskan tycks vara riktig. Han anser dessutom att man kan ifrågasätta att suffixet *-abel/-ibel* någonsin har varit produktivt i svenskan. Jag hoppas dock att jag med denna under-

sökning har visat att suffixet *-abel/-ibel* har varit produktivt i svenskan, även om det med all sannolikhet inte är det i nusvenskan.

Malmgren (2001b:306–307) tror att förklaringen till att suffixet *-abel/-ibel* aldrig har etablerats som ett ”levande” ordbildningselement i svenskan är att det i många fall för med sig alltför komplicerade regler om ”konsonant-förändringar i grundledet”, t.ex. *revocera – revokabel*, samt att det konkurreras ut av det ”behändigare” (inhemska) suffixet *-bar*¹. Det parallella ordparet *okontrollabel* (1934) och *kontrollerbar* (1891) utgör ett exempel på hur de två suffixen *-abel/-ibel* och *-bar* konkurrerar med varandra. Det indikerar även en möjlig orsak till att somliga prefigerade ord avledda med *-abel/-ibel* saknar en icke prefigerad motsvarighet. Detta kan ju bl.a. bero på att grundordet har försvunnit ur språkbruket eller på att det prefigerade ordet har lånats in i svenskan i sin helhet. Det kan dock eventuellt även bero på ett s.k. suffixbyte, dvs. *kontrollera* (1633) > *kontrollerbar* (*okontrollerbar*) (1891) > *okontrollabel* (1934). I kombination med suffixbytet sker i det här fallet alltså även en *o*-prefigering, varför ordet **kontrollabel* inte finns (i SAOB).

Om man använder SAOB/OSA som källa till den här typen av undersökningar är det, som jag nämnt tidigare, viktigt att man är medveten om dess begränsningar. Utifrån dessa begränsningar kan man nämligen i viss mån förklara varför det ser ut som om produktiviteten hos suffixet *-abel/-ibel* har minskat, framför allt efter 1920.

Sammanfattande diskussion

Med den metod som introduceras i denna uppsats tar man inte, i enlighet med den metod som Lange (2002) använder, hänsyn till om avledningarna finns i andra europeiska kulturspråk tidigare än vad de finns i svenskan, (något som sannolikt är fallet med ett flertal av dem)². Denna metod resulterar följaktligen i att flera avledningar, som

¹ Språkvården har ju tidigare hyst ett visst motstånd mot att inhemska (svenska) grundord kombineras med främmande suffix eller prefix och kanske även omvänt, dvs. att främmande grundord kombineras med inhemska prefix eller suffix. Detta motstånd torde dock ha minskat, dvs. språkvården har blivit liberalare i sin syn på konstruktioner av detta slag, något som kan vara en bidragande orsak till att konstruktioner med suffixet *-abel/-ibel* har minskat under 1900-talet, eftersom det inhemska suffixet *-bar* kombineras i allt större utsträckning även med främmande stammar.

² Malmgren anser t.ex. att det stora flertalet *-abel/-ibel*-ord som finns i SAOB ”verkar vara inlånade i sin helhet, i äldre tid troligen oftast direkt från franskan, senare mest med tyskan eller engelskan som sista långgivande språk” (2001b:306).

utifrån Langes metod hade klassificerats som inlånade, i stället betraktas som svenska.

Om materialet i uppsatsen hade undersökts med Langes metod hade vi sannolikt inte kommit fram till samma slutsatser om *-abel/-ibel*-suffixets status som produktivt ordbildningselement i svenskan. En undersökning av materialet med Langes metod hade förmodligen resulterat i slutsatsen att suffixet *-abel/-ibel* inte är, och troligtvis aldrig har varit, produktivt i svenskan.

Trots att jag anser att det finns en möjlighet att avledningar med för svenskan främmande ordbildningselement har bildats genom en inhemsk ordbildningsprocess, om grundordet har funnits i svenskan i åtminstone 20 år och det aktuella ordbildningsmönstret har haft en möjlighet att etableras i det svenska språket, måste jag konstatera att den undersökningsmetod som har tillämpats i denna uppsats kanske inte är tillräcklig, dvs. det finns ytterligare aspekter som man bör ta hänsyn till när man gör den här typen av undersökningar.

Om *-abel/-ibel*-ordet finns i ett eller flera stora europeiska kulturspråk finns alltid möjligheten att det har lånats in i svenskan, trots att förutsättningarna för en inhemsk ordbildningsprocess finns. Detta gäller även för *-abel/-ibel*-avledningar med för svenskan främmande konsonantväxlingar, eftersom det är problematiskt att avgöra hur svenskan av egen kraft kan välja ”rätt” mellan *-abel* resp. *-ibel*. Jag anser dock att metoden kan användas som ett viktigt komplement till den här typen av undersökningar. En kombination av Langes metod och den metod som har tillämpats i denna uppsats ger kanske det mest tillförlitliga resultatet.

Litteratur

- Ellegård, Alvar & Arne Olofsson 1995. *Klassiska ord*. Malmö.
- Lange, Sven 2002. *Beröringar mellan svenska och tyska. Om falska vänners uppkomst, purism, dynamik i semantiska fält vid ordinlån samt svensk ock tysk suffixkorrespondens*. Göteborg. (Rapporter från ORDAT. 13.)
- Malmgren, Sven-Göran 1994. *Svensk lexikologi*. Lund.
- Malmgren, Sven-Göran 2001a. Hälften är nytt! Om det svenska ordförrådets utveckling sedan 1800. I: *Språk*. (Humanistdag-boken 14.) Göteborgs universitet.

- Malmgren, Sven-Göran 2001b. Förnybart, reliabelt och tvåsamt för-
äldraskap. Om subjektiv och objektiv produktivitet hos några suffix.
I: *Gäller stam, suffix och ord. Festskrift till Martin Gellerstam den
15 oktober 2001*. Göteborg.
- Malmgren, Sven-Göran 2002. Tendenser i svensk ordbildning 1750–
2000. I: *Studier i svensk språkhistoria 7*. Tartu.
- Noreen, Adolf 1904, 1906. *Vårt språk*. Band V och VII. Lund
OSA se SAOB
- SAG = Teleman, Ulf, Staffan Hellberg & Erik Andersson 1999.
Svenska Akademiens grammatik. 1–4. Stockholm.
- SAOB = *Ordbok över svenska språket urgiven av Svenska Akademien*.
Lund 1897–. (Jämte motsvarande databas, OSA-databasen).
- NYORD1 = *Nyord i svenskan från 40-tal till 80-tal*. Utarbetad av
Svenska språknämnden. Stockholm 1986.
- NYORD2 = *Nyordsboken. Med 2000 nya ord in i 2000-talet*. Ut-
arbetad av Svenska språknämnden. Stockholm 2000..
- Söderbergh, Ragnhild 1968. *Svensk ordbildning*. Stockholm.
- Thorell, Olof 1981. *Svensk ordbildningslära*. Stockholm.

Bilaga

Bilagan består av sex stycken tabeller, en för var och en av de delperioder som har undersökts. I tabellerna presenteras materialets avledningar, det årtal som SAOB anger som avledningens första belägg, avledningens grundord, grundordets år för första belägg samt en kommentar där det står ”svensk” respektive ”inlånad” beroende på om jag, utifrån den metod som beskrivits i uppsatsen, har bedömt att avledningen troligtvis har bildats genom en inhemsk ordbildningsprocess (svensk) eller om den troligtvis har lånats in i svenskan i sin helhet (inlånad).

Delperiod 1, 1700–1720

Avledning	1:a belägg	Grundord	1:a belägg	Kommentar
kupabel	1701	kupera	1645	Svensk
exkysabel	1702	exkysera	1607	Svensk
imaginabel	1705	imaginera	1630	Svensk
konversabel	1711	konversera	1617	Svensk
passabel	1711	passera	1525	Svensk
logeabel	1712	logera	1560	Svensk
respektabel	1715	respektera	1613	Svensk
affabel	1716	(Saknar grundord)		Inlånad
agreabel	1716	agerera	1660	Svensk
kommunikabel (i formen inkommunikabel)	1716	kommunicera	1613	Svensk
tolerabel (i formen intolerabel)	1716	tolerera		
invisibel (Den icke prefigerade motsvarigheten saknas i SAOB)	1716	(Saknar grundord)		Inlånad
kurabel	1716	kurera	1552	Svensk
palpabel	1716	palpera	1681	Svensk
penetrabel	1716	penetrera	1633	Svensk
penibel	1716	(Saknar grundord)		Inlånad

Delperiod 2, 1750–1770

Avledning	1:a belägg	Grundord	1:a belägg	Kommentar
disponibel	1750	disponera	1595	Svensk
irritabel	1756	irritera	1655	Svensk
ostensibel	1757	ostentera	1631	Svensk
exekrabel	1760	(Saknar grundord)		Inlånad
kristallisabel	1761	kristallisera	1721	Svensk
integrabel	1765	integrera	1755	Inlånad
susceptibel	1767	(Saknar grundord)		Inlånad
exportabel	1768	exportera	1757	Inlånad
korrumpibel	1768	korrumpa	1627	Svensk
presentabel	1768	presentera	1527	Svensk

Delperiod 3, 1800–1820

Avledning	1:a belägg	Grundord	1:a belägg	Kommentar
meprisabel	1800	meprisera	1635	Svensk
solvabel	1801	solvera	1589	Svensk
exponibel	1806	exponera	1702	Svensk
interminabel (Saknar en icke prefigerad motsvarighet)	1809	(Saknar grundord)		Inlånad
invariabel (Saknar en icke prefigerad motsvarighet)	1814	(Saknar grundord)		Inlånad
producibel	1814	producera	1569	Svensk
realisabel	1814	realisera	1766	Svensk
reduktibel	1818	reducera	1621	Svensk
inamovibel (Saknar en icke prefigerad motsvarighet)	1820	movera	1608	Svensk
dispensabel (i formen <i>indispensabel</i>)	1820	dispensera	1527	Svensk
riskabel	1820	riskera	1630	Svensk
subsumibel	1820	subsumera	1634	Svensk

Delperiod 4, 1850–1870

Avledning	1:a belägg	Grundord	1:a belägg	Kommentar
diskontabel	1853	diskontera	1768	Svensk
konvertibel	1854	konvertera	1631	Svensk
permeabel	1857	(Saknar grundord)		Inlånad
receptibel	1857	recipiera	1671	Svensk
reponibel	1858	reponera	1632	Svensk
developpabel	1859	(Saknar grundord)		Inlånad
diffusibel	1860	diffundera	1827	Svensk

Delperiod 5, 1900–1920

Avledning	1:a belägg	Grundord	1:a belägg	Kommentar
retabel	1903	(Saknar grundord)		Inlånad
observabel	1904	observera	1613	Svensk
reversibel	1904	(Saknar grundord)		Inlånad
suggestibel	1904	suggerera	1527	Svensk
flexibel	1906	flektera	1801	Svensk
negligeabel	1916	negligera	1625	Svensk

Delperiod 6, 1920–2000

Avledning	1:a belägg	Grundord	1:a belägg	Kommentar
okontrollabel (Saknar en icke prefigerad motsvarighet)	1934	kontrollera	1633	Svensk
reliabel	1947	(Saknar grundord)		Inlånad

Sportbilar och nya klasskamrater

Om ett ordbildningsfenomen i reklamspråket

Einar Korpus
Institutionen för svenska språket

I rubriken till en annons för Volvo från 1991 kunde man läsa:

Volvo har alltid varit en riktig sportbil.

Det verkar vara något lurt med ordet *sportbil*. Det är nämligen en annons för en mycket familjevänlig och rymlig bil, och vi brukar nog ha andra associationer till vad en sportbil är. Ordvalet får sin förklaring i annonsens brödtext; den återges i sin helhet nedan. Det som är mest intressant är att det här inte är ett isolerat fenomen, utan ett som återkommer då och då i svenskt reklamspråk. Det är dessa återkomster uppsatsen ska behandla.

Av någon anledning saknas än så länge en grundlig undersökning av modernt svenskt reklamspråk. Den senaste avhandlingen i ämnet kom för snart 30 år sedan, och i den behandlas material från 50- och 60-talen (Pettersson 1974). Det borde vara intressant att undersöka ett modernare reklamspråksmaterial. Texten nedan utgör inget försök i den riktningen, utan vill identifiera ett enda drag som kanske är utmärkande, om än inte unikt, för svenskan som reklamspråk. Detta drag återfinns på ordbildningsnivå, och jag kallar det preliminärt *avlexikalisering*. Den inringning jag gör av fenomenet ska likaledes ses som preliminär; sannolikt sönderfaller de redovisade exemplen i ytterligare grupper. Mot slutet ger jag ändå ett förslag till hur en något finare indelning skulle kunna se ut.

Materialet är mikrohistoriskt och utgörs av ett antal annonstexter från några godtyckligt valda år under 70-, 80- och 90-talen.

Teoretisk bakgrund

Jag låter Svanlunds (2002) diskussion av lexikalisering ligga till grund för de resonemang som nedan förs. Jag begränsar mig, liksom Svanlund, till sammansättningar, men andra flermorfemiga uttryck skulle kunna behandlas på liknande sätt.

När en sammansättning väl har bildats, behöver den (för sin överlevnad) etableras, dvs. få en socialt förankrad förbindelse mellan betecknat och betecknande. Ett tecken på att en sådan förbindelse har upprättats är att sammansättningen hamnar i ordböcker: den är lexikaliserad i den bemärkelsen att den tagit plats i lexikonet.

Svanlund vänder sig mot tanken att sammansättningar (och andra flermorfemiga uttryck) gradvis och nästan med nödvändighet går mot mer komplex härledbarhet och avtagande förutsägbarhet, vilket Bakken (1998) menar. Det är visserligen uppenbart att flermorfemiga ord kan genomgå sådana formella förändringar att en ursprunglig morfemgräns blir otydlig, men dels omfattar den processen en mindre andel av dessa ord, dels är det inte själva den avslipning tiden medför som är avgörande för hur ”självklar” en sammansättnings betydelse är. Redan när den bildas kan en sammansättning ha en mer eller mindre ”genomskinlig” eller ”ogenomskinlig” betydelse.

Sammansättningsdelar motiverar ofta helhetens betydelse, utan att de kan sägas utgöra summan av delarna. I likhet med Svanlund intar jag en hållning som innebär att sammansättningar inte alltid har en betydelse som är förutsägbar utifrån de ingående delarnas respektive betydelser. Hans exempel på detta är *daghem*, som utan att innehålla några ovanliga element ändå inte har en förutsägbar betydelse (Svanlund 2002:18). Däremot är den delvis härledbar till vissa av de ingående ledernas betydelser (Svanlund 2002:24).

Konventionaliseringen av ett ords betydelse gör att vi har svårt att se dess övriga, möjliga betydelser. En tankegång som dock är högst relevant för föreliggande text är att vi som språkbrukare kan analysera en viss språklig form både med hjälp av minnet och med hjälp av språk-systemets regler. Svanlund delar den tanken med t.ex. Tuggy (1997).

Säkerligen är det i mångas ögon ett av många utmärkande drag i reklamspråket att där råder en viss förkärlek för ordlekar. Ordlekar av olika slag får föras till det Cook (2001) kallar för reklamspråkets klichéförråd. Ett någotsånär bekant exempel kan vara *Kan nån kan Canon*. Det bör nämnas att reklamskribenter (eller copywriters, som är den etablerade svenska benämningen) ofta tar avstånd från den

karaktistiken av reklamspråk (se t.ex. Cederquist, Falk, Lundquist & Wannberg 1978).

Avlexikaliserade sammansättningar i reklamspråket

Gemensamt för de sammansättningar som är föremål för denna undersökning är att de i sina ordinarie användningar är etablerade och med få undantag återfinns i t.ex. *SAOL* och *NEO*. De ingående lederna är relevanta för betydelsen (motiverar den, med Svanlunds terminologi), men gör den inte självklar. Just här finns det spelrum som utnyttjas i t.ex. reklamspråk: sammansättningarna har en etablerad betydelse, men den är inte demotiverad, utan de ingående delarna är lätt identifierbara.

Detta spelrum för ordlek har jag valt att kalla *avlexikalisering*, vilket ska tänkas som en upplösning av lexikaliserade sammansättningar. Ofta har en av lederna i en avlexikaliserad sammansättning intakt betydelse, medan den andra är avsedd att tolkas i någon av sina andra betydelser. Att en sammansättning ska tolkas som upplöst framgår i regel av annonskontexten, dvs. övrig text samt eventuellt bild. Ett ord som *sportbil* används i annonser för Volvo i oväntad men rimlig betydelse, och utgör ett exempel på fenomenet. I allmänspråket finns ordet *klassresa*, som väl är bildat på liknande sätt. Här handlar det om ett ord som haft en konventionell betydelse (mer eller mindre synonymt med *skolresa*) och sedan fått en annan sådan betydelse. Processen påminner förstås om reklamspråkets avlexikaliseringar. En viktig skillnad är att en avlexikalisering som *sportbil* utmärks av att den inte ska tolkas i sin ursprungliga konventionella betydelse, om än mot bakgrund av denna. Ord som *klassresa* har däremot åter blivit lexikaliserade, fast i den nya betydelsen (vilken process därmed bör kunna kallas *relexikalisering*). Det verkar ändå möjligt att själva bildningen har gått till på samma sätt, och att t.ex. *klassresa* helt enkelt har vunnit anklang och så småningom tagits upp i det mer allmänna lexikonet.

Exempel med kommentarer

Det är inte så att fenomenet avlexikalisering är begränsat till reklamspråket. Snarare utgör det en potentiell domän för språklig kreativitet, tillgänglig för vilken språkbrukare som helst. Möjligen går det ändå att

se avlexikalisering som ett för reklamspråket utmärkande drag: det förekommer inte bara där, men är ett återkommande inslag. På samma sätt är t.ex. enkel syntax ett drag som inte är förbehållet just reklamspråk, men ändå är typiskt för det (Pettersson 1974).

I en annons för Vingresor från 1979 finns följande passage i brödtexten:

När jag så så att säga firade *silverbröllop* med Vingresor, d v s skulle åka på min 25:e resa med dem, tyckte jag att jag kunde kosta på mig en resa utöver det vanliga. (min kursivering)

Sammansättningen *silverbröllop* har en konventionell betydelse: jubileum som firas då man varit gift i 25 år (*NEO*). Annonstexten spelar på att den betydelsen finns i mottagarens lexikon. Redan i den betydelsen finns metaforiska inslag; leden *silver-* får stå för firandet av att 25 år har gått sedan bröllopet. I den nya användningen är hela sammansättningen metaforisk. Det handlar överhuvudtaget inte om något bröllopsjubileum, och inte heller om ett visst antal år. Det som återstår av den lexikaliserade betydelsen är själva siffran 25 och en därmed sammanhängande anledning till jubileumsfirande.

Reklamåret 1984 gav bland annat denna annonsrubrik (för Ecco-skor):

Den vanligaste *barnmisshandeln* blir aldrig anmäld. (min kursivering)

Brödtexten talar sedan om hur skadligt det är för barn att gå omkring i för små skor, vilket alltså är den barnmisshandel rubriken anspelar på. I likhet med exemplet *arbetsförmedling* nedan är det inte fråga om att antyda att någon av de ingående lederna ska tolkas annorlunda än normalt, för att på så sätt ge hela ordet en annan betydelse. I stället är det hela sammansättningen *barnmisshandel* som ska tolkas om; den mycket starka emotionalitet som finns i ordet ska här tolkas mildare.

Posten genomförde 1986 en kampanj för att öka brevskrivandet i Sverige. En av annonserna hade denna rubrik:

Oss *ordbehandlare* emellan. (min kursivering)

Här rör det sig om den då nyligen etablerade sammansättningen *ordbehandlare* (*NEO*: typ av dator (inklusive programsystem) avsedd att behandla språkligt material) som löses upp. Den maskinella betydelsen får vika för en mänsklig: vi människor som gärna använder (skrivna) ord.

Förenade bil gjorde 1987 reklam för nya BMW-modeller. Annons-texten är kort och återges här i sin helhet. Första raden är annonsens rubrik.

Nya BMW 325i. Välj *solskyddsfaktor*.

Helt täckt, taklucka eller äkta cabriolet? BMW öppnar upp möjligheterna ytterligare. Nya 325i, 325X med fyrhjulsdraft och 325i Cabrio. Motronic-styrda sexor på 170 hk. Katalysator. ABS-bromsar. (min kursivering)

Solskyddsfaktor finns inte med i *NEO*. Det närmaste man kommer är *solskyddsmedel*: preparat som stryks på huden till skydd mot solens ultravioletta strålar. Rimligen är *solskyddsfaktor* ändå lexikaliserat hos de flesta språkbrukare. Här är det närvaron eller frånvaron av tak och takluckor som avgör vilket solskydd BMW:s nya bilar ger. Att ett tak ger skydd för solen verkar onekligen stämma, och den avlexikaliserade betydelsen är därmed inte särskilt orimlig. Å andra sidan är den i någon mån långsökt: parasoller och dylikt är ungefär lika rimliga solskyddsfaktorer som biltak.

Resterande exempel är från reklamåret 1991. Först några rader ur en annons för en ny bärbar dator från Macintosh:

På papperet hamnar den i klassen för avancerade portföljdatorer. Men, käre läsare, låt oss redan från början konstatera att här handlar det inte bara om en ny *klasskamrat*, utan om en helt ny skola. (min kursivering)

Klasskamrat har en konventionell betydelse (*NEO*: person som går i samma skolklass som (viss) annan person), men eftersom framför allt leden *klass-* är polysem (*NEO*: 1 grupp av företeelser som kan avgränsas genom likartad grad av väsentliga egenskaper; 2 avdelning skolelever som normalt undervisas tillsammans), är det förhållandevis enkelt att leka med den betydelsen. Läsaren förbereds genom att det först skrivs om att den nya datorn hamnar i klassen för avancerade portföljdatorer. Möjligen skulle det ha varit svårt att begripa avlexikaliseringen annars.

Brödtexten i en annons för Göteborgs-Posten lyder som följer:

Trött på gamla hjulspår?

I G-P går nya tåg varje dag. En hel del företag envisas fortfarande med att gå bra, och deras platsannonser gör oss till Västsveriges största *arbetsförmedling*.

Men G-P bistår också med kunskapsförmedling: Var pekar det uppåt i lågkonjunkturen? Och vilka branscher går ned för räkning i EG-konkurrensen?

Att hålla sig informerad kostar 3:– om dagen. Det är väl investerade pengar i tider som dessa. (min kursivering)

Kanske är *arbetsförmedling* ett otydligt exempel. Eftersom det i allmänspråket normalt bara förekommer i formen *arbetsförmedlingen* (och ofta med versal initial), har jag ändå valt att behandla det som en avlexikalisering. Det är visserligen sant att Arbetsförmedlingen sysslar med att förmedla arbeten och arbetskraft, men min bedömning är att ordet i sin grundform, som det ser ut i annonstexten ovan, reaktualiserar de ingående ledernas respektive betydelser på ett sätt som motiverar dess plats i denna exempelsamling. (Dessutom avser *arbetsförmedling* i annonstexten något mer enkelriktat än det Arbetsförmedlingen sysslar med.) Det påminner på många sätt om *barnmiss-handel* ovan.

Följande annonstext för NK har ett avlexikaliseringsexempel i rubriken. Jag återger också de inledande raderna i brödtexten:

Nordiska Kompaniets *innehållsdeklaration*

Spekulationerna om NK:s framtid har varit många. Den ena historien mer fantastisk än den andra. Det hela är egentligen mycket enkelt – Nordiska Kompaniet är och förblir Nordiska Kompaniet. Ett varuhus där du hittar ett brett sortiment av kvalitetsvaror med det exklusiva som krydda. Ett varuhus där du får ett trevligt och personligt bemötande i en inspirerande miljö. Men varuhuset kommer också att förändras dag för dag, vecka för vecka. (min kursivering)

Den lexikaliserade betydelsen av *innehållsdeklaration* lyder: redogörelse för vilka delar ngt består av särsk. betr. livsmedel, medicin, kemikalier e.d. (*NEO*). Här är det emellertid ett annat slags innehåll som deklarerar, nämligen det innehåll som sägs finnas i NK:s varuhus. De ingående ledernas betydelser motsäger inte denna nya avlexikaliserade betydelse. Värt att notera här är att efterleden kanske här har en av sina andra betydelser: offentligt tillkännagivande (*NEO*). Exemplet är med den betydelsetolkningen inte parallellt med *barnmiss-handel* och *arbetsförmedling* ovan.

En annons från Aids-delegationen innehåller en intressant variant:

En solskenshistoria.

I solen, fem meter från ett par nakna kvinnobröst,
låg Björne som lämnat Sveriges trista höst.

Han stirrade i smyg, frustrerad och betagen,
bakom sina solglasögon, liggande på magen.

Var hon söt eller vacker? Nej, ordet var snygg!
Och sexig, tänkte Björne som glömde smörja sin rygg. (---)
(min kursivering)

Här är rubrikens *solskenshistoria* avlexikaliserat – som en följd av att det avmetaforiserats. Den lexikaliserade varianten används i normal-språket metaforiskt, ungefär med betydelsen *en historia om glädje, vänlighet m.m.* Här är det dock en historia som har med faktiskt solsken (det att solens strålar når jorden; *NEO*) att göra som avses. Plus förstås att det finns en ironi i att den normala betydelsen är närvarande – den historia som berättas är rent konkret en historia som utspelar sig i solsken, men det är ingen glädjande historia. (Det bör noteras att ordet *solskenshistoria* också förekommer i en liknande avlexikaliserad betydelse i en annons för Atlas från 1987.)

Så åter till det redan omtalade inledningsexemplet. Vid flera tillfällen under 90- och 00-talen har Volvo i annonser marknadsförts som en sportbil, fast inte i den ordinarie bemärkelsen. I en annons från 1991 ser det ut så här:

Volvo har alltid varit en riktig *sportbil*.

1953 blev Hans Olofsson från Tärna IK Fjällvinden svensk mästare i både slalom och storslalom. Han körde på träskidor med hickorysula och påskruvade stålkanter. Säkerhetsbindningar var inte att tänka på.

Samma år kom Volvo med den första vintersportbilen, PV 445 Duett. Den kallades även för skåpbil. Det var där sportigheten låg. Äntligen fanns det plats för den nya, moderna skidutrustningen och hela familjen därtill.

(---)

De är trygga, pålitliga och ekonomiska att äga. Men de är också riktiga sportbilar. (---) (min kursivering)

NEO:s definition av *sportbil* lyder: snabb bil med stark motor och litet utrymme för passagerare och bagage. Det är en definition som ligger mycket långt ifrån det som annonstexten vill kommunicera. Snarare vill den förmedla bilden av Volvo som en visserligen stark men framför allt rymlig bil, både vad passagerar- och bagagekapacitet beträffar. Och samtidigt är den avlexikaliserade betydelsen rimlig, vilket egentligen mest säger något om hur svårt det är att förutsäga en i förstone enkel sammansättnings faktiska betydelse.

Avslutning

Onekligen är exempelsamlingen heterogen. I någon mån är dock samtliga exempel avlexikaliserade, och de är dessutom sammansättningar. Jag har låtit dessa gemensamma drag vara tillräckliga för att exemplen trots allt ska behandlas tillsammans.

Silverbröllop och *solskenshistoria* innehåller metaforik av något slag. Dessa två påminner om *ordbehandlare*, *solskyddsfaktor* och *innehållsdeklaration* i det att det inte i första hand rör sig om att upplösa morfemförbindelserna. Där någon sammansättningsled har tydligt polysema drag är det kanske enklast att redogöra för på vilket sätt orden är avlexikaliserade. Materialets klaraste exempel på detta är *klasskamrat*. *Sportbil* är också tydligt, om än av andra skäl. Lite för sig själva står, som nämndes ovan, fallen *barnmisshandel* och *arbetsförmedling*. En åskådligare modell kunde se ut som följer:

Avlexikaliserade sammansättningar

De enskilda ledernas betydelser bevarade	Ledernas betydelser förändrad		
	Förled	Efterled	För- och efterled
<i>Sportbil</i>	<i>Solskens-</i>	<i>Ordbe-</i>	<i>Klasskamrat</i>
<i>Arbetsförmedling</i>	<i>historia</i>	<i>handlare</i>	<i>Silverbröllop</i>
<i>Barnmisshandel</i>		<i>Innehålls-</i> <i>deklaration</i>	

Oavsett heterogeniteten hoppas jag så småningom kunna befästa själva fenomenet som typiskt för reklamspråket. Det är dessutom intressant i sammanhanget att detta bör vara särskilt typiskt för just svenskt reklamspråk, till följd av svenskans rika möjligheter till sammansättning. Mycket av det som utmärker svenskt reklamspråk är annars typiskt också för t.ex. engelskt och amerikanskt reklamspråk.¹

¹ Det bör dock sägas att ordlekar av den typ som behandlats i uppsatsen är vanliga också i engelskt reklamspråk, även om de flesta engelska sammansättningar är särskrivna (och därför kanske inte uppfattas som sammansättningar av t.ex. svenskar).

Litteratur

- Bakken, K. 1998. *Leksikalisering av sammensetninger. En studie av leksikaliseringprosessen belyst ved et gammelnorsk diplommateriale fra 1300-tallet*. Oslo.
- Cook, G. 2001. *The Discourse of Advertising*. 2. ed. London.
- Cederquist, J., L. Falk, L. Lundquist, L. & L. Wannberg 1978. *Ord till salu*. Stockholm.
- NEO = *Nationalencyklopedins ordbok*. Höganäs 1995–96.
- Pettersson, G. 1974. *Reklamsvenska*. Lund.
- Svanlund, J. 2002. Lexikalisering. I: *Språk och stil* 12/2002. S. 7–45

Annonstexterna är hämtade från de årligen utkommande böckerna med reklam som belönats vid de s.k. Guldäggsalorna:

Belönad svensk reklam 1979.

Belönad svensk reklam 1984.

Belönad svensk reklam 1986.

Belönad svensk reklam 1987.

Belönad svensk reklam 1991.

Valideringsperson, validand ... **Nomina patientis revisited**

Sven-Göran Malmgren
Institutionen för svenska språket

Inledning

I svenskan liksom i många andra språk finns det mycket goda möjligheter att bilda *nomina agentis*, alltså verbalsubstantiv som betecknar den – vanligen en person – som utför verbhandlingen. Det viktigaste suffixet som används för att bilda *nomina agentis* är *-are* (*läsare, lärare, skrivare*) men också andra suffix utnyttjas, bl.a. *-ör* (*markör, charmör*), *-ist* (*cyklist*) och *-ant* (*kontrollant*). Det är dock svårt att avgöra hur pass produktiva de tre senare suffixen är i svenskan, eftersom många verbalsubstantiv som slutar på dessa suffix torde ha lånats in i sin helhet.

Starkt begränsade är däremot möjligheterna att bilda verbalsubstantiv som betecknar den som är föremål eller objekt för verbhandlingen, s.k. *nomina patientis* (Elert 1984). Det viktigaste suffixet är här *-and/-end* (*examinand* 'person som examineras'), men vid enstaka verb används andra suffix (jfr *adressat, arrestant, permittent* – de båda senare skulle kunna anses "felbildade" eftersom suffixet *-ant/-ent* normalt används för att bilda *nomina agentis*).¹

Även i detta avseende torde svenskan vara lik de flesta närliggande språk, t.ex. övriga nordiska språk, tyska och holländska. Det är också rimligen så att behovet av (lexikaliserade) *nomina agentis* är mycket större än behovet av *nomina patientis*. Ett språk som i någon mån avviker från den dominerande bilden är dock engelska, där suffixet *-ee* visar en inte obetydlig produktivitet (jfr *deportee* 'person som deporteras' etc.).

¹ Betr. suffixens ursprung se Ellegård & Olofsson (1995).

I en festskriftsuppsats till Sigurd Fries har Claes-Christian Elert gjort en så gott som fullständig inventering av svenska nomina patientis-bildningar, inte bara avledningar utan också sammansättningar (*intervjuoffer*) och morfologiskt obesläktade ord (*elev* kan sägas vara (semantiskt) nomen patientis till *lära* och *undervisa*). Föreliggande uppsats är avsedd som en blygsam uppföljning, framför allt föranledd av en nomen agentisbildning (*validand*, till *validera*) som inte fanns 1984. I anslutning till denna nybildning har jag också gjort ett enkel enkätundersökning för att utröna om suffixet *-and/-end* kan anses levande i nusvenskan¹.

Jag börjar med ett lite utförligare referat av Elerts undersökning, med ett par kompletteringar. Därefter tar jag upp verbet *validera* och olika möjligheter att bilda nomen patientis av det, samt redovisar resultatet av den lilla enkätundersökningen. Slutligen resonerar jag något kring (den eventuella) produktiviteten av suffixet *-and/-end*.

Elert (1984)

Elerts inventering av personbetecknande nomina patientis på *-and/-end* resulterar i mindre än tio substantiv, varav ett par är ganska ovanliga: *examinand*, *installand*, *konfirmand*, *ordinand*, *promovend* och *tentand*. Till dessa lägger Elert de matematiska termerna *addend*, *dividend*, *integrand*, *multiplikand* och det sällsynta *summand*, som kan uppfattas som personifieringar av abstrakta substantiv med passiv betydelse (*addend* 'matematisk storhet som adderas' etc.). Det är uppenbart att suffixet *-and/-end* bara kan kombineras med verb på *-era*, alltså i första hand inlånade verb.

Ett par tillägg och kommentarer kan göras till denna lista. Ett personbetecknande nomen patientis som inte är ovanligt – över 20 belägg i Språkbanken – är *analysand* ('person som analyseras (t.ex. av psykoanalytiker)' – dock inte upptaget i SAOL). Mer sällsynta men upptagna i SAOL är *repatriand* ('person som (ska) repatrieras', intressant nog myntat strax efter andra världskriget) och *recipiend* ('person som ska tas in i ordenssällskap'). Ett par matematiktermer som numera är

¹ Den lite informella termen *levande* (en alternativ term kan vara *aktiv*, jfr Josefsson 1997:11) är inte helt synonym med termen *produktiv*. Med produktivitet menas, något förenklat, antalet nybildningar med ett visst suffix (eller prefix). För att ett suffix ska betecknas som levande krävs att i varje fall en stor grupp språkbrukare inom ett språksamfund vid behov kan använda suffixet för att *själva* bilda nya ord. Ett suffix kan därför teoretiskt vara produktivt utan att vara levande, och även det omvända torde vara tänkbart.

ovanliga men i varje fall vanligare än *summand* är *subtrahend* och *minuend*. De enda av Elerts matematiktermer (samt *minuend* och *subtrahend*) som är någorlunda levande i modern matematik och matematikpedagogik torde dock vara *integrand*, *multiplikand* och *dividend*. Slutligen kan det noteras, att *tentand* kan uppfattas som nomen *agentis* lika väl som det kan uppfattas som nomen *patientis* ('person som tenterar/tenteras').

Det viktigaste nomen *patientis*-bildande suffixet jämte *-and/-end* tycks enligt Elerts undersökning vara *-(l)ing*, som förekommer i något halvdussin nomina *patientis*, av vilka det i särklass viktigaste är *älskling*. Det är dock knappast längre produktivt i den funktionen.

Bland de sammansättnings(efter)led med nomen *agentis*-bildande funktion som Elert tar upp är *objekt* (*hatobjekt*), *föremål* (*utställningsföremål*) och *offer* (*intervjuoffer*) kanske de viktigaste. Dessutom förekommer personbetecknande substantiv som *barn* (*hittebarn*, *adoptivbarn* – som föredras framför det tänkbara *adoptand*) och någon gång *person* (*försöksperson*).

Vidare förekommer, som Elert påpekar, vad man kan kalla nomina *patientis*-ekvivalenter som inte är morfologiskt relaterade till sina semantiska verbmotsvarigheter, t.ex. *kund* (jfr *sälja*) och *patient* (jfr *behandla*, (*läkar*)*undersöka*).

Till dessa möjligheter att bilda nomina *patientis* kommer självklart ytterligare en, som Elert möjligen avsiktligt förbigår: perfekt particip jämte substantivering (*den bestulne*, *den mördade*, *den förfördelade*, *den älskade*). Perfektparticipsuffixet är utan tvekan det mest använda av alla suffix när det gäller att bilda nomina *patientis*, men i huvudsak rör det sig om tillfälliga bildningar som uppstår när behovet finns och har mycket liten chans att lexikaliseras. (Möjligen kan man hävda att *den älskade* är lexikaliserat, i varje fall mer än *den bestulne*?)

***Validera* – och den som valideras?**

En anledning till att jag för ett par år sedan började intressera mig för nomen *patientis*-problematiken var att en god vän berättade om en metod att inom vissa yrkessektorer, bl.a. vården, värdera reell kompetens som det s.a.s. saknades papper på. Det kallades *validering* och den som blev validerad hade chansen att få en lön och en status som motsvarade hans/hennes reella kompetens. Men vad skulle man kalla den som validerades, om man ville undvika det obekväma *den validerade*? Jag fick veta att den brukliga beteckningen i varje fall i

Göteborg var *valideringsperson*. Min spontana reaktion var att det ordet var missvisande som nomen *patientis* – en valideringsperson borde normalt vara en som validerar, inte en som valideras. Senare kom jag dock att tänka på den analoga nomen *patientis* bildningen *försöksperson* som ju fungerar bra. Och ändå – *validera* var ett *-era*-verb med ganska ”lärd” karaktär, så *validand* borde inte vara helt otänkbart. Men skulle det fungera att bilda ett nytt *-and*-substantiv i svenskan? Skulle ett sådant substantiv förstås?

Jag bestämde mig för att göra en liten undersökning när tillfälle gavs. Försökspersoner (!) blev dels högre seminarier vid Institutionen för svenska språket, dels en C-seminariegrupp vid samma institution, sammanlagt 23 personer. Det var alltså fråga om en minst sagt kvalificerad grupp informanter. De skulle dels skriva vad de trodde att *valideringsperson* betydde (de fick alternativen ’en som validerar’ och ’en som valideras’), dels ge ett förslag på en nominal avledning till *validera* med betydelsen ’en som valideras’. Enkäten tog mindre än två minuter att genomföra.

På den första frågan svarade 19 ”en som validerar” och fyra ”en som valideras”. Mindre än en femtedel uppfattade alltså *valideringsperson* som nomen *patientis*, dvs. den avsedda betydelsen. Det betyder självfallet inte att ordet *valideringsperson* inte har fungerat i sin naturliga kontext, men möjligen antyder det att den omarkerade funktionen för *person* som efterled efter ett verbalt förled är att bilda nomen *agentis* (som t.ex. i *justeringsperson*).

På den andra frågan fick jag två ”helt rätta” svar (av 23 möjliga), alltså *validand*. Dessutom föreslog sex informanter *validant*, som ju inte är orimligt med tanke på *arrestant* och *permittent* men som dock i första hand bör betyda ’en som validerar’. Övriga svar var ofullständiga eller ”felaktiga”; bland dem fanns bl.a. *validator* som bara kan ha aktiv betydelse.

En av dem som gav rätt svar var en C-student. Hon hade första handskunskap om terminologin i Borås och det visade sig att *validand* var den vedertagna beteckningen där. En förfrågan hos min goda vän visade att den beteckningen numera också används i Göteborg. Kanske har den lanserats t.ex. av någon latinkunnig läkare.

Är suffixet *-and/-end* levande i svenskan?

Trots att vi sålunda har fått ett nytt nomen *patientis* på *-and*, i varje fall i västsvenskt språkbruk, är den rimliga tolkningen av enkätresultatet

att suffixet *-and/-end* inte är levande i svenskan, i varje fall inte i allmänspråket. Också i en högt kvalificerad grupp går den stora majoriteten bet på uppgiften att hitta suffixet för att bilda en avledning med nomen patientisbetydelse. Uttryckt på annat sätt: bara en mycket liten del av språkbrukarna kan använda suffixet *aktivt*. Hur det är med den *passiva* kunskapen, förmågan att tolka okända nomina patientis på *-and/-end* (t.ex. *validand*, i en annan variant av enkätundersökningen)¹ vågar jag inte ha någon bestämd uppfattning om, men gissningsvis är den inte heller alltför stor.

Det finns nog flera förklaringar till suffixets svaga – och kanske allt svagare – ställning. För det första har det alltid varit lågproduktivt, och det finns därför bara ett fåtal ord som kan utgöra mönster för nybildningar. För det andra finns det knappast något som signalerar för icke-latinkunniga att *-and/-end*-ord är nomina patientis och inte nomina agentis. Det finns bara ett eller två någorlunda frekventa ordpar där kontrasten mellan nomen agentis och nomen patientis tydligt framgår, nämligen *examinator/examinand* (och möjligen *tentator/tentand*, men *tentand* är ju en smula problematiskt). Därmed är också sagt att latinkunnighet är en god hjälp i sammanhanget – och latinkunnigheten har som bekant gått tillbaka.

En marginell faktor i sammanhanget kan också vara att de matematiska termerna *addend*, *dividend* etc. inte längre lärs ut i skolan, i varje fall inte särskilt aktivt. Ordparen *divisor/dividend* och *multiplikator/multiplikand* gav åtminstone en viss illustration av dikotomin nomen agentis / nomen patientis.

Litteratur

- Elert, Claes-Christian 1984. Examinand, intervjuoffer ... Nomina patientis – ett avsnitt av svensk ordbildningslära. I: *Florilegium Nordicum. En bukett nordiska språk- och namnstudier tillägnade Sigurd Fries den 22 april 1984*. Utg. av Lars-Erik Edlund, Claes Börje Hagervall, Birger Liljestränd & Evert Melefors. Umeå. S. 99–106.
- Ellegård, Alvar & Arne Olofsson 1995. *Klassiska ord. Allmän språkkunskap för gymnasieskolan*. Malmö.
- Josefsson, Gunlög 1997. *On the principles of word formation in Swedish*. Lund.

¹ Dvs. snarast förmågan att säkert urskilja dem som *passiva*, till skillnad från aktiva verbalsubstantiv.

***Affiliated to or affiliated with* – an academic question**

Arne Olofsson
English Department

1. Introductory

In Sweden, as in other countries, it sometimes becomes part of the job of a head of department to formulate a certificate in English for a colleague to indicate that he or she is in fact a member of your department and thus of the university. The term to use is *affiliated*. But are staff members affiliated *to* the university or *with* the university? It is the main purpose of this paper to investigate how these two prepositions combine with *affiliated* in present-day English, or, more technically, which of the two prepositions is chosen for the prepositional phrase that is to be the complement of *affiliated*. The bigger picture is what links there are in general between prefixes and prepositions. From a word-formation point of view, the underlying idea is that the content expressed by a Latin prefix, in this case *ad-* (here assimilated to *af-*) may favour an English preposition which shares that meaning, in this case *to*. I am not suggesting, of course, that every individual language user is aware of even the existence of a prefix in *affiliated* or of its original meaning and that he or she copies that meaning in the choice of the preposition of the complement. It is rather a case of patterns formed over a long period of time. There are quite a few other verbs and participles with similar variation in the choice of preposition, for instance *compare(d) with/to*, *connect(ed) with/to*, but there are also a great number of cases of complete harmony in this respect: *attach(ed) to*, *addict(ed) to*, *combine(d) with* (*cum/con-* “with”), *deviate from* (*de-* “from”), *separate(d) from* (*se-* “apart”). In other cases, the choice of preposition is still invariable but not affected by the prefix but rather by the sense of the root morpheme, for instance *associate(d) with* (Latin *socius* “an ally”).

Against this background, the question in the headline can be rephrased as follows: In what contexts and to what extent does *affiliated* pattern with *attached* (selecting *to*) and *associated* (selecting *with*), respectively?

A secondary purpose is to illustrate the possibilities of English corpus linguistics for research in the areas of word-formation and collocations.

2. Morphological and etymological background of *affiliate*

2.1. *The verb*

The verb *affiliate* represents the Latin past participle stem of a verb recorded in Medieval (but not in Classical) Latin, *affiliare*. It is formed by a combination of the prefix *ad-* “to” (with the allomorph *af-* created by assimilation) and the root morpheme *fili* represented in the Latin words *filius* “son” and *filia* “daughter”. The etymological sense of *affiliate* is therefore “to adopt/accept as a child”.

The Latin prefix *ad-*, which has a preposition counterpart meaning “to”, cannot be said to be productive in English in the sense that it can be freely used to create new words. In fact, fairly few of the classical prefixes are. Clear and well-established examples are *anti-* and *pro-* (as in *anti-war* /*pro-war*/ *demonstrations*), *pre-* and *post-* (as in *pre-war* /*post-war*/ *events*), *re-* (as in *rewrite*), *super-* (as in *superman*) and *ex-* (as in *ex-husband*).¹ The prefix *ad-* does occur in a great number of English words but they are all best regarded as having been imported ready-made. The non-assimilated form, i.e. *ad-*, is represented in English by over 50 words (not counting compounds and derivatives), and the phonetically conditioned allomorphs *a-* (as in *ascribe*), *ac-* (as in *accept*), *af-* (as in *affect*), *ag-* (as in *aggressive*), *al-* (as in *allusion*), *an-* (as in *annex*), *ap-* (as in *approach*), *ar-* (as in *arrest*), *as-* (as in *assimilate*) and *at-* (as in *attract*) account for about another 130 lexical items, still not counting compounds and derivatives.² The root

¹ *Super* has even been converted to an adjective (*That's super!*) and through clipping of *ex-husband* and *ex-wife*, *ex* has come to be used as a noun: *My ex came to see me yesterday.*

² The figures are based on a search in the seventh edition of The Concise Oxford Dictionary (COD), which contains about 100,000 entries, a search which resulted in a compendium, Olofsson (1987), where full lists can be found for each allomorph. For a general survey of assimilated forms of Latin prefixes, see Ellegård & Olofsson (1982:145) or Ellegård & Olofsson (1995:61).

morpheme occurs in few other English words: the adjective *filial*, *filiate* (a verb formerly used in the sense of *affiliate*, the word under discussion here) and *filicide* “the killing (or killer) of a son or daughter”. The fact that the root is so rare and lacks combinations with other prefixes makes it less likely for *affiliate* to be perceived as analysable.¹ For the present discussion, it may be worth noting that there is nothing in the root morpheme itself that speaks in favour of one preposition or the other. It is the whole word *affiliate* that can be viewed semantically as either “attach” (which would favour *to*) or “join” (which would favour *with*).

In English, according to the Oxford English Dictionary (henceforth the OED), the only trace of the etymological meaning can be found in 19th-century legal contexts dealing with disputed parentage.² One instance (from 1844) is *There would be no medical ground for affiliating the child to one man rather than the other*. All other uses are figurative and mean something like “link” or “join”, without any restrictions to child/parent relationships. In a diachronic perspective, there has thus been a considerable extension of the meaning of the word *affiliate*.

2.2. Derivatives

2.2.1. Negative/reversative

Affiliate takes the prefix *dis-* to indicate a reversal of the action. *Disaffiliate* is well established with 44 instances (including inflected forms and derivatives) in the British National Corpus (henceforth the BNC), a corpus of 100 million words of present-day British English.³ According to the OED, the transitive verb *disaffiliate* has been in use since 1870 (at least, because the instance quoted comes from a dictionary), whereas there is no record of the intransitive use (which is semantically equivalent to transitive reflexive) until 1947. Interestingly, under negation/reversion the prefix *ad-* stays on instead of being replaced by the negative prefix (cf. *attach* – *detach*), which can be

¹ Cf. Ellegård (1963:7).

² The derived noun *affiliation* in the “parentage” sense is still in use in legal language in the phrase *affiliation order*, which is an order by a court of law to a father to pay child support if the mother of the child is unmarried.

³ See Aston & Burnard (1998:28–33) for further details.

taken as evidence that the prefix in *affiliate* has weak morphemic status from an English point of view.

2.2.2. *Deverbal adjective and other derivations*

Affiliated, the starting-point for this article, is a past participle sometimes used as an adjective. As for the formation of nouns with *affiliate* as the derivational base, it should be noted that *affiliation* is technically derived from the verb, but it also seems to work as the noun counterpart of the adjective. The deadjectival noun *affiliatedness* is not to be found either in the BNC or in the OED; some standard search engines find a couple of instances on the Internet, but they can be regarded as nonce formations.

3. Material and method

3.1. *Corpora used*

For reasons stated below (3.2), the basic material for this investigation is the BNC. Supplementary searches have been made in five other standard corpora, viz. Brown, LOB, Frown, FLOB (each comprising one million words) and CobuildDirect (56 million words from COBUILD's Bank of English), henceforth COBUILD. For some further details, see below in various parts of the discussion.

3.2. *Mystifying statistics*

In the BNC, the *to* collocations with *affiliated* form an overwhelming majority, with between six and seven times as many instances as *with* (118 vs. 18), whereas in COBUILD, the numbers are more or less equal (64 *to* vs. 57 *with*, calculated simply on the element immediately following *affiliated*). The solution to this problem is simple but not easy to find in reference works. Among learners' dictionaries, the only one with a hint in the right direction is the fifth edition of the Oxford Advanced Learner's Dictionary (a hint which was just a flash in the pan and disappeared in the sixth edition). There it says, under the transitive sense of *affiliate*, "with, *Brit* also to". This regional difference is not mentioned in the OED but it is confirmed by the

Random House Dictionary of the English Language: “usually fol. by *with* in U.S. usage, by *to* in Brit. usage”. British usage is what is reflected in the BNC, whereas in COBUILD different regional varieties are represented. If we look at the subsection “British books” in COBUILD (26 million words), we find 36 *to* vs. 11 *with*, i.e. a clear dominance for *to*, although not so strong as in the BNC. In the subsection “American books” (9 million words), on the other hand, there is not a single instance of *to* collocating with *affiliated* as compared with 32 cases of *with*.¹ The difference in usage is confirmed by the smaller corpora Brown + Frown for American English and LOB + FLOB for British English. In the American material (1 + 1 million words of edited American English), there are six cases of *affiliated with* (and none with *to*), whereas the British counterparts (also 1 + 1 million words) have only one case of *affiliated to* (and none with *with*).

From a word-formation point of view, the fact that American English universally chooses *with* means that the sense of the prefix in *affiliated* is not reflected at all in the choice of prepositional collocate, only the sense of the word as a whole. The methodological conclusion to be drawn from the lack of variation is that the choice between *affiliated to* and *affiliated with* cannot be fruitfully studied in an American corpus or in the American part of a mixed corpus. Therefore, the rest of this discussion is based on the BNC.

3.3. Search strategies

In the BNC, the starting-point was a search for all instances of *affiliated*, regardless of how they were tagged. As is well known, the *-ed* morpheme as such can signal either the past tense or a participle, which in turn can be either active (*have affiliated*) or passive (*be affiliated*). The passive past participle form is notoriously difficult to classify (as is the *-ing* form), because there is gradience between verb and adjective.² In the analysis of the examples, the active forms (a minority of the cases) have been disregarded (for no very strong reason other than a desire for relative uniformity) and in the

¹ For some unknown reason, the frequency of *affiliated* is higher in American than in British English; as indicated above, the subsection “American books” is only about one third of the size of “British books”, so the figure 32 is about twice what should be expected.

² For a recent discussion, including a summary of previous discussions, see Gleby (2002:130–139). Cf. also Ljung (2003:41).

remaining examples no distinction has been attempted between verbal (i.e. passive) and adjectival (i.e. predicative) uses.

The collocation search function of the BNC was used to identify the relevant instances. The setting -5 to $+5$ was employed in order to capture occurrences of prepositions at a certain distance both before and after *affiliated*. Cases in point are relative constructions of the so-called pied-piping type (with the preposition placed before the relativizer, for instance ... *the central confederations to which they are affiliated*), and the rare instances where there is material intervening between *affiliated* and the collocating preposition (for instance ... *certain persons affiliated ... er ... with the firm*).

A supplementary search was made for *affiliation*, mainly in order to increase the statistical basis. This step can be justified by the fact that derived nouns tend to “inherit” the choice of preposition.¹ Again, *to* predominated, with 31 instances as against 18 cases of *with*, but the predominance is thus weaker with *affiliation* than with *affiliated*.

It should be noted in passing, as a warning against purely mechanical calculations, that there is one example of the string *affiliation to* in the BNC where the preposition is not part of the complement of *affiliation*: ... *please send as soon as possible your name and address with affiliation to Prof S Misbah Deen, University of Keele, Staffs*.

In both searches, in the cases of sentences repeated verbatim in more than one source, only one was entered in the tables (see below, 3.4).

No exclusions were made on semantic or usage grounds, although a few instances seemed semantically unorthodox, for instance ... *this disease is affiliated with Guppies*, where *connected* or *associated* would definitely have been a better choice. From various points of view, one of them etymological, the sentence *A woman's very livelihood depends on her affiliation with a man* seems objectionable but has not been excluded.

3.4. Organizing the material

The examples were copied from the corpus and placed in a simple three-column table with the preposition in the middle one. Column 1 records the subject noun of */be/ affiliated*. In column 3, which formed the basis for alphabetical sorting, the quotation is interrupted by either the complement of the preposition repeated or by a hyperonym of the

¹ For a recent discussion of this phenomenon, see Bowen (2003:50).

complement.¹ In cases where the complement of the preposition is a pronoun, the first entry in column 3 is either the antecedent or a hyperonym of the antecedent. The following extracts from the table illustrate the method.

... introduced a theological faculty in 1869 affiliated	to	CHURCH: the presbyterian church.
a congregation affiliated	with	CHURCH: the Dutch Reformed Church

a woman 's very livelihood depends on her affiliation	to	PERSON: a man
Her /the woman 's/ much celebrated affiliation	with	PERSON: saxophonist Lester Young

The method of recording a hyperonym rather than the individual noun is helpful in a case like the following: ... *clubs affiliated to either the Ulster Karate Association, the Ulster Karate Federation, the Karate Union of Ireland or UK Karate do Wado kai.*

4. Results and discussion

4.1. Invariant choice

The results are based on cases with a frequency of at least three instances in the collective material of *affiliated* and *affiliation*. The following nouns (and hyperonyms) collocate with *to* exclusively:

association

campaign

class (= social class)

confederation and *federation*

congress (typically trades union congress)

council

society (= "club")

union

Evidently, this would work with an even "higher" hyperonym meaning something like "structured group of people".

¹ The material is too small to allow conclusions based on individual common nouns; also, there are many different proper nouns denoting companies and organizations, which it would not be very illuminating to treat individually.

In the material available, no nouns (or hyperonyms) were found to collocate exclusively with *with*. It should be remembered that the material consists of British English. As pointed out before, in American English the situation would be reversed, since the use of *to* with *affiliated* is virtually unknown there.

4.2. *Mixed choice*

The following nouns (and hyperonyms) were found as complements of both *to* and *with*. The absolute numbers (conflated for *affiliated* and *affiliation*) are given in brackets in the order *to/with*.

company (4/6) (= “commercial establishment”)

group (3/1)

organization (19/7)

party (34/7) (= political party)

university (3/3)

In general, the mixed material does not lend strong support to an idea expressed in the OED about the distribution: “Const. *to*, *with*, according to whether the idea of filial union, or connexion, is thought of”. It is evident that no such distinction applies in a set of instances (from the BNC) like ... *guerillas affiliated to al-Fatah* ... and ... *fighters affiliated with the Iranian-backed (Shia) Hezb-i-Wahdat faction* ... The situation in British English may rather be described as free variation or choice based on idiolect.¹ As for the impact of idiolect, it is obvious in the following passage (from the BNC) not only that the text is British but also that the author has a strong personal preference for *to* (unless it is a strong desire for variation): *Officials of Banks amalgamated with or affiliated to Banks outside Ireland.*

With *university*, the word of special interest in the present investigation, there is even distribution, and it does not seem to matter for the choice of preposition whether what is affiliated is a person or an organizational unit. Both types are attested with both prepositions.

¹ It is symptomatic of the uncertainty in this area that some learners’ dictionaries use one preposition in the definition and the other in the only example they provide. Macmillan English Dictionary for Advanced Learners (first published in 2002), for instance, gives *be affiliated with sth* as a phrase but illustrates this phrase by means of one example only: *a local youth group affiliated to the Labour Party.*

5. Conclusions

By means of some standard corpora it has proved possible to demonstrate that the choice between *to* and *with* as the collocate of *affiliated* is a reality only in British English. The fact that a major variety of English (viz. American) can do without the choice completely indicates that the potential semantic distinction hinted at by the OED cannot be very essential. Therefore it is hardly a surprise that, although there are a number of nouns which universally combine with *to* to form the complement of *affiliated*, the situation in British English is to a great extent one of free variation.

It is now time to return to the original question posed in the headline. In a certificate concerning academic affiliation, should you write *affiliated to* or *affiliated with*? However, the answer will have to come in three steps. (1) If the addressee is American, always use *with*. (2) If the addressee is British, the method of tossing a coin has all the support you can desire in the BNC. (3) If the certificate is addressed “to whom it may concern”, and you want to play it safe, the collocation to use is *affiliated with*.

References

- Aston, Guy & Lou Bernard 1998. *The BNC Handbook*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Bowen, Rhonwen 2003. *Noun Complementation in English. A Corpus-based Study of Structural Types and Patterns*. Diss. Department of English, Göteborg University.
- The Concise Oxford Dictionary of Current English (COD)*. 1982 (7th edition). Oxford: Oxford University Press.
- Ellegård, Alvar 1963. *English, Latin and Morphemic Analysis*. (Acta Universitatis Gothoburgensis: Gothenburg Studies in English 15.) Göteborg.
- Ellegård, Alvar & Arne Olofsson 1982. *De internationella orden*. Stockholm: LiberLäromedel.
- Ellegård, Alvar & Arne Olofsson 1995. *Klassiska ord*. Malmö: Gleerups.
- Gleby, Arne 2002. *English Deverbal Adjectives. Their Identification and Use in a Corpus of Modern Written English*. Diss. Department of English, Göteborg University.

- Ljung, Magnus 2003. *Making Words in English*. Lund: Studentlitteratur.
- Macmillan English Dictionary for Advanced Learners (MED)* 2002. Oxford: Macmillan.
- Olofsson, Arne 1987. *Klassiska prefix i engelska ord*. Department of English, Göteborg University.
- The Oxford English Dictionary (OED)*. Updated 2nd edition, accessed at <http://dictionary.oed.com>.

Torp- och röd-namn i Tanums härad

Catarina Røjder

Institutionen för svenska språket

Jag skriver som min doktorsavhandling en del i serien Ortnamnen i Göteborgs och Bohus län (OGB): 19:1. Tanums härad, bebyggelsenamnen. Efter en inledning som beskriver häradet ur olika synpunkter ska häradets alla bebyggelsenamn (med undantag av nyare, mindre etablerade namn) beskrivas, och så långt det är möjligt ska varje namn förklaras vad gäller såväl den etymologiska betydelsen som den till grund liggande anledningen till namnet.

Därutöver ska jag göra en fördjupad undersökning av en del av materialet. Jag har under arbetet med OGB-delen kommit att intressera mig för namn vilkas bestämningsled (för definition av termer se nedan) innehåller ett personnamn, och avser att inrikta undersökningen på dessa ortnamn (troligen med ytterligare avgränsningar). Eftersom personnamnsförleder är vanliga i *torp-* och *röd-*namn, och eftersom jag märkt att såväl dessa bebyggelsenamns frekvens som valet av bestämningsleder skiljer sig åt i de båda socknar som ingår i mitt område, Lur och Tanum, har jag valt att börja arbeta med dessa två namntyper.

Mitt syfte med denna uppsats, som ska ses som en förstudie till ett mera djupgående arbete, är att undersöka *torp-* och *röd-*namnen i mitt material. Jag jämför namntypernas frekvens sinsemellan, inom och mellan socknarna, och undersöker vilka bestämningsleder som används, med viss tyngdpunkt på personnamnen. Jag undersöker också hur sammansättningsfogen ser ut, samt diskuterar utomspråkliga faktorer som kan ha påverkat namnbildningen.

Avsnittet ”Granskning av namnen” innehåller en redovisning av iakttagelser i materialet, medan diskussionen av dessa kommer i det avslutande avsnittet ”Slutsatser”.

Det ingår inte i syftet med uppsatsen att avgöra vad som är personnamn och vad som inte är det, och inte heller att argumentera för mina tolkningar, som jag här använder i det skick de för närvarande är.

Tanums härad består av två socknar, Lurs socken, som gränsar till Bohusläns nordligaste härad (Vätte härad) i norr, och Tanums socken söder därom. Lurs socken är mycket mindre och består främst av små, ganska trånga dalar i skogsbygd, medan Tanums socken domineras av den stora bördiga Tanumsslätten, och därutöver har flera breda dalar. Tanums socken har också mer kustbebyggelse med därmed sammanhängande näringsfång, och därför också tätare kontakter över havet.

Bohuslän var norskt fram till 1658 och särskilt det äldre namnmaterialet bär vittnesbörd om detta, men även i senare dialekt och namnbildning finns många norska drag.

I fortsättningen skriver jag bara *Lur* resp. *Tanum* när jag menar socknen. När jag menar häradet skriver jag *Tanums härad*.

Definition av termer

I serien OGB används genomgående *f.l.* (*förled* eller *första led*) respektive *s.l.* (*slutled* eller *senare led*) för att beteckna lederna i det sammansatta ortnamnet, dvs. man använder en indelning på formell grund. Zilliacus (1966:66f.) utarbetade i stället en indelning på semantisk grund, där lederna benämns *bestämningsled* respektive *huvudled*, beteckningar som sedan blivit dominerande inom namnforskningen. De i OGB använda termerna är ibland olämpliga att använda, då bestämningsleden i vissa fall kan vara efterställd, så t.ex. i önamnet *Holmen grå*. I de namn som behandlas i föreliggande arbete är bestämningsleden alltid förled och jag kommer här att växla mellan termerna.

Ännu så länge håller jag samman *släkt-* och *soldatnamn*, eftersom de är omöjliga att skilja åt om man inte i varje enskilt fall har uppgifter om namnbäraren, utom då de har den för soldatnamn mest särpräglade formen, som t.ex. *Rapp*, *Bom* eller *Granat*.

Termen *binamn* syftar på inofficiella namn som används antingen ensamma, som t.ex. öknamn och smeknamn, eller både ensamma och i kombination med officiella namn, i våra dagar vanligt inom sporten, t.ex. *Fåglum* ~ *Gösta Fåglum*,¹ *Virus* ~ *Virus Lindberg* (Andersson 1983:17).

¹ Numera är *Fåglum* taget som släktnamn.

Personnamn som kommit in i de nordiska språken med kristendomen kallar jag här *namn av kristen typ*, medan jag kallar de äldre nordiska namnen *namn av förkristen typ*. Dessa beteckningar säger naturligtvis inget om ett enskilt namns ålder, annat än att ett namn som tillhör den förstnämnda typen inte kan vara äldre än tiden för kristendomens inträde i (för mitt material) Norge.

Med *torp-* och *röd-namn* avses sammansatta bebyggelsenamn där huvudleden innehåller elementet *-torp* respektive *-röd*. De enledade *Torp* och *Röd* m.fl. skrivformer anses höra till det äldsta skiktet av namn bildade till dessa rötter, men jag bortser från dem i denna uppsats.

Med ett uttryck som *1300-talsnamnen* avser jag de namn som har sitt första belegg från 1300-talet.

Termen *svag namnkaraktär* används om beteckningar som i somliga fall kanske inte ska ses som ett namn utan snarare som ett appellativ eller en nominalfras. Typiska exempel är *Prästgården*, *Backen* och *Båtsmanstorpet*.

Termen *hemman* används om enstaka gård, till skillnad från *gård i by*.

Jag använder förkortningarna *fvn.* för *fornvästnordiska*, *fsv.* för *fornsvenska* och *lat.* för *latin*.

Torp-* och *röd-namn

Torp- och *röd-namn* är de två talrikaste bebyggelsenamnstyperna i Sverige, och för båda gäller enligt Pamp (1988:44ff.) att det är vanligt (för *-torp* vanligast) med personnamn i bestämningsleden, vilket alls inte gäller alla bebyggelsenamnstyper. Båda har varit produktiva under flera olika perioder; vissa mycket gamla *torp-namn* kan ha bildats redan under romersk järnålder (år 0 – ca 400 e.Kr.) (Hellberg 1954:177), medan en större andel *torp-namn* kan räknas ha tillkommit under medeltiden, i Götaland något tidigare (Hellberg 1954:168 f.). De äldsta *röd-namnen* i Sverige tillkom troligen under vikingatiden (800 – ca 1050 e.Kr.), och namntypen var mycket produktiv under medeltiden (Pamp 1988:43). Båda namntypernas mest produktiva period har dock inträffat i sen tid, med tyngdpunkt på 1800- och 1900-talen.

Den etymologiska betydelsen av ordet *torp* anses äldst vara 'stängsel, inhägnad', jfr lat. *trabs* 'bjälke' (Pamp 1988:43f.). Den har senare utvecklats till 'inhägnat område', 'betesmark' och vidare till 'nybygge (på betesmark)' och för de äldre *torp-namnen* i Sverige troligen 'ny-

bygge, utflyttad gård' (SOL s. 322). Enligt Strid handlade det då om inre kolonisation, dvs. förtätning av bebyggelsen på bymarken, inte nyröjning i utmarken (Strid 1993:83). I den stora andelen yngre *torp*-namn är betydelsen '(dagsverks)torp, lägenhet på ofri grund'.

Röd (så huvudsakligen i Bohuslän och Skåne; i andra delar av utbredningsområdet *red* eller *ryd*) går tillbaka på fvn. *rjóðr* 'öppning i skog, glänta' (Ejder 1979:17). *Röd* kan även i vissa fall gå tillbaka på fvn. *ruð* 'röjning' (i nusvenska ortnamn vanligen *rud*), som är bildat till samma rot, eftersom dessa båda ord ofta fallit samman redan före tiden för de första beläggen. Se även SOL *rud* s. 260, *ryd* s. 261. Fridell kommer i sin avhandling om *ryd* i Småland, efter en utredning av dialektala betydelser hos *ryd* (< *rjóðr*) i Småland med angränsande landskap, fram till att ordet där genomgått en betydelseutveckling från 'röjning' via betydelsen 'skoglös, öppen mark' till 'hed' o.d. (Fridell 1992:240). Enligt Strid är rotens ursprungliga betydelse 'rycka, riva, slita upp; gräva; böka upp, rota, rafsas o.d.' vilket från början syftade på ett röjningsbruk med långtidsträda som var den äldsta formen av åkerbruk (Strid 1993:63f.). I senare tid har *röd* förlorat sin appellativiska betydelse och genom sin produktivitet snarast kommit att bli ett bebyggelsenamnsuffix.

Ovan sades att *torp*-gårdarna innebar en inre kolonisation; till skillnad från dessa ligger *röd*-gårdarna mer perifert i bygden, vilket tyder på att det har handlat om en utvidgning och inte en utfyllnad av bosättningsområdet (Sandnes 1990:12, Fridell 1992:208).

Källor och material

För bebyggelsenamnsforskningen hör de äldre skrivningarna till de viktigaste hjälpmedlen, tillsammans med bl.a. det genuina uttalet och undersökning av hur det ser ut på platsen. Utöver de gårdar som på 1300-talet tillhörde biskopsdömet i Oslo finns det några som nämns i diplom från 1300- och 1400-talet, men annars är de flesta första beläggen på by- och hemmansnamn från de danska jordeböckerna på 1500-talet, och inte så få är belagda först i de svenska jordeböckerna från slutet av 1600-talet. Ett hemmansnamn i Tanum har sina första belägg i de isländska källorna från tidig medeltid, nämligen Håkeby.¹

¹ *Haukbær* ca 1225 (Ágrip s. 44), *Haukbærr* ca 1250 (Fagrskinna s. 309), *á Haukbæ* ca 1315 (Eirspennill s. 103).

Från 1700-talet och framåt tillkommer många mindre bebyggelser och källmaterialet tätnar, i form av lantmäterikartor, husförhörslängder och taxeringslängder m.fl. källor.

För äldre uttal finns på Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Göteborg uppteckningar skrivna med landsmålsalfabetet av Nils Nilén, som för Tanums härads del frågade soldater på Backamo år 1880 och 1884 var de kom ifrån och hur de uttalade gårdens namn, liksom material från flera upptecknare som reste runt i häradet under de följande decennierna.

Alla dessa källor måste värderas och tolkas. Skrivningar kan ändras av olika anledningar, exempelvis p.g.a. felläsning av en förlaga eller ren felskrivning, ofta för att skrivare och upptecknare har annan dialekt, i vissa fall t.o.m. annat språk än namnbrukarna. I andra fall beror förändringen på att språket utvecklats och att därför hela eller en del av namnet blivit obegripligt, och då kan bli omtolkat. Förändringar underlättas ibland av att förhållandena på lokalen ändras så att namngivningsgrunden försvinner. Ett exempel är *Mjölkeröd*, där de äldre beläggen har -ö, och en kontroll på den topografiska kartan visar att området är omgärdat av mark som ligger under 5-metersnivån. Landhöjningen i denna del av Bohuslän beräknas uppgå till ca 4,5 m på 1000 år enligt muntlig uppgift från Tore Påsse, SGU Göteborg.

Tolkningarna måste grunda sig på fakta, eller åtminstone på realistiska överväganden. Det har hänt att personnamnsforskare konstruerat personnamn ur ortnamnsmaterialet, och ortnamnsforskare sedan använt dessa konstruerade personnamn vid tolkningarna av just de ortnamn som de extraherats ur. Dagens namnforskare försöker i möjligaste mån undvika sådana cirkelresonemang och enbart anföra någorlunda välbelagda eller på annat sätt väl styrkta personnamn, och endast då de verkar ge den rimligaste tolkningen av ortnamnen med hänsyn tagen till andra alternativ.

I mitt material av bebyggelsenamn från Tanums härad finns 2 095 namn, varav en dryg fjärdedel, 557 namn, i Lur och återstående 1 538 namn i Tanum. (Som nämnts ovan i termavsnittet kan det finnas några fall där belägget inte är avsett att återge ett namn utan ett appellativ, men jag bortser här från detta. Troligen är det i de flesta fall omöjligt att avgöra.) Antalet bebyggelser är något lägre eftersom det förekommer några fall där namnet har ändrats, och det kan finnas betydligt fler, då det ofta är omöjligt att veta exakt läge för en bebyggelse, t.ex. för dem som är nämnda i husförhörslängder och taxeringslängder

eller av upptecknare i början av 1900-talet, och man därför inte kan veta om två olika belägg avser samma bebyggelse.¹

Jag har ännu inte slutfört excerperingen av de numera försvunna namnen ur medeltida källor, fr.a. Røde Bog (RB), och har därför i min undersökning bortsett från dessa namn.

Materialet för Lur är för närvarande noggrannare genomarbetat än Tanumsmaterialet, vilket innebär att det sistnämnda säkert kommer att genomgå justeringar och framför allt öka något, men för mina syften med denna uppsats ska det inte spela någon roll. Det innebär också att mina tolkningar än så länge är preliminära, särskilt för Tanum.

Tabell 1. Äldsta belägg för torp- och röd-namn resp. alla bebyggelsenamn (BN).

	1300-t.	1400-t.	1500-t.	1600-t.	1700-t.	1800-t.	1900-t.	totalt
Lur								
<i>torp</i>	–	–	–	1	3	24	7	35
<i>röd</i>	3	–	5	6	5	7	23	49
alla BN	19	5	22	31	37	168	274	557
Tanum								
<i>torp</i>	1	–	9	–	7	60	85	166
<i>röd</i>	6	–	15	2	3	21	58	107
alla BN	52	11	72	122	159	352	769	1 538

Utöver *torp*-namnen i Lurmaterialet finns ett *Lurstorp* upptecknat i början 1900-talet, där huvudleden innehåller hemmansnamnet *Torp*. Utöver *torp*-namnen i Tanumsmaterialet finns *Fossumtorp* och *Håkebytorp* som innehåller varsitt tidigare enledat namn *Torp*.²

Lur har 7 byar och 49 enskilda hemman (inklusive ödegårdar). Av dessa har ett hemman ett *torp*-namn, nämligen *Skräddaretorpet*, första belägg 1697, som såväl genom sin yrkesbetecknande förled och sin bestämda form som genom sitt låga mantal, 1/8, avslöjar sig som förhållandevis ungt. 14 hemman har *röd*-namn (jag har uteslutit ett *Klöveröd*, där de två äldsta beläggen i *Kløuffuenn* 1581 och 1586 visar att namnet tidigare varit enledat, och *Härröd*, som är ett äldre namn på

¹ Jag har t.ex. i mitt material för Lur (tidigare på Backa, senare på Össby) en mindre bebyggelse som i husförhörslängderna under 1800-talet, med början 1817, kallas *Nya Torpet*, *Torpet Stämskog*, *Torp Rödkärr*, *Torp Räfkärr* samt *Torpet Räfskärr*. Numera heter stället *Rävsjär* och är en hemmansdel.

² De har fått sina förleder i form av angränsande by- resp. hemmansnamn i jordeboken 1697 då man försökte bringa reda i namnfloran och undvika namnkollisioner. Många gårdar i byar får då sina karaktäristiska namn, *Väster-* och *Östergården*, *Norr-* och *Sörgården*, *Uppe-* och *Nergården* etc.

vad som nu heter *Skälleröd*, och som enligt de äldre beläggen haft huvudleden -ö).

Tanum har 31 byar och 120 hemman (inklusive ödegårdar). Av dessa har en by och 9 hemman *torp*-namn. 2 byar och 16 hemman har *röd*-namn.¹ Jag har räknat bort *Mjölkeröd* där 1500-talsbeläggen (*Mellkerøen, Mielcherø*) visar att namnet inte är ett *röd*-namn.

Man kan inte dra slutsatsen att gårdnamn som finns belagda på 1300-talet skulle vara äldre än sådana som har sina första belägg på 1500-talet. Det är bara så att gårdarna (helt eller delvis) ägts av kyrkan i Oslo och därför blivit tidigare belagda. Alla hemmans- och bynamn på *-torp* och *-röd* i mitt material från Tanum finns belagda senast på 1500-talet, men för Lur måste man lägga till de namn som finns belagda först på 1600-talet. Sist i uppsatsen finns en bilaga där alla *torp*- och *röd*-namn, belagda t.o.m. 1600-talet, finns förtecknade.

Granskning av namnaterialet

I det följande ska jag undersöka de bestämningsleder som används i kombination med *-torp* respektive *-röd*. Jag inleder redovisningen med namn som har (säkra eller möjliga) personnamnsförleder, och går först igenom dem som är belagda från 1300-talet t.o.m. 1700-talet, först *torp*-namn och sedan *röd*-namn. Därpå går jag på motsvarande sätt igenom namn med andra förleder, för att sist i avsnittet göra en mindre grundlig utredning av materialet för 1800- och 1900-talet (detta för att det är så stort). Jag redovisar hela tiden socknarna var för sig.

Tabell 2. Förnamn i 1300–1600-talsnamnen på *-torp* och *-röd*.

		1300-t.	1500-t.	1600-t.
Lur	<i>torp</i>	–	–	–
	<i>röd</i>	3	2–3	3–4
Tanum	<i>torp</i>	1?	3?	–
	<i>röd</i>	6	5–10	1?

Inget *torp*-namn finns belagt i Lur före *Skräddaretorpet* på 1600-talet. I Tanum finns ett namn belagt på 1300-talet, *Mul(l)torp*, i RB *j Mulæporpe*, som kan innehålla ett mansnamn *Múli*, alternativt ett *mule* i jämförande användning, syftande på något utskjutande i terrängen. 3

¹ Det finns också 3 sent belagda, alternativa namn på gårdar i by: *Baseröd, Joneröd* och *Bockeröd*.

av 1500-talsnamnen innehåller troligen mansnamn: *Fröstorpe*, som kan innehålla mansnamnet *Froste*¹ eller möjligen fvn. *Freysteinn*, motsvarande fsv. *Frøsten*, *Gustorp*, som kan innehålla mansnamnet *Guðsteinn* motsvarande fsv. *Gudhsten*² eller möjligen *Gautr*, samt *Sotetorp*, som kan innehålla mansnamnet *Sóti*.

Från 1600- och 1700-talen finns inga *torp*-namn innehållande personnamn belagda i Lur, och i Tanum endast ett *Svenstorpe* belagt på 1700-talet.

Det finns en skillnad mellan 1300-talets och 1500-talets *röd*-namn såtillvida, att de som är belagda på 1300-talet alla innehåller omisskännliga personnamn, ett kvinnonamn och de övriga mansnamn (två av dem snarast binamn). Av de *röd*-namn som är belagda först från 1500-talet innehåller för Lurs del 2 av 5 säkra mansnamn och för Tanums del 5 av 15 säkra mansnamn (se bilagan). Det finns ett *Tågeröd* i vardera socknen som möjligen innehåller fvn. mansnamnet *Tóki*, men det kan också innehålla *taka*, f. 'intaga (från utmarken)' eller möjligen *tåka*, f. 'dimma'. *Björneröd* i Tanum kan innehålla mansnamnet *Björn* eller djurbeteckningen *björn*. *Kämperöd* i Tanum kan innehålla mansbinamnet *Kämpe*. *Kuseröd* kan innehålla ett mansbinamn *Kuse* eller *Kussi* alternativt det norska dialektordet *kus*, m. 'puckel' (jfr *Kustorp* nedan). *Åseröd* i Tanum kan innehålla mansnamnet *Ase* eller kvinnonamnet *Asa* (> *Åsa*) men det är troligare att det innehåller *ås*, eftersom bebyggelsen ligger nedanför en höjdsträckning.

Av 1600-talets *röd*-namn i Lur innehåller 3 med säkerhet mansnamn. *Kitteröd* innehåller möjligen ett mansnamn. Det finns ett lika lydande namn i angränsande Bullarens härad (OGB 18), som i RB skrivs *j Kætillrudhi* (sen hand, alltså möjligen 1400-tal). Det är dock så anmärkningsvärt att ett namn som får *-s* i genitiv skulle ha förlorat detta, att man bör bortse från ett ensamt belägg, dessutom ditskrivet i efterhand. Troligare är då att namnet innehåller en svag biform till *Ketill*, som finns belagd i fsv. som *Kæte*. Denna tolkning ges också ett *Kätterud* i SOÄ 19 s. 150 f. Man skulle alternativt kunna tänka sig ett *kätte* 'bås' i jämförande användning, eller möjligen att kättrar för boskap funnits på platsen. Slutligen finns i Lur ett *Gubberöd*, som i

¹ Äldsta belägg *ffrostethorp*, tyvärr i den danska jordeboken 1544, som enligt min erfarenhet ofta visar lite avvikande former, sedan enhetligt *Frös-*. Se *Frosti* i Danmarks gamle personnavne sp. 328, som uppges ingå i *Frosterup*, även det ett *torp*-namn.

² *Gudhsten* är dock belagt huvudsakligen i Uppland, Sörmland, Östergötland samt Kumla i Närke. Alternativt kan förleden innehålla ett norskt dialektord *gust*, f. 'vindpust, luftström'. *Gustorp* ligger strax söder om en försnävning av Anråsälvens dalgång och vinden kan ha legat på där.

jordböckerna fram t.o.m. 1685 skrevs *Grubberöd*, där förleden skulle kunna innehålla ett mans(bi)namn *Grubbe*, som enligt Lind (1920–21) innehåller ett nynorskt ord *grubbe* 'person med grova och fårade anletsdrag'. Det nynorska *grubbe* betyder dock enligt Nynorskordboka 'grop' o.d. (liksom *grubba* hos Aasen), och det måste vara denna betydelse som föreligger i namnet, eftersom en betydande del av hemmanet är skålformad och lutar ner mot mitten.

I Tanum finns ett *Hertseröd* belagt från 1600-talet. Det kunde möjligen innehålla ett mansnamn *Herse*, svag biform till *Hersir*, men kanske troligare är att vattendraget i närheten haft namnet **Hära* 'den grå', eller att det är djurbeteckningen *hare*, fvn. *heri*, som ingår i namnet.

Ett *Svenseröd* finns belagt i Tanum från 1700-talet. Det skulle kunna avse samma plats som *Svenstorp* som nämndes ovan, eftersom det är beläget på samma hemman och beläggen för de båda namnen är ur olika källor.

Av *torp*-namn, belagda från 1500-talet i Tanum, som inte innehåller ett (eventuellt) personnamn, har 4 topografisk bestämningsled eller liknande: *Hovtorp* (med stor sannolikhet ett höjdbetecknande *hov*, känt i Norge, se SOL s. 131 f., och inte det sakrala *hov*), *Ostorp* (*os* 'åmynning'), *Skogetorp* samt *Såtorp* (*sjö*). Slutligen finns ett *Ljungbytorp* (*Lunsbytorp* 1544, i *Lunndbyethorp* 1581, i *lunndbyethorp* 1586¹) som avser en utflyttargård från Ljungby.²

Tanum har inga sammansatta *torp*-namn belagda från 1600-talet; huvudleden i *Fossumtorp* och *Håkebytorp* innehåller i båda fallen ett enledat *Torp*.

Det finns 9 *torp*-namn, som inte har personnamnsförled, med första belägg från 1700-talet, varav 3 i vardera socknen har den egna moderbebyggelsens namn i förleden, t.ex. *Vålletorpet*, *Ånnerödtorpet* och *Gånehedstorpet*. Troligen har dessa namn svag namnkaraktär. I Tanum finns dessutom ett *Prästtorp* på Tanums Prästgård, som även det kan ha svag namnkaraktär, samt två *Nytorp*, varom se nedan.

De *röd*-namn, belagda från 1500-talet, som inte innehåller ett (eventuellt) personnamn, har oftast en topografisk bestämningsled. *Hoveröd* i Lur innehåller (liksom *Hovtorp* i Tanum) med stor sannolikhet ett höjdbetecknande *hov*, känt i Norge (se SOL s. 131 f.)

¹ Dessa tre belägg från de danska jordböckerna.

² 1500-talsbeläggen rörande Ljungbytorp visar att Ljungby ursprungligen hetat *Lundby*. Anmärkningsvärt är att Ljungby, som är en by på två hela mantal i den första svenska jordboken, inte har några belägg äldre än 1610 annat än de indirekta genom Ljungbytorp.

och inte det sakrala *hov*. *Båleröd* i Tanum innehåller *borð* n. 'kant, plank' eller *barð*, n. 'backkant', syftande på flera låga bergsryggar, bildade av 2–3 m höga förkastningsväggar. *Skaveröd* och *Skickeröd* innehåller *skagi* 'spets, udde' respektive *skikkja* 'kappa' (syftande på ett stort stenblock som liknar en kappa). I Lur finns ett *Västeröd* där förleden anger platsens läge i förhållande till en annan gård. Denna är möjligen Nygård, men alternativt kunde det tänkas att det funnits en gård *Röd* i Lur, som tidigt delats i två, *Västeröd* och *Österöd*, och att den senare lagts öde. Det fanns på 1300-talet ett *Østerød* i Lur enligt RB.¹

I Tanum finns ett ödegårdsnamn *Helgeröd* som 1659 skrivs *Hallerud* och innehåller *hall* 'berghäll'.

1700-talets *röd*-namn i Lur är 5, och de uppvisar en variation av betydelser. Där finns *Krikeröd*, som innehåller ett dialektord som betyder 'krok, böj' o.d. och som troligen syftar på något i terrängen, *Skålleröd*,² som troligen innehåller *skäll* '(snäck)skal(lera)' och alltså syftar på jordmån, *Västerröd* som anger läge i relation till annan plats, *Svarveröd*, som sannolikt innehåller yrkesbeteckningen *svarvare* samt *Svaleröd*, som troligen syftar på förekomst av svalor. I Tanum finns från samma period 2 *röd*-namn som inte har förnamnsförled: *Lekeröd* som troligen syftar på orrlek och *Löveröd* som väl syftar på löv, om det inte är ett första exempel på vad som sedan tilltar för att på 1900-talet bli den överlägset vanligaste förledskategorin i både *röd*- och *torp*-namn i Tanum, nämligen släkt-/soldatnamn.

Under 1800- och 1900-talet ökar bebyggelsen kraftigt, främst genom en expansion i utmarken till gårdar och byar. Det innebär ett stort tillskott till floran av *torp*- och *röd*-namn. Det blir en stigande frekvens av personnamnsförleder, vilket är naturligt eftersom det blir svårare att hitta särskiljande karaktäristika i omgivningen ju fler bebyggelser som behöver namnges. Tabell 3 visar fördelningen av namn av förkristen och kristen typ i *torp*- och *röd*-namnen från 1800- och 1900-talen.

¹ Det finns dock en hemmansdel *Österöd* på Resö, som eventuellt kunde ha varit en självständig gård på tidig medeltid.

² *Skålleröd* är ett hemmansnamn, men hemmanet hette tidigare *Härröd*, vilket i sin tur tidigare hetat *Härö*, varför det inte finns med i min undersökning.

Tabell 3. Förnamn i 1800- och 1900-talsnamnen på -torp och -röd.

			förkr.	kr.
Lur	1800-t.	<i>torp</i>	1	1
		<i>röd</i>	1	1
	1900-t.	<i>torp</i>	–	1
		<i>röd</i>	2	–
Tanum	1800-t.	<i>torp</i>	5	11
		<i>röd</i>	2	1
	1900-t.	<i>torp</i>	4	12
		<i>röd</i>	6	4

Även om de siffror som gäller förnamnen är låga, särskilt för Lur, syns en tendens att *torp* helst sätts samman med förnamn av kristen typ medan *röd* helst sätts samman med förnamn av förkristen typ.

I Tanum börjar andelen släkt-/soldatnamnsförleder växa till sig för att på 1900-talet bli den vanligaste typen av förled i både *torp*- och *röd*-namn.

Tabell 4. Släkt-/soldatnamn i 1800- och 1900-talsnamnen på -torp och -röd.

Lur	<i>torp</i>	<i>röd</i>	Tanum	<i>torp</i>	<i>röd</i>
1800-t.	–	2		4	ca 5
1900-t.	–	8		ca 35	ca 24

De siffror som gäller släkt-/soldatnamn är än så länge mycket ungefärliga, eftersom det ofta kan vara svårt att avgöra vilka namn som hör dit. Bestämningslederna i namnen *Fintorp*, *Kantetorpet*, *Branteröd* och *Älgeröd* skulle alla kunna beskriva förhållandena på platsen för bebyggelsen, men de innehåller enligt meddelares uppgifter släkt- eller soldatnamn. För de fortsatta undersökningarna måste jag gå igenom olika källor på Landsarkivet för att göra säkrare tolkningar.

Eftersom många mindre bebyggelser tillkommer på varje gård är det inte längre möjligt att särskilja dem genom hemmansnamnet, men i många fall är det ett annat ortnamn som kommer till användning i bestämningsleden, som i *Grandalstorpet*, *Björkemyrstorpet* och *Kärrbytorpet*. I många fall ger bestämningsleden en allmännare lägesbeskrivning, som i *Motorpet*, *Hängedytorpet* (*hängedy* 'gungfly') och *Kvarnbäckstorpet*. Den kan också innehålla en yrkesbeteckning, som t.ex. i *Båtsmanstorpet*, *Smedtorpet* och *Skomakartorpet*. Alla dessa namn verkar ha en relativt svag namnkaraktär.¹ Detsamma kan gälla

¹ Ätminstone *Båtsmanstorpet* (och ev. även de två sistnämnda) hör egentligen inte hit ens om det har namnkaraktär, eftersom det är ett enledat namn som innehåller ett sammansatt appellativ och alltså inte är ett *torp*-namn.

Nytorp, varav det under 1800- och 1900-talen tillkommer ytterligare 9 i Lur och 22 i Tanum – det kanske snarast är att betrakta som ett sammansatt appellativ?

Sammansättningsfog

I OGB 18, Exkurs 1, redovisar Drougge (1938) en undersökning gällande sammansättningar av substantiv med substantiv i ortnamnen i Bullarens härad, som gränsar till Tanums. Han kommer fram till att en mellanvokal, som ursprungligen var genitiv på *-ar*, *-a* eller *-u*, genom analogi spritt sig på bekostnad av både stamform och genitiv-*s*, för att bli den vanligaste sammansättningsfogen i ortnamnen i Bullarens härad, utom när bestämmingsleden slutar eller huvudleden börjar på vokal i *nutida uttal*.

I namn som är belagda senast på 1600-talet, och som innehåller ett personnamn som bildar genitiv med *-s*, finns detta *-s* alltid kvar, i mitt material liksom i Drougges. (De äldre *torp*-namnen är svårtolkade, och jag avstår från att behandla dem i detta avsnitt.) I många fall har namnen senare fått en inskottsvokal, så exempelvis *Ertseröd* i Tanum, som skrivs *Erickrød* 1544 och i *Ericksrøidt* 1581 i danska jordeböcker, *Erssröd* i 1665 års jordebok, *Ertseröd* i 1825 års jordebok. Här motsäger som synes första belägget mitt påstående att *-s* alltid finns kvar, men det är ett ensamt belägg, och den danska jordeboken av 1544 har, som nämndes ovan, ofta avvikande former så det är med stor sannolikhet en felskrivning. *Elofsröd* i Lur skrivs *Aff Eluidtzrødt* 1586 i ett danskt register, *Elliffrud* 1594 i JN,¹ *Elefsere* i 1759 års husförhörslängd. Alla de svenska jordeböckerna utom 1825 saknar inskottsvokal i detta namn, men i husförhörslängderna liksom i det genuina uttalet finns den med.

Jag har ovan p.g.a. avsaknaden av *s*-genitiv avvisat tolkningen att *Kitteröd* skulle innehålla *Ketill*.

I namn som innehåller ett personnamn som bildar genitiv med *-ar* försvagas ändelsen till *-e* och försvinner ibland helt, för att sedan införas igen som inskottsvokal. Exempel ur mitt material är *Amunderöd* i Lur, första belägg *Amundröd* i 1650 års jordebok; första belägget med inskottsvokal i 1725 års jordebok. Ödegården *Germunderöd* skrivs i RB j *Gudmunda rudi*, *Aff gudmunndrødt* i ett danskt register 1586, med inskottsvokal (och förvanskad namnform) *Giermunderöd* i jordeboken 1665.

¹ JN står för biskop Jens Nilssøns Visitatsbøger og Reiseoptegnelser 1574–97.

Av de första yngre *torp*-namnen (på 1700-talet), 3 i Lur och 7 i Tanum, har 6 moderbebyggelsens namn i förleden, nämligen *Småris-torpet*, *Vålletorpet* och *Ånerödtorpet* i Lur och *Gustorps-Torpet*, *Gånehedstorpet* och *Heljerödstorpet* i Tanum. Som synes skiljer sig socknarna här åt genom att Lurnamnen saknar genitivmarkering medan Tanumsnamnen har *-s*. (Alla dessa belägg är från husförhörslängder.) De 2 sistnämnda avviker från mönstret i Bullarenmaterialet, där enligt Drougge sammansatt förled som slutar på vokal i uttalet, vilket *hed* och *röd* gör i dialekten, ska stå i stamform (Drougge 1938:329f.). Dessa två exempel står också ensamma i sitt slag i mitt material; även här ska namn där förleden slutar på vokal sakna utsatt fogemorfem. Möjligt är att namnformerna är enbart skriftspråksformer och att dessa bebyggelser i dagligt tal kallats t.ex. *Torpet*. Den namnbrukarkrets som normalt hade anledning att tala om en sådan mindre bebyggelse var troligen de människor som bodde inom moderbebyggelsens gränser.

Av *röd*-namn från 1700-talet och framåt saknar alla genitiv-*s* utom 3 *Olseröd*, 2 *Svenseröd* samt ett vardera av *Stenseröd* och *Smedseröd*. I alla dessa fall, liksom i alla andra *röd*-namn där förleden inte slutar på vokal, har en inskottsvokal tillfogats.

Torp-namn från 1700-talet och framåt som innehåller enstaviga personnamn får genitiv-*s* (undantag *Påletorpet*), t.ex. *Perstorp*, *Svenstorp*, i ett fall med inskottsvokal: *Jansetorpet*. Även på denna punkt avviker mitt material från Drougges, om vilket han skriver: ”Om man bortser från de rel. få och mestadels ä. ssgna med *s*-form i f. leden, ha alla enstaviga och flertalet tvåstaviga personn. i förled *e*-form” (Drougge 1938:320).

Alla personnamn som har genitiv-*s* utsatt, utom *Lenas torp*, som snarare är en fras än en sammansättning, och *Fredrikstorp*, som har skrivningar både med och utan *-s-*, slutar på *l*, *r* eller *n* (t.ex. *Karlstorp*, *Perstorp*, *Kristianstorpet*), dvs. likvida och nasaler, och valet av genitiv-*s* tycks alltså i viss mån vara fonetiskt betingat.

Bland personnamnen av kristen typ slutar många på *-s*, som *Anders*, *Johannes* och *Lars*. Alla dessa namn kombineras enbart med *-torp*, inte med *-röd*, och av de 25 *torp*-namnen med personnamn av kristen typ som finns i mitt material är det 16 som har personnamn som slutar på *-s*. Men de i dessa namn ingående personnamnen är bara 9 eftersom det finns 4 *Anderstorp* och 4 *Johannestorp*, och dessutom ett *Hanstorp* och ett *Hansetorpet*.

I Tanum innehåller de flesta 1900-talsnamn av båda namntyperna ett släkt-/soldatnamn och för dessa gäller att enstaviga namn för med sig

inskottsvokal medan de sammansatta kombineras med *-torp* och i stor utsträckning står utan fogemorfem. Ca 5 av dessa namn har genitiv-*s*.

Slutsatser

Jag har redan nämnt att de äldre *torp*-namnen verkar ålderdomligare genom att en stor del av dem är svåra att tolka säkert, medan de flesta äldre *röd*-namn är jämförelsevis lättare att tolka.

Av avsnittet *Torp*- och *röd*-namn ovan framgår att man anser att de äldre *torp*-namnen tillkommit i en period av förtätning av bebyggelsen inom den brukade marken, medan de äldre *röd*-namnen tillkommit i en period av utvidgning av den brukade marken. Om man undersöker distributionen av *torp*- och *röd*-namn finner man att bebyggelser med äldre *torp*-namn generellt sett har ett läge som ligger närmare centralbygden, medan bebyggelser som har *röd*-namn ligger mera perifert, i vad som troligen varit utmark.

Som framgår av tabell 1 har Lur knappt 50% fler *röd*-namn än *torp*-namn, medan Tanum har drygt 50% fler *torp*-namn än *röd*-namn. Andelen hemmans- och bynamn av dessa namntyper i de båda socknarna visar ännu tydligare denna tendens: Lur har bara ett, uppenbarligen ungt, hemmansnamn på *-torp*, mot Tanum som har ett bynamn och 9 hemmansnamn på *-torp*. Lur har 14 hemman med *röd*-namn, mot Tanums 2 byar och 16 hemman. Eftersom Tanum är ca tre gånger så stort som Lur visar dessa siffror på en betydligt större benägenhet att bilda äldre *röd*-namn i Lur.

En granskning av siffrorna för de olika århundradena i tabell 1 visar, att snedfördelningen mellan socknarna vad gäller *torp*-namn gäller de äldre *torp*-namnen och 1900-talsnamnen. Att Lur saknar äldre *torp*-namn kan möjligen ha att göra med att de trånga dalarna inte medgav att fler gårdar byggdes inom de gamla gårdarnas gränser, och en förklaring till att 1900-talets *torp*-namn är så få kan vara att de kategorier mindre bebyggelser, där det var naturligt med *torp*-namn, hade mindre omfattning i Lur. Den rika Tanumsslätten kunde t.ex. underhålla betydligt fler soldater och torpare än de små dalarna i Lur.

Av *torp*-bebyggelserna i Tanum ligger 4 vid kanten av den stora Tanumsslätten, 2 i öster intill Svandalsdalen och de 4 övriga i en klunga i söder (tre av dem utmed den stora Anråsälven och den fjärde strax väster som dem).

Påfallande är att kusten verkar ha haft mindre betydelse före *röd*-namnens tid, eftersom 8 av Tanums 21 hemman, byar och ödegårdar

med *röd*-namn ligger vid havet och 5 ligger strax innanför. En möjlig förklaring kunde vara att dessa kustnära bebyggelsers odlingsmark är belägen i f.d. havsvikar, som numera ligger på 10–15 m ö.h., men som före *röd*-namnens tid troligen fortfarande var mycket sankt och olämpliga för odling. Att märka är att även de 4 hemmansnamn i Tanums härad, ett i Lur och 3 i Tanum, vilkas huvudled innehåller *kärr*, har liknande läge.¹

I Lur finns inga kustnära *röd*-namn, vilket förklaras av att Lur har anmärkningsvärt liten kuststräcka; endast byn Kil, gårdarna Borrekärr, Hessland och Överby, samt de stora öarna Galtö och Resö har havskontakt.² Gården Hogar ligger vid en uppgrundad vik.

I många av de namn i mitt *röd*-namnsmaterial som är belagda senast på 1600-talet finns ett personnamn i bestämningsleden; för Lurs del i 8–10 av 16 namn och för Tanums del i 11–17 av 21 namn. Mitt *röd*-namnsmaterial skiljer sig i detta avseende från Fridells material av *ryd*-namn i Småland. Han kom där fram till att 8–18% av hans vikingatida *ryd*-namn och 23–32% av hans medeltida *ryd*-namn innehåller personnamn och personbeteckningar (Fridell 1992 s. 227).

I mitt *torp*- och *röd*-namnsmaterial är det endast ett äldre *röd*-namn, *Taranderöd* (med reservation för att *Åseröd* möjligen kan höra hit), och ett yngre *torp*-namn, *Lenas torp*, som innehåller ett kvinnonamn.

Det är anmärkningsvärt vilken sen företeelse personnamn av kristen typ är i mitt material. Detta gäller hela namnmaterialet i häradet. Före 1800-talet finns det endast 4 exempel på personnamn som inkommit i de nordiska språken först med kristendomen: 2 namn på gårdar i by belagda från slutet av 1600-talet (*Gerum Nilsgården* och *Knäm Larsgården*) och 2 namn på mindre bebyggelser belagda från 1700-talet (*Månsedammen* och *Pärsbo*), alla i Tanum. För övrigt är alla personnamn före 1800-talet av förkristen typ. Som visades i tabell 3 finns det ända in i nutiden en tendens att *röd*-namn konstrueras med personnamnsförleder av förkristen typ, medan *torp*-namn hellre konstrueras med namn av kristen typ. Jag vill här föreslå två faktorer som

¹ Enligt uppgifter i tidigare delar av OGB har *kärr* i bohuslänska ortnamn inte sin standardsvenska betydelse, utan 'tät skogsdunge (inte nödvändigtvis på sank mark), tät buskage, trädunge' (se t.ex. OGB 18 s. 27, där det framgår att Drougges meddelare i Bullarens härad angav denna betydelse), men jag har inte funnit säkra indicier på detta i mitt område. I dialektuppteckningarna i Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Göteborg är det i uppteckningar gjorda inom det sydbohuslänska området som denna betydelse ges. I norska dialekter betyder *kjørr*, f., *kjarr*, n., 'busk(skog), särskilt på sank mark' (se under *kjarr* Rygh 1898 s. 60).

² Hessland (en oskiftad by som enligt jordeböcker och fastighetsregister är en gård på ett helt mantal), Överby och Galtö hörde före 1697 till Skee socken, liksom 11 andra gårdar i norra delen av nuvarande Lur, däribland 6 med *röd*-namn.

kan ha spelat en roll: för det första har en förhållandevis stor andel av de äldre *röd*-namnen ett lätt igenkännbart personnamn i förleden, medan de äldre *torp*-namnens eventuella personnamn är svårare att identifiera. Det kan därigenom ha bildats ett mönster, så att *röd*-namn gärna konstrueras med personnamn i bestämningsleden, helst av liknande typ som i de äldre namnen. Man har alltså en känsla av att vissa namn ”passar in”. När en man som heter *Göte* eller *Sven* bygger nytt, känns det lämpligt att bilda ett *röd*-namn baserat på hans namn, men inte om han heter *Jan*, *Simon* eller *Anders*.¹ En bidragande orsak är att även fonetiska faktorer inverkar på namnvalet, och i vissa fall har de senare införda namnen en annan struktur än de inhemska. Exempelvis har många av mansnamnen av kristen typ ett slutljudande *-s*, vilket förmodligen gör att namnbildare även av fonetiska skäl helst undviker sammansättning med *-röd*. (Angående *röd*-namn med genitiv-*s* se vidare nedan.)

Den andra faktorn som jag vill ta upp är att det genom de så småningom talrika soldat- och båtsmanstörpen, i vilkas namn det var naturligt med huvudleden *-torp* och där mycket ofta soldat- respektive båtsmansnamnet ingick i bestämningsleden, bildades ett nytt mönster för *torp*-namnen, och där kan personnamn av annan typ ha dragits med.

De flesta yngre *torp*-namn med ett förnamn i bestämningsleden kan ha uppstått ur fraser snarare än som sammansättningar, nämligen de som har huvudleden i obestämd form och har en personnamnsförled som slutar på *-s*, antingen för att det ingående förnamnet slutar på *-s* eller för att det har genitiv-*s* utsatt, t.ex. *Anderstorp*, *Eliastorp*, *Jonstorp*. Utöver det tidigare nämnda *Lenas torp* finns också ett *Nils' torp*, där särskrivningen bekräftar att det är en fras snarare än en sammansättning.

Mansnamnsförleder i yngre *torp*-namn har vanligen genitiv-*s* (de enstaviga alltid), utom, naturligtvis, de som redan slutar på *-s*. *Jansetorpet* har även en inskottsvokal.² I de fall förleden slutar på vokal utsätts inget fogemorfem.

¹ Man kan också bilda *torp*-namn med *Sven* i förleden; det finns 3 sådana i mitt material. Utöver med *torp* och *röd* kombineras förnamnsförleder i mindre bebyggelsers namn med: i Lur *bo*, *hage*, *hemmane*, *mosse*, *myr*, *äng*; i Tanum *backe*, *berg*, *bo*, *borg*, *bräcka*, *bänk*, *damm*, *del*, *gård*, *gårde*, *hage*, *hål*, *klåva*, *lund*, *mo*, *myr*, *ro*, *skog*, *tomt*, *tunga*.

² Jämför de 2 namn med bindevokal, där förledens personnamn redan slutar på *-s*: *Fransetorpet* och *Hansetorpet*. Inskottsvokalen behövs säkert som uttalslättning efter *-ns*. Belägget *Hanstorp* i en husförhörslängd, avseende en annan bebyggelse, kan återge en fras, om vilket se strax ovan.

I mitt material avviker alltså yngre *torp*-namn med enstaviga personnamnsförleder från den regel som enligt Drougge gäller i Bullaren. För att undersöka om det är de regler som styr namnbildningen eller om det är själva namnmaterialet som skiljer sig åt i de två materialen, har jag excerperat alla *torp*-namn i Bullarenmaterialet och funnit att Bullaren har mycket liten andel *torp*-namn. Det finns inget äldre *torp*-namn, och de yngre *torp*-namnen med personnamn i förleden är: *Al(e)storp* (kanske mansnamnet *Ale*), *Amunds torp*, *Anderstorp* (3 bebyggelser), *Isakstorp*, *Johannestorp* och *Jörnstorp*. Som synes finns i de fall där inte personnamnet redan slutar med *-s*, genitivmarkeringen utsatt. *Torp*-namnen utgör alltså även i Bullaren undantag från regeln att personnamnsförleder ska ha inskottsvokal som sammansättningsfog. De verkar i nästan alla fall vara av ”frastypen” (se ovan).

Sammansättningsfogen har i de äldre *röd*-namnen med sina många personnamn ofta den gamla genitiven kvar. Många av dessa namn bildade genitiv med *-ar*, *-a* eller *-u*, som i ortnamnen så småningom försvagades till *-e*, och de kan på så vis ha kommit att bilda ett mönster för de yngre ortnamnen, som i de allra flesta fall har en sammansättningsfog med *-e-*, vilken dock i många fall också motiveras av ett behov av uttalslättnad. De enda yngre *röd*-namn som har genitiv-*s* är de 3 *Olseröd*, 2 *Svenseröd*, 1 *Stenseröd* och 1 *Smedseröd* (det sista väl analogt med de föregående), dvs. utöver yrkesbeteckningen enbart mansnamn av förkristen typ. Dessa namn är antagligen att se som mönsternamn, dvs. namnbildningar som sker efter mönster från befintliga ortnamn, och som aktualiseras när en bebyggelse namnges, där det bor en person som bär det i förlagan ingående personnamnet.

För min fördjupade undersökning måste jag jämföra personnamns-materialet i bebyggelsenamnen med de personnamn som finns i källor från samma perioder, som jordeböcker, husförhörslängder och taxeringslängder. Är det så att den ganska begränsade personnamnsflora som *torp*- och *röd*-namnen innehåller avspeglar personnamnsskicket i området, och är de personnamn vanligast som finns belagda i flera bebyggelsenamn?

Litteratur

- Ágrip af Nóreg's konunga sögum*. Herausgegeben von Finnur Jónsson. 1929 Halle (Saale). (Altnordische Saga-Bibliothek 18.)
- Andersson, Th. 1983. Personnamn. Till begreppets avgränsning. I: *NORNA-rapporter* 23. S. 9–22.
- Aasen, I. 1918. *Norsk Ordbog med dansk Forklaring*. 4. uforandrede Udg. Kristiania.
- Danmarks gamle personnavne. 1. Fornavne*. 1936–48. Udgivet af Gunnar Knudsen og Marius Kristensen. København.
- Drougge, G. 1938. *OGB 18. Bullarens härad*. Göteborg.
- Eirspennill* cod. AM 47 fol. Udg. af Den Norske historiske Kildeskriftskommission ved F. Jónsson. 1916 Kristiania.
- Ejder, B. 1979. *Ryd och rud*. Skrifter utg. genom Dialekt- och ortnamnsarkivet i Lund 2. Lund.
- Fagrskinna*. Udgivet for Samfund til udgivelse af gammel nordisk litteratur 30. Ved Finnur Jónsson. 1902–03. København.
- Fridell, S. 1992. *Ortnamn på -ryd i Småland*. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 60.) Uppsala.
- Hellberg, L. 1954. Studier i de nordiska torp-namnens kronologi. I: *Namn och bygd. Tidskrift för nordisk namnforskning* 42. Lund. S. 106–186.
- JN = *Biskop Jens Nilssøns Visitatsbøger og Reiseoptegnelser 1574–97*. Udg. [...] ved Dr. Yngvar Nielsen. 1885 Kristiania.
- Lind, E.H. 1920–21. *Norsk-isländska personbinamn från medeltiden*. Uppsala.
- Nynorskordboka* 1986. Det norske samlaget. Oslo.
- OGB = Ortnamnen i Göteborgs och Bohus län*. Utg. av Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Göteborg, SOFI. 1–. 1923–.
- Pamp, B. 1988 [1974]. *Ortnamnen i Sverige*. 5:e uppl. (Lundastudier i nordisk språkvetenskap. B. 2.) Lund.
- RB = Biskop Eysteins Jordebog (Den røde Bog)*. Fortegnelse over det geistlige Gods i Oslo Bispedømme omkring Aar 1400. Efter offentlig Foranstaltning udg. ved H. J. Huitfeldt. 1879 Christiania.
- Rygh, O. 1898. *Norske gaardnavne. Oplysninger samlede til brug ved matrikelens revision. Forord og indledning*. Oslo 1999 (faksimile-utgave).
- Sandnes, J. 1990. Gårdsnavn og bosetning på Nes, Hedmark, noen hovedlinjer. I: *Namn og eldre busetnad. Rapport frå NORNA's femtande symposium på Hamar 9.–11. juni 1988*. Redigert av Tom Schmidt. Uppsala. (NORNA-rapporter 43.) S. 9–16.

- SOL* = *Svenskt ortnamnslexikon* 2003. Redaktör Mats Wahlberg. Språk- och folkminnesinstitutet. Uppsala.
- SOÄ* = *Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Älvsborgs län*. 1906–48. Utg. av Kungl. Ortnamnskommissionen. 1–20. Stockholm.
- Strid, J.P. 1993. *Kulturlandskapets språkliga dimension. Ortnamnen*. Stockholm.
- Zilliacus, K. 1966. *Ortnamnen i Houtskär*. Helsingfors. (Studier i nordisk filologi 55. Skrifter utgivna av svenska litteratursällskapet i Finland 416.)

Bilaga

Här förtecknas *torp*- och *röd*-namnbelagda t.o.m. 1600-talet, med det äldsta belägget, i somliga fall något ytterligare belägg, samt det enligt min nuvarande tolkning ingående namnet eller ordet inom parentes.

1300-talet: Lur: Taranderöd (j Þoronnorudi 1391; Þórunn), Tormoseröd (j Þormodz rudi 1391; Þórmoðr), Ånneröd (j Arna rudi 1391; Arne el. Ørn). **Tanum:** Mul(l)torp (j Mulæþorpe 1391; Múli) / Bässeröd (j Bæssarudum 1391; Bersi), Bramseröd (j Brams rudi 1391; Bramr), Germunderöd (j Gudmunda rudi 1397; Guðmundr), Heljeröd (j Hælga rudi 1391; Helge), Skäggeröd (j Skeggia rudi 1391; Skeggi), Torseröd (j Þores rudi 1317; Þórir)

1500-talet: Lur: Elofsröd (aff Eluidtzrøed 1586, Elliffsrud 1594; Eileifr), Gissleröd (y Gyslerød 1544; Gissle), Hoveröd (i houffuerødt 1586; hov 'höjd'), Tågeröd (Thogerud 1544; Tóki?, taka?, tåka?), Västeröd (aff Westerødt 1581; väster). **Tanum:** Frøstorp (y ffrostethorp 1544, i Frøstorp 1581; Froste?, Freysteinn?), Gustorp (y Gustorptt 1544; Guðsteinn?, Gautr?, gust?), Hovtorp (i Hoffthorp 1581; hov 'höjd'), Kustorp (y Kogxethorp 1544, Kampstorp, Kustorp 1581; kus?), Ljungbytorp (y Lunsbytorp 1544, Lunndbyethorp 1581; Ljungby), Ostorp (y Aaþtorptt 1544, Oustorp 1581; os), Skogetorp (i Skouthorp 1586; skog), Sotetorp (y Sodethorptt 1544, i Saatorp 1581; Sóti?), Såtorp (y Sothorptt 1544, Siøtorp 1581; sjö) / Björneröd (y biørnerød 1544; Björn el. björn), Båleröd (i Borødt 1581; barð eller borð), Ertseröd (Erickrød 1544, Ericksrøidt 1581; Eiríkr), Gissleröd (i Gislerøidt 1544; Gissle), Gurseröd (y Gudzrød 1544; Guðifriðr), Halvordseröd (aff Hailduoirtdzrødt 1581; Halvorðr), Kuseröd (y Kusbrød 1544; kus, Kuse?, Kusse?), Kämperöd (y kompperødt 1581, Kiemperødh 1659; Kämpe?), Mungseröd (y munxzrød 1544; munk), Skalmeröd (for Skalmerødt 1581; skalm), Skaveröd (Skagerød 1578; skagi), Skickeröd (y Skeckerød 1544; skikkja), Tågeröd (Thoggerrøe, thogerøidt 1581; Tóki?, taka?, tåka?), Ulseröd (Øllebrød 1544; Ølvir), Åseröd (y aaßerød 1544; ås, Asa?, Ase?)

1600-talet: Lur: Skræddaretorpet (1697) / Amunderöd (Amundrød 1650; Amundr), Gripseröd (Gribsrod 1650; Grip), Gubberöd (Grubberød 1650; grubbe), Kitteröd (Kitterøe 1650; Ketí?, kätte?), Svenseröd (Swendsrød 1650; Sven). **Tanum:** (Fossumtorp < Torp, Håkebytorp < Torp) / Helgeröd (Hallerud 1659; hall), Hertseröd (Hersrøe 1665; Håra?, hare?, Herse?)

Rapporter från ORDAT

Det svenska ordförrådets utveckling 1800–2000

ISSN 1650-2582

1. Sven-Göran Malmgren. Projektet Det svenska ordförrådets utveckling 1800–2000. Utgångspunkter. December 2000.
2. Sven Lange. Tesaurusen i ordförrådsforskningens tjänst. December 2000.
3. Charlotta Brylla. Ord med laddning. *Nyckelord* och *slagord* som termer i tysk språkvetenskap. December 2000.
4. Mall Stålhammar. Från anfanger och horungar till ordbehandlare och desktop publishing. Januari 2001.
5. Sven Lange. NEO:s bild av 1800- och 1900-talets svenska ordförråd. Januari 2001.
6. Carina Randveer. Från *attaque* och *häst* till *angrepp* och *springare*. Den svenska schackterminologins utveckling från 1700-tal till 1900-tal. Mars 2001.
7. Maia Andréasson. Från satsdel till satsled. En översikt av orden för satsens delar 1806–1999. Mars 2001.
8. Thorwald Lorentzon. Tendenser i vänsterpartiets manifestvokabulär. Jämförande studier av lexikala förändringar 1948–1998. April 2001.
9. Carl-Erik Lundbladh. Ord för personliga inre egenskaper. April 2001.
10. Sven-Göran Malmgren. *Faktiskt, förstås* och många andra. Om förändringar i det svenska formordssystemet under 1800- och 1900-talet. Maj 2001.
11. Mårten Andersson. *Trepoängare, trunkbärare* och *trävirke*. Utvecklingen av fotbollens terminologi från 1960-talet till år 2000. December 2001.
12. Mall Stålhammar. Engelskan i svenskan. 1. Engelska lånord under 1800-talet. Januari 2002.
13. Sven Lange. Beröringar mellan svenska och tyska. Om falska vänners uppkomst, purism, dynamik i semantiska fält vid ordinlån samt svensk och tysk suffixkorrespondens. Februari 2002.
14. Peter Andersson. *Det förstås!* Utvecklingen av svenska självklarhetsadverb under 1800- och 1900-talet. April 2002.
15. Sven-Göran Malmgren. *Begå* eller *ta självmord*? Om svenska kollokationer och deras förändringsbenägenhet 1800–2000. Juni 2002.
16. Sven Lange. Om nya färgord i svenskan under 1800- och 1900-talet. Juni 2002.

Rapporter från ORDAT
Det svenska ordförrådets utveckling 1800–2000
ISSN 1650-2582

17. Carl-Erik Lundbladh. Prefixlika förleder. November 2002.
18. Sven Lange. Nya ord inom domänen *heminredning* i allmänspråket perioden 1800–2000. November 2002.
19. Thorwald Lorentzon. Forskning om svenskt ordförråd 1800–2000. En bibliografisk översikt. November 2002.
20. Hans Landqvist. *Abolition, militärmål, rusdryck och kåkfarare*. Studier i ett svenskt juridiskt ordförråd 1800–2000. April 2003.
21. Mall Stålhammar. Engelskan i svenskan. 2. Engelska lånord under 1900-talet. September 2003.
22. Åtta ordbildningsstudier. Utgivna av Sven-Göran Malmgren och Arne Olofsson. November 2003.